

VASILE CHIRICA, ILIE BORZIAC, *Gisements du Paléolithique Inférieur et Moyen entre le Dniestr et la Tissa*, BAI XIV, Editura Helios, Iași, 2005, 272 p. + 110 fig.

Cartea celor doi bine-cunoscuți cercetători ai paleoliticului reprezintă rodul unei vechi colaborări Iași – Chișinău, desfășurată în cadrul unui program european (INTAS – 2000) și completează, totodată, un ambițios proiect de prezentare a principalelor perioade ale paleoliticului din spațiul carpatic, în contextul paleoliticului european, urmând după volumul dedicat gravettianului (1989) și după cel care tratează paleoliticul superior (1996) – apărute, de asemenea, în prestigioasa colecție *Bibliotheca Archaeologica Iassiensis*, coordonată, de aproape 20 de ani, de Vasile Chirica.

În ceea ce privește arealul avut în vedere, el acoperă o realitate istorică, existentă dincolo de granițe stabilite ulterior perioadelor preistorice, din rațiuni politice, adică teritoriile legate de axa Carpaților, prin ultimele mari cursuri de apă dinspre est și vest (Nistrul și Tisa), care își au obârșia în acest lanț muntos, delimitând ceea ce, pe bună dreptate, e numit spațiul carpatic.

Așa cum arată și titlul, cartea este structurată pe două mari teme – paleoliticul inferior și cel mijlociu –, cărora li se acordă, însă, spații inegale, fapt explicabil prin documentarea existentă actualmente pentru cele două perioade, mult diferențiată ca valoare. În timp ce paleoliticul inferior este tratat mai ales global, fără prea multe diferențieri regionale, cel mijlociu beneficiază de studii pe microzone: zona Nistrului, zona Prutului Mijlociu, Dobrogea, zona sud-carpatică, locuirea din grottele carpatice, zonele cu locuiri în aer liber din Banat și Oaș. Tratarea regională este completată, în capitolul 8, cu o privire de ansamblu asupra problemelor acestei perioade, accentul punându-se pe descrierea aspectelor culturale decelate în spațiul luat în considerare, adică faciesul musterian denticulat, faciesurile Levallois cu și fără forme bifaciale, faciesul post-micoquian, cultura musteriană Stânca, precum și asupra posibilităților căi de trecere de la musterian la paleoliticul superior. Două pagini sunt rezervate unor elemente de spiritualitate din perioada culturii musteriene, dar sărăcia datelor concrete face ca expunerea să se rezume la multe generalități.

Pentru a se respecta tipicul unei cărți, textul se încheie cu 1,5 pagini de concluzii, care se referă însă tot la perioada paleoliticului mijlociu, fără a aminti și de cealaltă perioadă (paleoliticul inferior) care face subiectul cărții. Oricum, concluziile despre paleoliticul mijlociu fuseseră expuse deja în capitolul precedent, așa că, în opinia noastră, aceste extrem de sumare „concluzii” puteau lipsi, fără a impieta în vreun fel asupra cărții. În schimb, mult mai utilă ar fi fost redactarea unui Indice general al lucrării, deoarece aceasta face referiri la multe aspecte culturale, situri arheologice și autori.

Dincolo de descrierea unor situri și a unor complexe tehnolo-tipologice, cartea pune o serie de probleme cu caracter istoric, care se desprind din studierea evolutivă a materialului, prin compararea lui cu cel rezultat din alte zone, ca și din urmărirea răspândirii acestuia pe arii mai vaste. Astfel, o atenție deosebită se acordă sfârșitului paleoliticului mijlociu și trecerii spre paleoliticul superior, punându-se accentul pe aspectele locale ale evoluției, mai ales în zona Prutului Mijlociu, unde se delimitează și o cultură aparte, Stânca.

Demnă de remarcat este și atenția pe care autorii o acordă clarificărilor terminologice, pornind chiar de la încercarea de definire a celor două mari perioade ale paleoliticului, prin caracteristicile lor tehnolo-tipologice, apoi prin definirea tehnicii levalloisienne și a culturii musteriene. Beneficiind de o serie de datări radiocarbon, autorii reușesc, să sublinieze specificul cronologic local al evoluției paleoliticului mijlociu în spațiul carpatic, ceea ce a permis și o mai bună corelare cu faciesurile din alte zone europene.

Cartea beneficiază și de un material ilustrativ de bună calitate și logic ordonat, dar, din păcate, trimiterile în text la piesele ilustrate lipsesc aproape total. Se impunea, de asemenea, o atentă corelare a bibliografiei citate în text cu cea menționată la *Bibliografie* (titlul a rămas scris în română, deși cartea a fost tradusă în franceză), deoarece unele lucrări nu se regăsesc în această listă finală (de ex., M. Otte 2004 – p. 256; Leroi-Gourhan 1991 – de două ori la p. 256 ș.a.)

Ca modalitate de redactare, lucrarea, având caracter colectiv, a ridicat unele probleme, care și-au găsit doar parțial rezolvarea în forma finală a cărții. În general, autorii au căutat să-și delimiteze capitolele și chiar subcapitolele, indicând acest lucru în *Cuprins*, dar au rămas și unele capitole comune, cum ar fi *Introducerea* sau capitolul 8, unde apare uneori lipsa unei sistematizări și lipirea forțată a părților componente. Astfel, în *Introducere*, nu se respectă consecvent principiul cronologic, astfel că problemele paleoliticului inferior sunt tratate după cele ale paleoliticului mijlociu, deși, la începutul capitolului, se făcuseră unele considerații generale asupra perioadei mai vechi, iar trecerea de la tratarea perioadei mijlocii la cea veche se face fără nici un fel de avertizare, vorbindu-se dintr-o dată de „ces découvertes” (p. 16).

Deși, în general, lucrarea e redactată cu acuratețe, se resimte lipsa unei recitiri atente, cu accent pe stilizare și uniformizare. În cazul unor fraze, precum cele din capitolul *Concluzii*, ne e greu să ne dăm seama dacă lipsa de claritate se datorează traducerii sau redactării inițiale în limba română. Oricum, credem că prezentarea lucrării în cadrul unui program internațional de cercetare impunea o revizuire a traducerii de către un nativ francez, lucru posibil dacă avem în vedere strânsele relații de

colaborare ale celor doi autori cu numeroși cercetători din mediul francofon.

Dincolo de cele câteva obiecții ce se pot ridica, privind ansamblul redactării și unele aspecte stilistice, considerăm că, totuși, cartea este extrem de bine venită, atât în peisajul literaturii noastre preistorice, cât, mai ales, pentru preistoria europeană, unde realitățile arheologice din spațiul românesc sunt încă prea puțin receptate. O lucrare de sinteză, redactată într-o limbă de largă circulație, are darul să fie un bun ambasador pentru arheologia românească, cu atât mai mult când a fost

elaborată în cadrul unui program internațional de cercetare, cum este cazul cu cartea de față. Istoriografia română, datorită îndeosebi eforturilor lui Vasile Chirica, care a știut să conlucreze cu colegii de la Chișinău, beneficiază acum de o serie de monografii ce acoperă, în detaliu, aspecte ale paleoliticului din spațiul carpatic, subliniindu-i individualitatea, dar și legăturile cu zonele învecinate din estul și centrul Europei.

NICOLAE URSULESCU

* * *Productions lamellaires attribuées à l'Aurignacien: chaînes opératoires et perspectives technoculturelles* - Actes du XIVe Congrès de l'UISPP Université de Liège, 2-8 septembre 2001 – Session 6 – Paléolithique supérieur, Colloque C6.7, Archéologiques 1, Musée national d'histoire et d'art, Luxembourg, 2005, 568 p.+ 246 fig, 30 tabele & 1 CD-ROM.

Cel de-al XIV-lea Congres UISPP (Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques), organizat în Belgia, la Liège, în septembrie 2001, a avut o gamă foarte largă de manifestări sub formă de comunicări în plenul manifestării, comunicări în cadrul secțiilor (colocvii) și workshop-uri. Au fost organizate 18 secțiuni pe problematici generale, privind teoriile și metodele de cercetare și datare, cronologia relativă și absolută a locuirilor umane, rolul muzeografiei în societatea contemporană, cercetările preistorice în Africa, America, Asia și Oceania. S-au organizat și secțiuni consacrate Paleoliticului inferior, Paleoliticului mijlociu, Paleoliticului superior, Mezoliticului, artei Paleoliticului superior și a Mezoliticului, Neoliticului, Epocii bronzului și a fierului, arheologiei epocii romane, arheologiei și istoriei evului mediu.

În colaborare cu J. Guillaume Bordes și François Bonn, Foni Le Brun Ricalens a reușit, după o muncă de patru ani, să adune într-un volum toate comunicările prezentate și care i-au parvenit din partea autorilor. Pentru a se putea coordona comunicările prezentate Congresului cu textele tipărite în cadrul volumului, editorii au publicat programul volumului Colocviului 6.7, care a fost organizat în ziua de 7 septembrie 2001.

Întrucât acest volum reprezintă prima apariție din ceea ce se dorește a fi o bogată colecție internațională de arheologie preistorică a Euroasiei (Archéologique 1), editorul principal, Foni le Brun Ricalens, care este totodată membru al Institutului Marelui Ducat al Luxemburgului, a deschis volumul cu câteva noțiuni necesare despre conceptul de tehnologie laminară.

Prefața volumului este semnată de Jacques Tixier, director onorific de cercetare al C.N.R.S., Franța, care a adus câteva precizări cu privire la aspectele teoretice ale cioplirii pietrei în Aurignacian, respectiv invenția, adopția și tradiția pe care comunitățile umane le-au aplicat pentru ca rezultatele finale ale cioplirii uneltelor să se înscrie în cadrul tehnologiei primei culturi arheologice a Paleoliticului superior din spațiul euroasiatic.

Comunicările propriu-zise ale Colocviului (și ale volumului) încep cu contribuția lui Foni Le Brun-Ricalens, consacrată bilanțului unui secol de cercetări în

domeniul tipologiei, tehnologiei și traseologiei litice. Bazat pe o foarte bogată bibliografie, ce cuprinde nu mai puțin de 294 de titluri, autorul a întocmit tabele sinoptice privind diferitele denumiri date de specialiști, în decursul anilor, principalelor tipuri de unelte ale Paleoliticului superior: gratoarul și burinul. În definirea caracteristicilor cele mai importante ale gratoarelor și burinelor crenate, ori ale subtipurilor acestora, autorul a prezentat exemple de remontaj al debitajului lamelar, care a stat la baza cioplirii gratoarelor și burinelor.

Ludovic Slimak și Geraldine Lucas se întrebă dacă debitajul lamelar este o invenție a celei mai vechi culturi a Paleoliticului superior, Aurignacian, în comunicarea lor intitulată *Le débitage lamellaire, une invention aurignacienne?*. Conform concepției autorilor, există o neclaritate în atribuirea producției lamelare atât Paleoliticului superior, cât și Paleoliticului mijlociu. Dacă pentru începuturile Paleoliticului superior, caracteristicile tehnologice ale pieselor obținute prin debitaj lamelar sunt bine cunoscute, nu același lucru se poate spune și în cazul debitajelor atribuite Musterianului, perioadă pentru care lipsesc evidențele vreunui lanț operator de debitaj lamelar.

Jacques Peregrin și Magen O'Farrell discută despre lamelele retușate, descoperite în extremitatea sudică a regiunii Castanet, regiune despre care se cunoaște că este bogată arheologic în vestigii din Aurignacian. Săpăturile au fost efectuate între anii 1995 și 1998, iar probele recoltate, constând din unelte, oase, cărbune sau urme de polen, au fost datate cu C¹⁴, stabilindu-se ca având o vechime cuprinsă între 34 000 și 32 000 ani. Autorii definesc ceea ce consideră a fi o lamelă retușată: „Am considerat retușată, o modificare a suprafeței semi-abruptă spre abruptă, cu o linearitate regulată, chiar și dacă aceasta este doar una parțială”. Se specifică, de asemenea, că modalitățile și motivele obținerii acestor lamele retușate rămân ipotetice.

Analiza producției lamelare din patru situri Aurignaciene, situate în nordul Aquitainiei, este prezentată de Jean-Guillaume Bordes. Autorul prezintă o abordare tehnologică a ansamblurilor litice descoperite și se bazează pe o analiză tafonomică prealabilă, putând fi

considerat, datorită descrierilor detaliate, o scurtă monografie a diferitelor tipuri de gratoare, burine, lamele Dufour sau alte lamele retușate descoperite în aceste regiuni. Concluziile sunt separate, pentru fiecare regiune în parte, spre final, acestea fiind sistematizate. Din studiu se disting, în baza debitajului lamelar, trei momente cronoculturale din perioada Aurignaciană, caracteristice nordului regiunii Aquitania.

Variabilitatea observată la lamele este bine evidențiată și analizată atât din punct de vedere cronologic, cât și cultural, încadrarea acestora în anumite etape ale Aurignacianului fiind explicată și documentată. Autorul pune o întrebare interesantă la sfârșitul lucrării, și anume dacă evoluția acestor lamele retușate din Aurignacian, presupuse a fi folosite drept proiectile, denotă doar o schimbare în tehnica de debitaj lamelar sau o schimbare în tehnica de vânătoare?

Foni Le Brun-Ricalens propune recunoașterea unui concept tehnocultural aparținând unui Aurignacian vechi, în comunicarea sa intitulată *Reconnaissance d'un concept technologique de l'Aurignacien ancien? Modalités, unités et variabilités des productions lamellaires du site d'Hui (Beauville, Lot-et-Garonne, France): significations et implications*. Situl paleolitic de la Hui a fost descoperit în 1981 și excavat între anii 1986 și 1990, descoperindu-se pe o suprafață de 300 m², aproximativ 10 000 de artefacte, dintre care aproape 700 sunt piese retușate. Printre altele, au fost analizate și obiectele asociate cu producția lamelară. Din punct de vedere tipologic, aceste unelte din silex, destul de sărace în burine, dar bogate în gratoare, în piese retușate și în altele trunchiate, aparțin Aurignacianului vechi, de tip „Castanet”. Autorul precizează că examenul tehnologic al acestei industriei litice a condus la o „reconstituire mentală” a lanțurilor operatorii și a permis individualizarea lor. Examenul lamelilor brute, precum și al celor retușate, a arătat că debitajul lamelar era în principal orientat spre producerea de mici lamele axiale cu profile variind de la cele rectilinii la cele lejer curbate.

Jean-Pierre Chadelle prezintă comunicarea intitulată *Productions intriquées de lames et de lamelles dans l'Aurignacien de Champ-Parel locus 3 (Bergerac, Dordogne)*, în care prezintă un atelier de tip aurignacian, păstrat destul de bine, destinat producerii de unelte din silex. Este interesant faptul că o parte din lamele produse erau obținute din deșeuri reciclate și, așa cum se precizează în rezumat, s-au găsit urme de încălzire a unor monolite de piatră, probabil în scopul fracturării mai ușoare a acestora.

Producția lamelară de nivel Aurignacian din Creysse, Dordogne (Barbas III) este prezentată de Illuminada Ortega Cordellat. Situl Barbas a fost descoperit în 1965 de J. Guichard (5), de la acea dată organizându-se diferite campanii de săpături. Începând cu 1987, acestea s-au organizat pe sectoare distincte, I, II și III, fiecare delimitând o suprafață de 250 m². Diversele lucrări efectuate asupra sectorului III, între anii 1990 și 1999, au permis punerea în evidență a unei secvențe stratigrafice ce include trei nivele arheologice, acoperind o perioadă cuprinsă între Paleoliticul mijlociu și cel superior.

Studiul se axează pe artefactele descoperite în sectorul C1, la Barbas III, în număr de aproximativ 30 000.

Nivelul de locuire studiat și prezentat în articol se află la o adâncime de 90 cm, solul prezentând alterări datorate fenomenelor periglaciare. Materia primă folosită, aproape exclusiv (98 %), este formată din silex de tip Mastrichtian de tip „Bergeracois”. S-au descoperit blocuri mari de piatră, cu o greutate de aproximativ 30 kg, despre care se presupune că ar fi constituit materia primă din care erau obținute lame; ulterior aceste lame erau prelucrate tehnologic pentru a obține lamele asocierea producției de lame cu cea de lamele fiind una din principalele caracteristici ale Paleoliticului superior.

„*La production lamellaire du niveau 8 (Aurignacien evolue) de l'abri Pataud (les Eyzies-De-Tayac, Dordogne, France)*” de Lauren Chiotti reprezintă o continuare a unui studiu mai vechi, referitor la lamelele Dufour și gratoarele aurignaciene, axându-se doar pe sistemul de producție lamelar corespunzător nivelului 8. Săpăturile în regiunea Pataud au început între anii 1958 și 1964, cu o echipă franco-americană, condusă de profesorul Hallam Leonard Movius și s-au dovedit de o bogăție excepțională. Începând cu anul 1986, laboratorul de Preistorie al Muzeului Național de Istorie Naturală a decis continuarea săpăturilor la acest site, și abordarea rezultatelor dintr-un context pluridisciplinar, prezentarea lamelor din nivelul 8 fiind parte din acest studiu. Acestea sunt în marea lor majoritate (79,11%, reprezentând 909 piese) gratoare aurignaciene, într-un procentaj mai mic, 2,87% (însemnând 33 de piese), lame provenite din nuclee; 2,44% sunt lame oportuniste; 0,44% sunt lamele caracteristice burinelor aurignaciene (cinci piese) iar restul lamelor, reprezentând aproximativ 15,14 % din total, sunt de origine nedeterminată.

Brooke S. Blades examinează nucleele din opt nivele aurignaciene din Ferrassie. Autorul precizează luarea în considerare a producției lamelare din lame „tradiționale” și nuclee, precum și cea din mici nuclee lamelare, cercetarea axându-se în principal pe nucleele tradiționale ce au stat la baza producției lamelare și pe o eventuală modificare în timp a acesteia. Nucleele au fost analizate din punct de vedere metric, al formelor, al producției de nuclee după anumite standarde (core negatives and blank productions), precum și a prezenței de gratoare crenate la un capăt și burine.

Analiza artefactelor litice din nivelul aurignacian al sitului din Pigeonnier din Gensac (Gironde, Franța) este prezentată de André Morala, Michel Lenoir și Alain Turq. Materialul litic abundă în gratoare de tip Caminade: 208 piese, dintre care 140 sunt întregi și 64 sunt fragmente. Restul pieselor, în număr de 150, sunt reprezentate de gratoare (96), burine (20) etc. Articolul este bogat ilustrat, iar caracteristicile nucleelelor pe suporturi de gratoare Caminade sunt explicate detaliat, cu o precizie tehnică (fig. 4.8, pag. 263), pentru aceste suporturi fiind dată și o schemă dinamică de producție (fig. 5, pag. 266). Materialul colectat, destul de vast și unitar, a permis autorilor să realizeze un studiu morfologic general al pieselor de tip Caminade.

Siturile Aurignaciene din La Quina Aval și Les Pins (grota Renardières) sunt prezentate de Véronique Dujardin, care distinge trei nivele arheologice: inferior, intermediar și superior. Nivelul inferior conține puțin material și este bogat în sedimente aluviale (la bază) și

nisip (partea superioară). Nivelul intermediar, de tip Châtelperron, datat prin ^{14}C ca având o vechime de $35\,950 \pm 450$ ani, conține puține materiale iar materialul osos nu este bine conservat. Nivelul superior, cel mai bine conservat arheologic și care a furnizat cele mai multe date, abundă în piese aparținând industriei litice aurignaciene, oferind totodată informații prețioase și din punctul de vedere al faunei (datarea cu radiocarbon a stabilit o vechime de 32 650 ani).

Pierre Bodu prezintă lucrarea: *Le gisement de Lailly (Yonne) une chaîne opératoire inédite au Paléolithique supérieur? Ou un procédé de fabrication d'éclats-supports pour nucléus à lamelles (grattoirs carénés) au sud du bassin parisien*. Săpăturile întreprinse în Lailly sunt parte a unei acțiuni de salvare pentru un ansamblu litic atribuit Aurignacianului, ce era în pericol de a fi distrus în urma construirii unei autostrăzi. O primă intervenție arheologică a scos în evidență două nivele aparținând Paleoliticului mijlociu, ulterior fiind identificat și un al treilea nivel. Analiza tehnologică a industriei litice a permis atribuirea acesteia Aurignacianului, deși schemele tehnice de la Lailly sunt diferite de cele descrise pentru nivelele aurignaciene din grotă Reneni de la Arcy-sur-Cure. S-a notat existența a cel puțin două lanțuri operatorii, unul îndreptat spre producția de lame elegante și calibrate, și un altul spre producția lamelară, propunându-se și un al treilea lanț de producție îndreptat spre lame curbe și de forme neregulate sau al unor așchii lamelare. Inedite sunt modalitățile de producție lamelară, acestea concentrându-se pe obținerea de nuclee sau gratoare carenate.

Emanuela D'Angelo și Margherita Mussi prezintă: „*Galet et lamelles de l'Aurignacien du Latium (Italie Centrale): le cas de grotta Barbara*”. Grotă Barbara face parte dintr-un ansamblu mai mare de site-uri aurignaciene, situate pe coasta mediteraneană a Italiei centrale, între Tibru și muntele Circe. Articolul se axează pe analiza tehnologică a producției lamelare provenită din grotă Barbara. Aceasta este o cavitate carstică, de câțiva zeci de metri lungime, și cu o deschidere de maximum 4 m, situată pe versantul meridional al muntelui Circe. Pentru industria aurignaciană din grotă Barbara s-au propus patru lanțuri operatorii, dintre care două sunt cu percuție bipolară (axială, pentru lamele diedre, și tangentă pe una din cele două fețe principale ale galetii, pentru producția de lamele corticale, semi-corticale și în debitaj. Celelalte două lanțuri operatorii sunt o variantă a celui cu percuție bipolară tangentă, dar de această dată nu pe una din fețe, ci pe o muchie a galetii, iar cel de-al doilea lanț operator are ca particularitate, decalotajul preliminar al nucleului.

Un articol interesant, legat de Aurignacianul de pe coasta mediteraneană a Franței, este cel semnat de Frédéric Bazile. Componentele lamelare au jucat un rol important în recunoașterea Aurignacianului timpuriu din Franța mediteraneană, principalele situri fiind La Laouza și Esquicho-Grapaou. Cele două ansambluri sunt relativ omogene și prezintă toate fazele lanțurilor operatorii. Debitajul lamelar prezintă o continuitate laminar/lamelară, autorul sugerând faptul că debitajul este posibil să fi provenit și din nuclee strict lamelare, prismatice sau

unipolare. Autorul oferă și date referitoare la evidențele unui debitaj pentru lamele de dimensiuni mici, ceva mai torsionate, provenite din nuclee pornind de la gratoare carenate și burine carenate.

Piesele litice Aurignaciene, descoperite în grotă Morin (regiunea Cantabria, Spania) sunt prezentate de Jose Manuel Maillo Fernandez, în lucrarea *La production lamellaire de l'Aurignacien de la grotte Morin (Cantabrie, Espagne)*. Grotă Morin prezintă o secvență stratigrafică ce conține 22 de nivele arheologice ce variază de la Mustertian la Azilian, nivelul 8 fiind corespunzător pentru Aurignacianul „arhaic”. Autorul pune la dispoziția cititorului planul grotii, fotografia acesteia, precum și lista tipologică pentru piesele (din Aurignacian) găsite, oferind astfel o documentare exactă asupra producției lamelare din nivelul 8 și o vedere de ansamblu asupra potențialului arheologic. Roca utilizată este de trei tipuri: silex, cristal de stâncă și oligist. Autorul subliniază faptul că, în baza datelor morfotehnice, nu sunt diferențe mari între o populație și alta. Legat de arhitectura debitajului, sunt propuse trei scheme de proveniență a lamelilor, din gratoare carenate, burine și nuclee prismatice explicate individual (fiecare în parte) și foarte bine detaliate.

Producția lamelară din grotă Arbreda, corespunzătoare perioadei aurignaciene arhaice, este prezentată de David Ortega Cobos, Narcis Soler Masferrer și Julia Maroto Genover. Lucrarea debutează printr-o descriere a cadrului istorico-geografic al grotii Arbreda precum și a conținutului stratigrafic în mai multe nivele de Paleolitic superior și mijlociu. Nivelul H, corespunzător Aurignacianului arhaic, datat cu C^{14} ca având o vechime cuprinsă între 37 000 și 39 000 ani, prezintă urmele a uneia sau mai multor ocupații umane (mici grupuri) pentru perioade scurte de timp.

Aurignacianul din celebra grotă Isturitz este prezentat de Christian Normand și Alain Turq. Grotă Isturitz, situată în Pirineii Occidentali, din punct de vedere al poziției geografice, precum și al dimensiunii cavității, a oferit posibilități de locuire diverselor comunități umane din Paleoliticul superior. Legat de istoricul acestei grotii, s-au vehiculat mai multe legende, încă din secolele trecute, printre care, faptul că acolo ar fi existat o mină de exploatare a aurului din perioada romană. Debitajul lamelar ocupă un loc important, iar lamelele retușate sunt într-o proporție 20–40 % din totalul uneltelor. Trei tipuri de unelte prezintă caracteristici destul de variate și acestea sunt: nuclee prismatice sau piramidale, burine și gratoare carenate, demonstrând prezența (implementarea) mai multor metode de producție.

Analiza tehnofuncțională a lamelilor retușate sau alterate aparținând Aurignacianului timpuriu din Brassempouy este realizată de Magen O'Farrell. Conform autoarei, marea diversitate morfologică și tehnologică a lamelilor retușate și alterate din Aurignacian, duce la concluzia că aceste tipuri de obiecte erau utilizate în diverse scopuri, printre care și, drept elemente de proiectil. Obiectivele principale ale acestei analize sunt: identificarea lamelilor utilizate ca elemente de proiectil și detectarea unor eventuale caracteristici specifice ale lamelilor selecționate pentru această

funcție. Toate lamelele au fost minuțios analizate, analiza fracturilor dovedindu-se eficace în stabilirea unor criterii de departajare.

Producția lamelară aparținând Aurignacianului vechi din grotă Fumane este prezentată de Alberto Broglio, Stefano Bertola, Mirco De Stefani, Daniele Marini, Cristina Lemorini, Patrizia Rossetti. Producția lamelară din grotă Fumane este bine cunoscută, grotă însăși a devenit celebră prin tipurile de artă parietală, printre cele mai vechi din Europa paleolitică, care au marcat dovada existenței fenomenului religios la comunitățile aurignaciene. Ansamblul litic provenit din grotă Fumane și prezentat în acest articol constituie o industrie omogenă, utilizându-se aceeași tehnică de debitaj și fiind prezente aceleași forme (din concluzii). Au fost identificate două lanțuri operatorii: unul dirijat spre obținerea de lame și lamele; iar un altul dirijat spre obținerea exclusiv de lamele. În urma analizei traseologice efectuate, autorii au stabilit că lamelele erau destinate parțial, ca puncte de proiectil, și pe de altă parte, cele retușate, erau pregătite astfel, pentru a fi inserate în diverse suporturi.

Cele trei situri aurignaciene de la est de Carpați sunt prezentate de Pierre Noiret, în lucrarea: „*Productions lamellaires Aurignaciennes a l'est des Carpates*”. Siturile aurignaciene de la est de Carpați sunt relativ numeroase, dar cele mai importante luate în discuție sunt de la Mitoc-Malu Galben în România, Siuren I în Ucraina și Kostenki, nivelurile III–II în Rusia. În afară de datările cu ^{14}C , apartenența la Aurignacian este asigurată de prezența numeroaselor piese carenate (gratoare, burine) și a lamelelor de tip Dufour. Există similități tipologice și tehnologice între nivelele aurignaciene Siuren I și Kostenki 1, una din caracteristici fiind producția accentuată de lamele ce pleacă de la nuclee conice sau gratoare carenate, acestea fiind în general numeroase. Asocierea lamelelor Dufour cu piesele carenate, în industria aurignaciană, a fost remarcată mai demult, încă din anii '60, mai mulți arheologi sugerând că, probabil, piesele carenate au format nuclee destinate producerii de suporturi lamelare, ulterior acestea fiind transformate în alte piese, de exemplu în lamele Dufour.

Cele trei site-uri aurignaciene sunt prezentate separat, remarcându-se prin bogăția informațiilor și claritatea figurilor din text, situl de la Mitoc-Malu Galben. Interesant este faptul că acesta diferă de celelalte două site-uri, aici nefiind descoperite lamele sau microlamele retușate. Datarea prin C^{14} a stabilit o vechime cuprinsă între 23 000 și 27 000 de ani pentru ocupațiile gravettiene și 27 500–33 000 pentru ocupațiile aurignaciene. Semnificativă este asocierea diferitelor tipuri de piese

carenate și nuclee lamelare, ce poate pleda în favoarea unei producții lamelare la Mitoc.

Ocupațiile aparținând Paleoliticului superior de la Mitoc-Malu Galben, Valea Izvorului, Pârâul lui Istrati și Valea lui Stan sunt prezentate de Vasile Chirica și Codrin Valentin Chirica în *Analyse technotypologique de la production laminaire à Mitoc sur le Prut (Roumanie)*. Printr-o colaborare ce a inclus și Institutul Regal de Științe Naturale din Bruxelles, Paul Haesaerts a stabilit schema geocronologică proprie geometriei sitului, luând în considerare caracteristicile sedimentelor, datarea cronologică absolută, piesele litice și resturile faunistice, identificând astfel nu mai puțin de 50 de cicluri sedimentare. Acestea includ un orizont humifer de tip cernoziomic, cinci unități de loess nisipos, trei depozite limoneux brunatres și trei orizonturi humifere. Stratigrafia arheologică a sitului a fost stabilită de către V. Chirica fiind determinate patru nivele principale gravettiene și trei orizonturi aurignaciene, P. Haesaerts constatând că nivelele gravettiene III și IV se găsesc în partea inferioară a loessului nisipos, în timp ce nivelele II și I sunt incluse în depozitele loessice. Datarea prin radiocarbon a stabilit pentru ocupațiile gravettiene o vechime de 28 900–19 900 ani, iar pentru cele din Aurignacian la 29 100–32 650 ani. În toate nivelele de locuire s-a constatat o anumită specializare legată de producția lamelară. S-a observat o tipologie bogată pentru lame, acestea variind prin dimensiune, prin utilizarea secundară de suporturi sau din punct de vedere tehnic. Articolul este clar și foarte bine structurat oferind cititorilor, într-o manieră modernă, inventarul litic aurignacian de la Mitoc (însoțit de imagini color ale nucleelor lamelare și alb-negru pentru piesele carenate (gratoare și burine), ponderea pieselor din punct de vedere tehnologic (tabelate) în acest ansamblu, precum și prezentarea câtorva concentrații în material litic pentru câteva suprafețe.

Francois Bon încheie șirul de comunicări cu un articol scurt ce ridică câteva întrebări legate de lamele și producția lamelară, intitulat: „*Little big tool enquete autour du succes de la lamelle*”. Articolul, deși scurt, este interesant oferind idei noi și perspective în cercetarea arheologică.

Volumul supus atenției încheie seria tipăriturilor din domeniul Paleoliticului superior european în cadrul colocviilor organizate de Comisia 8 a U.I.S.P.P. El se constituie într-o remarcabilă realizare grafică și științifică, oferind modele noi pentru viitoarele investigații de specialitate.

L. M. CAZACU-DAVIDESCU

ALEXANDRU PĂUNESCU, *Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret*, București, 1998, 337 p.

Alexandru Păunescu, poate cel mai mare specialist român al Paleoliticului României, a lăsat arheologiei naționale o operă vastă, cuprinzând 13 volume și peste 90 de studii și articole. O importanță deosebită o reprezintă

lucrările monografice, consacrate Paleoliticului și Epipaleoliticului – Mezoliticului. Fiecare dintre volumele realizate în cadrul *proiectului* său cuprinde una sau două provincii istorice. De exemplu, primul volum este consacrat

Moldovei și a fost divizat în două părți datorită bogatului material arheologic. Prima parte cuprinde teritoriul dintre Carpați și Siret, iar cea de-a doua parte, pe cel dintre Siret și Prut. În celelalte volume, autorul prezintă descoperirile din Dobrogea, din teritoriul de la sud de Carpați și din Transilvania (cu provinciile istorice).

Volumul supus atenției noastre a fost editat și tipărit cu sprijinul Ministerului Cercetării și Tehnologiei, în anul 1998, la Editura Satya-Sai, sub patronajul Academiei Române și al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București.

Lucrarea se constituie într-un voluminos studiu monografic, ce cuprinde cinci capitole, fiecare dintre acestea cu mai multe subcapitole, bine structurate, în cadrul cărora informația urmează cursul logic al tratării datelor pluridisciplinare. Astfel, paginile se deschid cu un „motto” al lui Alexandru Odobescu – primul inițiator al cercetărilor arheologice din România.

În continuare, paginile volumului urmează cursul firesc, cu o „Introducere” (p. 9–10) în care autorul volumului ține să sublinieze că repertoriul așezărilor paleolitice și mezolitice, descoperite ca urmare a unor intense și metodice cercetări de teren (inclusiv prin săpături de mai mică sau mai mare amploare în unele așezări), reprezintă, „un important instrument de lucru pentru cei ce doresc să cunoască perioada cea mai îndelungată a istoriei țării noastre, mai precis a celor mai vechi comunități care au locuit pe teritoriul actual al României” (p. 10).

Capitolul 1 (p. 11–14) se referă la considerațiile de ordin metodologic.

Autorul reușește foarte bine să se facă înțeles cititorilor, avizați sau amatori, prin unele considerații de ordin metodologic, cum ar fi cele privitoare la punctele depistate pe teritoriul unui sat, cele mai multe cu toponimul lor, care au fost grupate în unitatea administrativ-teritorială „județul” – unitate înseriată în provincia istorică respectivă. În cadrul fiecărui punct descoperit se insistă asupra poziției geografice, asupra descrierii și a încadrării cultural-cronologice a materialului recoltat, precum și asupra bibliografiei și evidenței colecțiilor de obiecte, fie în muzee, fie în instituții de cercetare academică sau universitară.

Capitolul 2 (p. 14 – 21) este intitulat „Istoricul cercetărilor din România”

Primele cercetări au fost începute în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și continuate mai intens în secolul următor, cu privire mai ales la Cuaternar și la fauna pleistocenă. Autorul amintește numele unor iluștri geologi și paleontologi care s-au impus prin valoarea studiilor și a descoperirilor: Gregoriu Ștefănescu, Ion Simionescu, Romulus Sevastos, P. Enculescu, Em. Protopopescu-Pache. Prima semnalare a unor materiale paleolitice se datorează lui Gregoriu Ștefănescu; în 1885, acesta găsea, pe teritoriul satului Mitoc (jud. Botoșani), câteva piese litice. După descoperirea lui Gregoriu Ștefănescu, Ion Simionescu este cel care semnală, pe teritoriul aceluiași sat, piese de silex prelucrate – printre care și un percutor cioplit pe un nucleu prismatic polifațetat. În anul 1903 apare studiul lui Romulus Sevastos asupra faunei pleistocene din Moldova, iar în

1906, se publică prima cronologie detaliată a Cuaternarului de la est de Carpați, folosindu-se, pentru studiul depozitelor, metoda stratigrafică-paleontologică. Cea de-a doua etapă a cercetărilor este legată cu precădere de figura lui Nicolae N. Moroșan (1902–1944), om de vastă cultură, deopotrivă arheolog paleolitician, paleontolog, geolog. Cea de-a treia etapă a cercetărilor privind paleoliticul din Moldova a început după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, când Muzeul Național de Antichități reia cercetările de teren. Aici autorul scoate în evidență faptul că aceste cercetări au cunoscut o dezvoltare deosebită odată cu înființarea Sectorului Paleolitic al Muzeului Național de Antichități, devenit, tot în 1906, Institutul de Arheologie care poartă numele marelui savant Vasile Pârvan. Se efectuează numeroase săpături în aer liber și în peșteri, datorate colectivului de specialiști condus de reputatul arheolog C.S.Nicolăescu-Ploșor, prin care s-a ajuns la elaborarea unor interesante studii și lucrări monografice.

Primele descoperiri paleolitice le datorăm profesorului Vladimir Dumitrescu, care a efectuat intense săpături în așezarea cucuteniană de la Hăbășești (jud. Iași). Important de subliniat este faptul că, dintre toți arheologii care au făcut săpături pe teritoriul dintre Carpați și Prut, Nicolae N. Zaharia a fost primul care a deschis seria cercetărilor paleolitice de teren după 1950, un adevărat deschizător de drumuri în domeniul arheologiei de teren. În ceea ce privește resturile faunistice pleistocene descoperite în spațiul cuprins între Carpați și Prut, acestea reprezintă de obicei descoperiri întâmplătoare. Ele au fost analizate de geologi, geomorfologi, geografi, printre care sunt amintiți: V. Băcăuanu, I. Donisă, V. Sficlea, I. Gugiuman, Gr. Posea, A. Saraiman.

Capitolul 3 este dedicat cadrului fizico-geografic al teritoriului Moldovei dintre Carpați și Prut (p. 22–32).

În acest capitol se face o expunere a caracteristicilor fizico-geografice, printr-o succintă descriere a unităților și subunităților de relief, din punct de vedere altitudinal, avându-se în vedere extinderea lor pe fiecare județ în parte.

Capitolul 4 este consacrat unor considerații de ordin arheologico-istoric, privind evoluția culturilor paleolitice și epipaleolitice, iar spre finalul său autorul face unele observații referitoare la fauna și flora cuaternară din spațiul cuprins între Carpați și Siret. Analizând acest capitol, observăm că se insistă asupra celei mai intense zone de locuire, cea din bazinul Ceahlăului. De asemenea, se prezintă descoperirile care ilustrează o anumită cultură și se fac unele considerații privind relația om-animal, pe baza descoperirilor de faună cuaternară, ținându-se seama de punctele unde resturile osoase au apărut în complexe de locuire, asociate cu material litic, vetre de foc, dar nu sunt omise materialele arheologice descoperite izolat.

Acest capitol este structurat în nouă subcapitole. Astfel, în *primul subcapitol*, autorul face referire la punctele descoperite până în anul 1992, la „intensitatea de locuire și la etapele evolutive a culturilor paleolitice” (p. 32). Pe baza bogatelor informații bibliografice, a studierii unor colecții din muzee și a unui material bogat provenit din cercetările autorului, ca rezultat a multor

investigații timp de aproape patru decenii, Al. Păunescu ne prezintă un tabel cu totalul punctelor cu descoperiri paleolitice și epipaleolitice, care „la finele anului 1992 indica 119” (p. 32). Analizând tabelul realizat de autor, se poate observa că, teritorial, cele 119 puncte în care se includ toate nivelele de locuire, se pot grupa astfel: 28 pe teritoriul județului Suceava, 70 pe teritoriul județului Neamț, 11 în Bacău și 10 în Vrancea.

În ceea ce privește paleoliticul superior, cea mai veche industrie descoperită în spațiul dintre Carpați și Siret este atribuită Aurignacianului timpuriu (inferior). Cea mai veche locuire a fost descoperită în nivelul I (inferior) de la Cetățica I, din Bazinul Ceahlău. Uneltele descoperite sunt în număr redus, lucrate în bună parte pe așchii din roci locale. Se reține atenția asupra lipsei burinelor, reprezentate doar de un singur exemplar – burin diedru de unghi, precum și existența celor trei piese bifaciale. O posibilă a doua etapă, atribuită Aurignacianului inferior („poate chiar cea mai timpurie etapă a Aurignacianului mijlociu din Bazinul Ceahlău”), este considerată locuirea nivelului I de la Cetățica II, dar materialul litic descoperit este foarte sărac și nu se pot aduce precizări suplimentare de ordin cronologic și cultural. Pe cursul mijlociu al Bistriței, o a treia etapă probabilă de evoluție a Aurignacianului o reprezintă locuirile nivelului I de la Bistricioara-Lutărie și Ceahlău-Dârțu, datate în Aurignacianul mijlociu. Aici se remarcă predominarea gratoarelor, urmate de grupa lamelor retușate, cu retușe continui sau aurignaciene; se mai constată că, în procente reduse, întâlnim atât burinul (de tip diedru de unghi), cât și raclorul. Etapa a patra probabilă de evoluție a Aurignacianului mijlociu din Bazinul Ceahlău este ilustrată de locuirea nivelului II de la Cetățica I. Din informațiile autorului, aflăm că industria litică este foarte săracă; printre uneltele descoperite predomină gratoarele, urmate de raclor. A cincea etapă probabilă de evoluție aurignaciană este prezentată ca fiind un Aurignacian postmijlociu, dacă nu chiar superior, căruia îi aparțin mai multe locuiri în Bazinul Ceahlăului. Trei dintre acestea se află pe teritoriul satului Ceahlău – nivelul II de la Cetățica II, nivelul II de la Dârțu și nivelul I de la Podiș (p. 39).

Dacă, potrivit opiniilor actuale, puținele locuiri aurignaciene descoperite între Carpați și Siret au fost încadrate în cinci etape, locuirile gravettiene, care le succed stratigrafic, par să se fi desfășurat pe parcursul a șapte etape cronologice.

Prima etapă posibilă de evoluție gravettiană este ilustrată, în urma cercetărilor în această zonă, de locuirile nivelului II de la Bistricioara-Lutărie, nivelul II de la Ceahlău-Podiș, nivelul I de la Buda-Dealul Viilor. Ca importanță a uneltelor descoperite – pentru nivelul II de la Podiș – o constituie burinul. În afara altor tipuri de unelte care apar în număr mai mic, sunt amintite cele șase unelte combinate de tipul gratoarului-burin, gratoarului-lamă tronquée și străpungătorul-lamă tronquée.

În încheierea acestui subcapitol, privind considerațiile de ordin tehnico-tipologic, Alexandru Păunescu se referă

în mod special la industria epipaleolitică de tip swiderian de la Poiana Scaune-Ceahlău. Prin bogăția materialului litic (14 117 piese, din care 343 unelte și arme), această așezare reprezintă o veritabilă așezare atelier cu caracter semipermanent. O grupă importantă de unelte o formează gratoarele, urmată de cea a vârfurilor penduculate, de tip swiderian, și a burinelor. Ca tipuri deosebite se menționează burinul plan, cel transversal pe trunchiere laterală și cel transversal pe *encoche*, iar ca forme rare sau foarte rare se amintesc: vârful de tip azilian, triunghiul asimetric (cu vârfurile sparte), cele două segmente de cerc, fragmentare, precum și trei unelte combinate (gratoar-burin, străpungător-lamă tronquée și burin-lamă tronquée). Precizăm faptul că, în mod tradițional, prima cultură a paleoliticului superior de pe terasele Bistriței a fost împărțită în trei etape: Aurignacianul inferior, mijlociu și superior (pre-gravettian), iar a doua, în patru perioade: Gravettian inferior, mijlociu, superior și final – etapizare căreia, până la apariția volumului pe care-l prezentăm, i-au fost atribuite toate descoperirile aurignaciene și gravettiene din spațiul est-carpatic al României.

Subcapitolul 3 este dedicat materiei prime necesară prelucrării uneltelor, unde sunt prezentate tipurile de roci pe care le găsim în apropiere, fie în depozite naturale, fie sub formă de galeți, cum ar fi cuarțul din prundișurile râurilor. Din acest punct de vedere se remarcă în mod deosebit carierele naturale de silex, aflate în sectorul epigenetic al văii Prutului, la nord de Mitoc, de unde – pe cale antropică, sau prin acțiunea mecanică a apei Prutului silexul „de Prut” a putut ajunge și în alte arii geografice cum ar fi în sudul Podișului Moldovei sau pe terasele Bistriței. Ca materie primă, folosită cu predilecție pe terasele Bistriței, se amintește silexul, silicolitul spongolitic, gresia cuarțitică, gresia silicoasă cu glaucolit, menilitul, marna brună bituminoasă, jaspul, care au fost utilizate în proporții diferite în toate nivelurile de locuire. De altfel, pe baza prezenței unor categorii de roci din afara ariei geografice a locuirilor, se poate stabili intenția unor contacte directe sau a unor relații de schimb ale comunităților umane, ca și dinamica deplasărilor acestora în alte medii ecologice, în căutarea vânatului sau a resurselor de materii prime. S-a constatat că, dintre toate rocile folosite, silexul – cu structura sa criptocristalină a răspuns cel mai bine cerințelor cioplitorului, atât tehnic, cât și în finisarea pieselor prin retușare. Pentru a înțelege mai bine proveniența acestor materii prime, autorul face o succintă prezentare a rocilor folosite în ceea ce privește structura petrografică și proprietățile lor fizice.

În subcapitolul 4 este prezentată proveniența ocrului roșu, precum și a hematitului, iar în continuare, în subcapitolul 5, sunt scoase în evidență uneltele și armele de os.

De reținut este faptul că materiile colorante s-au descoperit sub formă de bulgărași, de obicei mărunți, atât în locuirile gravettiene de pe valea Bistriței, cât și în nivelul epipaleolitic de la Poiana La Scaune-Ceahlău. În urma cercetărilor de teren, s-a constatat că în Bazinul Bistriței ocrul a fost găsit în următoarele stațiuni: Bistricioara-Lutărie (niv. II–III–IV–V), Bofu Mic (niv. II),

Cetățica I (niv. IV), Dârțu (niv. V), Podiș (niv. V) și Bicaz-Ciungi.

De asemenea, autorul amintește că „numeroși bulgărași de hematit au fost adunați din așezarea swideriană de la Poiana La Scaune, dar și din niv. II de locuire de la Podiș, ori de la Bicaz-Ciungi” (p. 61). În continuare se face referire la stațiunile de pe cursul inferior al Bistriței, cum ar fi nivelul II de la Lespezi-Lutărie, unde s-a găsit un bulgăraș de ocră roșu-cărămiziu, precum și un molar și un fragment de os de ren, care zăceau pe un strat de pulbere de ocră roșu, gros de 0,5 m; o falangă de animal era vopsită cu roșu. Constatăm că este mai mult decât evident că aceste descoperiri contribuie la îndreptățirea informațiilor cu privire la diversitatea preocupărilor artistice, spirituale ale comunităților umane. Este demn de reținut faptul că folosirea ocului roșu în paleoliticul superior este atestată și în alte stațiuni paleolitice din diferite spații geografice. Ne referim nu numai la componentele coloranților folosiți în arta parietală occidentală, dar și la pictarea omoplaților de mamut (îndeosebi) din paleoliticul superior est-european.

Subcapitolul 6 este rezervat unor cercetări aprofundate privind „structurile de locuire (pete de arsură și cenușă, vetre de foc simple sau amenajate, complexe de locuire) descoperite în unele așezări aparținând paleoliticului superior și epipaleoliticului” (p. 62–67).

Cele mai vechi structuri de locuire aparținând Aurignacianului inferior din Bazinul Ceahlăului au fost dezvelite în nivelul I de la Cetățica I. În continuare, avem referiri cu privire la cele mai interesante structuri de locuire dezvelite în primul nivel de la Bistricioara-Lutărie și Ceahlău-Dârțu.

În finalul acestui subcapitol se semnalează faptul că, și în așezarea epipaleolitică de tip swiderian de la Poiana Scaune-Ceahlău s-au descoperit resturile unor vetre de foc sau poate chiar ale unui mic complex de locuire. În contextul existenței acestor structuri de locuire, pe care le considerăm specifice campamentelor paleolitice de mai lungă durată, precizăm că prezența vetrelor a constituit cel mai important criteriu stratigrafic. De asemenea, componentele vetrelor (mai ales cărbunii de lemn) constituie importante repere în cercetările arheologice și în datările de cronologie absolută.

Subcapitolul 7 expune datele de cronologie relativă absolută privind evoluția diverselor locuiri paleolitice. În ceea ce privește evoluția bogatelor locuiri aparținând paleoliticului superior și epipaleoliticului din spațiul cuprins între Carpați și Siret, se încearcă să se schițeze cadrul lor cronologic, bazându-se pe vârstele de radiocarbon. S-a ținut cont și de acele vârste care indică cifre apropiate, chiar dacă indicii lor de variație, \pm , este mai ridicat. Pe baza vârstelor de radiocarbon se poate spune că Aurignacianul din Bazinul Ceahlăului (de pe cursul mijlociu al Bistriței) ar fi putut evolua între aproximativ 28 000 ani B.P. și 21 000 B.P.

În ceea ce privește cronologia Gravettianului, Al. Păunescu precizează că nu exclude ipoteza potrivit căreia, „în alte zone ale spațiului dintre Carpați și Siret, cum ar fi cea a cursului inferior al Bistriței, începuturile Gravettianului să se situeze ceva mai devreme, pe la

aproximativ 24 000 B.P.” (p. 70). Autorul se referă la locuirile din nivelul III de la Cetățica I-Ceahlău (19 760 \pm 470 B.P. – GrN -14 631), nivelul I de la Poiana Cireșului-Piatra Neamț, nivelele IV–V–VI de la Lespezi-Lutărie (datate între 18 110 \pm 350 ani B.P. – Bln-806 și 17 620 \pm 320 B.P. – Bln-805), nivelul III de la Cetățica II Ceahlău și nivelul III de la Podiș (16 970 \pm 360 B.P. – GrN-14 640). Se apreciază că și locuirile din nivelul V de la Bistricioara-Lutărie, ori din nivelele IV de la Cetățica I, Dârțu și Podiș s-au desfășurat pe parcursul a 400–500 ani, între cca 15 500–15 000 ani B.P.; tot în această vreme pare să fi evoluat și locuirile nivelului II de la Buda-Dealul Viilor și cea de la Bicaz-Ciungi.

Locuirile epipaleolitice de tip swiderian s-au derulat în prima parte a fazei Dryas II a Tardiglaciului și până la începuturile Preborealului, perioadă care, cronologic, este cuprinsă între 12 300 B.P. și aproximativ 10 000 B.P.

Penultimul subcapitol – 8 – este dedicat „faunei cuaternare” de pe întreg teritoriul cuprins între Carpați și Siret, unde, până în 1992, s-a găsit un număr de 112 puncte cu descoperiri de faună. Este de menționat că cea mai mare parte a faunei este inserată în tabelele 1–8 de la pag. 72–77, reprezentând mamifere pleistocene și în foarte mică măsură faună malacologică (cum ar fi cea de la Bistricioara-Lutărie și Ceahlău-Lutărie). Un lucru important de reținut este acela că, în aceleași depuneri, de obicei loessoide, se aflau resturi osoase de mamifere, atribuite Pleistocenului superior, în asociere cu resturi de locuire aparținând diverselor nivele aurignaco-gravettiene.

Din cele discutate în acest subcapitol, observăm că fauna mamiferelor pleistocene cunoscută în spațiul dintre Carpați și Siret este relativ săracă în specii, dar cel mai bine este reprezentat mamutul, urmat de cervidee și bovidee. Fauna malacologică pleistocenă este prezentată în tabelul nr. 8, de unde rezultă că este săracă în specii, fiind culeasă din sedimentele a trei nivele de locuire aflate în Bazinul Ceahlăului (Ceahlău-Lutărie, Bistricioara-Lutărie, niv. I și II).

Ultimul subcapitol, 9, intitulat flora cuaternară, prezintă puține date asupra florei Pleistocenului superior din teritoriul cuprins între Carpați și Siret. Al. Păunescu precizează că datele au fost obținute în urma studierii, de către paleobotanistul Radu Popovici, a unor bucăți mici de cărbuni de lemn, prelevate de autor din vetrele primelor niveluri de locuire atribuite Aurignacianului de la Ceahlău-Dârțu. Pe baza acestor resturi se afirmă că în aurignacian, covorul vegetal era constituit din conifere, acestea fiind reprezentate de: *Abies alba*, *Abies pectinata* și *Pinus silvestris*. Credem că nu ar fi trebuit omise rezultatele obținute de M. Cârțumaru pe baza analizelor de polen recoltate din sedimentele stațiunilor de la Dârțu și Bistricioara-Lutărie, prin care s-au propus importante corelații de ordin cronologic, paleoclimatic și cronostratigrafic.

Capitolul 5 (p. 80–322) este cel mai întins al lucrării; el constituie repertoriul așezărilor paleolitice și epipaleolitice și al punctelor cu faună cuaternară.

În acest capitol, marea majoritate a așezărilor prezentate sunt cunoscute, așa cum a arătat autorul, fie ca rod al unor cercetărilor minuțioase de teren efectuate de unii

arheologi incluși în echipa pe care a condus-o personal, fie prin săpături de mai mică sau mai mare amploare.

Textul acestui capitol este însoțit de un bogat material ilustrativ ce cuprinde hărți județene, planuri generale ale așezărilor, planuri orizontale (cu complexe de locuire, vetre de foc), tabele cronologice, diagrame cumulative, fotografii de așezări și complexe arheologice, precum și numeroase planșe cu fotografii de unelte descoperite în nivelele de locuire.

Volumul se încheie cu trei indici: primul cuprinde punctele cu descoperiri paleolitice și epipaleolitice, pe culturi, în succesiunea lor cronologică, al doilea face referire la fauna cuaternară, iar al treilea prezintă un indice de localități, fără de care, o lucrare de asemenea nivel ar fi greu de consultat. Un rezumat consistent face

ca lucrarea să fie accesibilă și specialiștilor străini.

Alexandru Păunescu – cel mai bun arheolog al epocii paleolitice din secolul trecut, a lăsat cercetării arheologice de specialitate o vastă lucrare, prin care, în volumele tipărite în anii 1998–2002, a luat în considerare întreg teritoriul național. Adevărate și deosebit de utile instrumente de lucru, aceste volume consacrate spațiului est-carpatic (două volume), Dobrogei (un volum), spațiului de la sud de Carpați (un volum) și întregii Transilvanii, cu Țara Oașului și Maramureșul (un volum), pot fi considerate veritabile sinteze privind cunoașterea și evoluția locuirilor umane în Paleoliticul și Epipaleoliticul – Mezoliticul spațiului carpato-dunăreano-pontic.

MIHAI CUCOLEA

* * *Cercetări arheologice din zona lacului de acumulare Bicaz*, ediție îngrijită de M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA și VICTOR SPINEI, Editura Constantin Matasă, Piatra Neamț, 2003, 520 p., 162 fig.

Volumul reprezintă aportul științific al unui colectiv impresionant de cercetători, ce își valorifică rezultatele muncii de pe un important șantier arheologic. Până la apariția acestei lucrări (2003), o parte din studiile care au avut în vizor zona Biczului fuseseră deja publicate într-un volum bine structurat (F.B. Florescu, P. Petrescu, P. H. Stahl, *Arta populară de pe Valea Bistriței*, București, 1969), precum și în paginile unor periodice din București și Iași.

Lucrarea la care ne referim – beneficiind de *Cuvânt înainte* semnat de Mircea Petrescu-Dîmbovița și Victor Spinei și de o *Introducere* redactată de C. S. Nicolăescu-Plopșor – este structurată în patru părți: *Cadrul fizico-geografic*, *De la paleolitic la perioada geto-dacică*, *Evul mediu și începutul epocii moderne*, *Lăcașurile de cult*, la care se adaugă un rezumat în limba franceză, ce aparține Michaeliei Spinei, un corpus de abrevieri, o listă a figurilor, ilustrații (cărora li se rezervă 154 de pagini) și un indice de nume. Între autorii săi se numără cercetători de prestigiu ai preistoriei, evului mediu și istoriei artelor, precum M. Petrescu-Dîmbovița, C. S. Nicolăescu-Plopșor, I. Petrescu-Burloi, Al. Păunescu, F. Moroșanu, P. Bolomey, D. Gh. Teodor, A. Nițu, L. Roșu, M. Bitiri, I. Stratan, E. Kovacs, V. Căpitanu, C. Cihodaru, N. Constantinescu, D. V. Rosetti, P. Coteș, A. D. Alexandrescu, Gh. Diaconu, E. Zaharia, N. Zaharia, C. Matasă, N. Berlescu, A. C. Florescu, M. Florescu, B. Mîtreă, Șt. Balș, R. Crețeanu, mulți dintre ei decedați din păcate în anii anteriori.

În anul 1950, printr-o hotărâre a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, se prevedea începerea unui amplu proces de electrificare a țării, iar o parte a acestui proces o constituia realizarea sistemului hidroenergetic de pe valea Bistriței (construirea unui baraj și a unei hidrocentrale pe Bicaz, lacul de acumulare adiacent urmând să aibă 60 km lungime și să acopere 33 de așezări rurale). Pentru ca eventualul potențial cultural al bazinului mijlociu al Bistriței să nu fie pierdut odată cu demararea lucrărilor, Ministerul Energiei Electrice și al Industriei Electrotehnice a încheiat un acord de colaborare

pentru cercetări ample cu caracter interdisciplinar cu Academia Română. Acordul stabilea ca Ministerul să finanțeze un program complex de cercetări, asumat prioritar de către specialiștii angajați în cadrul institutelor tutelate de către Academie. Colectivul a avut în componența sa arheologi, istorici, etnografi, antropologi, folcloriști, istorici de artă, demografi și geografi. Comitetul de coordonare avea în frunte pe acad. prof. dr. Ștefan Milcu (coordonator principal) și pe C. S. Nicolăescu-Plopșor (coordonator adjunct). Tuturor acestora le revenea misiunea de a investiga din toate punctele de vedere această întinsă zonă, din cele mai vechi timpuri și până la mijlocul secolului al XIX-lea, respectiva acțiune de salvare fiind de o anvergură neînregistrată până atunci în România. Astfel, arealul studiat se întinde de-a lungul cursului mijlociu al Bistriței, între Bicaz și Galu. Cercetările vizau studierea specificului regiunii, investigarea așezărilor omenești, formele de cultură materială și de viață socială și spirituală, tipul fizic uman și graiul local.

Inițial, se considera că cele mai vechi vestigii datează din secolul al XVII-lea, dar sondajele efectuate de către prof. M. Petrescu-Dîmbovița, C. S. Nicolăescu-Plopșor și de colaboratorii lor au demonstrat existența mai multor stațiuni paleolitice, dintre care se remarcă aceea de pe terasa „Dârțu”. Cercetările arheologice aferente paleoliticului au dovedit existența unui adevărat centru datând din această perioadă, cu așezări de terasă în cuprinsul regiunii montane. Aceste cercetări nu au acoperit, însă, decât o mică suprafață din ceea ce urma să fie inundat.

Istoria evului mediu este valorificată de două studii ce aparțin lui Constantin Cihodaru, cercetarea sa vizând o zonă destul de restrânsă spațial, dar cu numeroase aspecte interesante privind structurile economice și sociale locale. Prin cercetările etnografice s-a demonstrat dubla origine, transilvăneană și moldoveană, a populației de pe valea Bistriței, stabilindu-se tipurile tradiționale specifice ale așezărilor, locuințelor, gospodăriilor,

îndeletnicirilor, portului, ceramicii, obiceiurilor și folclorului muzical, coregrafic și literar, precum și legăturile acestora cu regiunile lor de origine.

Cercetările ce au vizat lăcașurile de cult au oferit, de asemenea, rezultate deosebit de fructuoase, fiind studiate toate mănăstirile, schiturile, bisericile din zona Bicazului, dintre care se detașează mănăstirea Hangu, pentru care deținem și câteva documente aparținând evului mediu. Specialiștii au descifrat toate inscripțiile de pe lăcașuri,

vechimea picturii, tipurile de pictură, aspect deficitar pentru numeroase alte lăcașuri de cult din Moldova.

În încheierea acestor rânduri, se poate aprecia că volumul coordonat de Mircea Petrescu-Dîmbovița și Victor Spinei contribuie în mod fericit la întregirea cunoștințelor referitoare la arheologia, istoria și arta județului Neamț.

SERGIU ENEA

ATTILA LÁSZLÓ, *De la prima familie la primele state. Prelegeri de istorie generală*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2005, 202 p.

Printre cursurile tipărite se numără și acela al profesorului Attila László de la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, consacrat preistoriei generale. Autor a numeroase lucrări de specialitate referitoare la istoria veche a României, profesorul ieșean se înfățișează acum cu un curs nou destinat studenților. Prezentat sub forma unei cărți de 200 de pagini, cu aspect îngrijit, cursul începe cu un argument prin care autorul își precizează obiectul preocupărilor înscrise în acest volum și anume expunerea sintetică a elementelor esențiale ale preistoriei. În primul capitol – *Preistoria, fondul comun al întregii omeniri* – este definită această parte a istoriei, cea mai veche și totodată cea mai întinsă.

În capitolul al doilea – *Evoluția concepțiilor privind societățile primitive. Nașterea unei științe noi – preistoria* – sunt înregistrate contribuțiile mai multor gânditori, începând cu antichitatea, din care amintim doar pe P. Lucretius Carus, pentru ca, în secolul al XIX-lea, să asistăm la nașterea științei preistorice datorită lui Ch. Darwin, L. H. Morgan, Ch. Jurgen Thomsen, Boucher de Perthes etc. În capitolul al treilea, consacrat izvoarelor și interpretării lor, sunt enumerate pe scurt monumentele arheologice clasificate în: fixe (așezări, necropole, sanctuare etc.) și mobile (unelte, arme, podoabe etc.). În acest capitol este definit conceptul de cultură arheologică aplicat unor populații preistorice al căror nume nu este cunoscut și care este caracterizat pe baza unor trăsături specifice ale vieții materiale și spirituale ce individualizează o anumită populație. Pentru înțelegerea vieții omului preistoric și a activității acestuia, este subliniată importanța cunoașterii societăților relictate din Australia, Oceania, Africa. În același capitol sunt expuse metodele de cercetare a vestigiilor preistorice, prin cercetări de suprafață, săpături arheologice și analize de laborator și definirea culturilor prin utilizarea metodei tipologice,

comparative și chorologice. Sunt apoi prezentate metodele de stabilire a cronologiei relative și absolute a monumentelor descoperite, dar și cronologia de contact care, prin comparații cu alte civilizații evolute, poate oferi repere pentru stabilirea datărilor. O importanță deosebită pentru realizarea cronologiei absolute a monumentelor arheologice o au diferite metode tehnice dezvoltate în special în perioada postbelică, care permit obținerea unor datări mult mai exacte.

În capitolul al patrulea – *De la istoria naturală la istoria omului* – sunt prezentate erele geologice în care a avut loc formarea și evoluția omului, iar în capitolul al cincilea este expus succint procesul de antropogeneză. Capitolele următoare au ca obiect probleme cum ar fi popularea continentelor de către om și marile epoci ale preistoriei, începând cu epoca paleolitică și sfârșind cu epoca fierului, cu definirea și periodizarea acestora.

Fără îndoială, ne aflăm în fața unei reușite a autorului, care s-a străduit să prezinte studenților și masteranzilor un curs tipărit unde sunt incluse, în mod sintetic, explicit și sistematic, o serie de cunoștințe de istorie generală. Totodată, remarcăm faptul că informația foarte vastă a temei este adusă la zi, astfel încât cititorul care va parcurge această lucrare va dobândi cunoștințe deosebit de utile pentru exercitarea profesiei de arheolog. Deși destinată studenților, cartea profesorului universitar Attila László se citește cu interes și de către arheologii care doresc să-și completeze, să-și aducă la zi unele informații ori să-și sistematizeze cunoștințele. Acest opuscul de format mic, prezentat ulterior într-o formă mult mai extinsă, ar putea constitui un manual de preistorie pe care arheologii din țara noastră îl așteaptă de atâtea decenii.

CONSTANTIN ICONOMU

MIOARA TURCU, *Arheologie. Noțiuni generale*, Editura Fundației România de Măine, București, 2004, 114 p., 13 fig. în text și 21 pl.

Apărut sub egida Facultății de Istorie a Universității „Spiru Haret”, volumul – în esență un curs – își propune să prezinte definiția, obiectul și istoricul arheologiei, fiind conceput „conform cerințelor unui manual universitar” pentru îndrumarea studenților în domeniul arheologiei

(p. 5). Acesta nu a neglijat aspectele ce privesc metodele de cercetare pe teren, materialele arheologice rezultate în urma investigațiilor de specialitate precum și elementele de suprastructură (arta, religia, riturile și practicile funerare).

Partea introductivă, intitulată „Ce este arheologia?”, realizează o trecere în revistă a preocupărilor arheologice din antichitate până în prima parte a secolului al XIX-lea, când, în 1830, Ottfried Müller sesizează „diferența între arheologie și istoria artei” (p. 7), fiind subliniat apoi rolul arheologiei, modul cum trebuie privită cercetarea de teren (al cadrului temporar, al celui geografic sau al complementarității obiectivelor – mediul natural, datele de ordin antropologic, cunoașterea vieții spirituale) și limitele cercetării de specialitate (p. 8). Cele douăsprezece capitole care urmează au o conexiune logică și o structură bine articulată, care ajută la parcurgerea rapidă a textului, deși din loc în loc apar prea mulți termeni tehnici care necesită o consultare a dicționarelor de specialitate.

Primul dintre capitole se referă la „Științele auxiliare ale arheologiei”, grupate în științe sociale (mare parte din cele enumerate puteau fi considerate mai degrabă științe auxiliare ale istoriei), științe naturale, tehnice sau artistice.

Capitolul „Scurt istoric al arheologiei” înfățișează lectorilor metodele științifice folosite în săpăturile arheologice, astfel cercetarea stratigrafică, tipologică, cronologică și cea comparativă ne sunt expuse, fiecare cu reprezentanții care le-au ilustrat. O parte însemnată a capitolului menționat mai sus se referă la arheologia românească, cu constituirea arheologiei ca știință în prima jumătate a secolului al XIX-lea (deși mulți cercetători consideră că de-abia în a doua parte a secolului al XIX-lea acest deziderat se realizează); sunt evidențiate începuturile învățământului arheologic (primul curs de *Istoria Arheologiei* din 1877 aparținând lui Alexandru Odobescu) și meritele lui Gr. G. Tocilescu, cel care pune „bazele științei arheologice românești pe teren, orientată spre arheologia greco-romană” (p. 15). Nu sunt uitate cercetările arheologice preistorice din Moldova – în special cele de la Cucuteni, rolul școlii de arheologie create de Vasile Pârvan și „cercetarea arheologică organizată de după cel de-al doilea război mondial” (p. 17).

În „Metode și tehnici de cercetare”, autoarea se oprește asupra etapelor în cercetarea arheologică, anume: reperarea și identificarea siturilor arheologice (cercetările preliminare), efectuarea săpăturilor, analiza, prelucrarea și publicarea materialului arheologic. „Metodele și tehnicile de datare” sunt împărțite în metode pentru determinarea cronologiei relative, cum ar fi metodele stratigrafică, tipologică, comparativă și cronologică/cartografică, și metode pentru determinarea cronologiei absolute – dendrologia, carpologia, palinologia, arheozoologia, metodele carbonului radioactiv, magnetică și a termoluminescenței, radiografia și spectrometria fluorescență cu raze X, analizele spectrometrice sau cele geochimice.

Cel mai consistent capitol al cursului este acela care privește „Tehnicile de lucru”, împărțit în două subcapitole: „Folosirea forței – viatehnologia”, cu prezentarea proceselor urmate în scopul prelucrării materialelor, și „Folosirea focului – pirotehnologia”, aici fiindu-ne descrise producerea și utilizarea focului, originile, temperatura de ardere, analiza morfologică și decorul ceramicii. Urmează detalierea caracteristicilor metalurgiei și

a prelucrării aramei, bronzului, fierului și a metalelor prețioase, precum și modul de obținere a sării, a faianței, smaltului, emailului și sticlei.

Cele două capitole care urmează, „Schimbul. Căi de comunicație și mijloace de transport” și „Așezări. Locuințe. Casa grecească și casa romană”, ar putea fi încadrate în bună măsură și într-un curs de istorie a civilizațiilor. Nu lipsite de substanță sunt și referirile la sistemele de fortificații și la monumente de arhitectură comemorativă, capitol care ridică problemele legate de sistemele de fortificație naturale sau cele artificiale, dar și despre trofee, arcu de triumf și coloanele comemorative.

Considerăm că în următoarele două capitole se realizează o anumită îndepărtare de la scopul lucrării, căci „Orașul” vizează apariția, categoriile și normele ce au fost utilizate în întemeierea acestora după un plan sistematic – capitol ce putea foarte bine să facă parte din aceeași lucrare de istorie a civilizațiilor, iar „Decorăția monumentală” – care reliefează complexitatea frescelor, a mozaicurilor sau a sculpturilor și reliefurilor – ar putea fi parte componentă a unui curs de istorie a artei. Dimpotrivă, după părerea noastră, capitolul „Arta” este integrat adecvat în curs, mai ales că referirile sale sunt cu predilecție îndreptate spre arta din paleolitic și neolitic, deși perspectiva putea fi extinsă și asupra perioadelor ulterioare.

Ultimele două capitole, „Religia” și „Ritul de înmormântare”, reflectă, pe de o parte, posibilitățile de cunoaștere a organizării ceremonialului religios, iar, pe de altă parte, modul cum a fost posibilă apariția alături de comunitățile umane a cimitirelor.

Dacă ar fi să ne referim la aparatul tehnic al cursului, trebuie să semnalăm faptul că autoarea utilizează în text câteva citate fără a preciza pagina din lucrarea de unde provin acestea. La p. 15, semnificativ în acest sens este citatul în care Alexandru Odobescu caracterizează arheologia drept știință, în lucrarea sa *Istoria Arheologiei*; același fapt îl putem constata și în cazul citatului despre artele din Egipt (p. 94), preluat din lucrarea *Civilizația Egiptului antic* a cercetătoarei Claire Lalouette. Un alt citat care privește „aurignacianul caracterizat printr-un cult al oaselor” (p. 103), aparținând lui André Leroi Gourhan, ne determină să ne întrebăm căreia din cele șase lucrări enumerate la bibliografie îi aparține respectivul paragraf. Mai mult, în curs se apelează la autori care nu apar menționați în aparatul critic.

Bibliografia este prezentată în ordinea alfabetică a autorilor, dar nu se face o distincție clară între lucrările generale și cele speciale, dicționare și manuale de arheologie romană sau medievală. Alte inconveniențe ale cursului pot fi sesizate atât în lista figurilor din text, cât și în lista planșelor, ambele având drept caracteristici lipsa unor precizări privind lucrarea/ opera, pagina sau locul de unde acestea au fost preluate.

Cu toate aceste deficiențe de natură tehnică, nu putem să nu apreciem capacitatea de sinteză reliefat de autoare, problemele supuse atenției celor care vor lectura acest curs de arheologie fiind de reală complexitate.

VIDIU D. BOLDUR

Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest, Ed. by VICTOR COJOCARU, Iași 2005, Ed. Trinitas, 550 p.

Volumul *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest* (*Contacte etnice și schimburi culturale în nordul și vestul Mării Negre de la colonizarea greacă la cucerirea otomană*) cuprinde în mare parte textele comunicărilor susținute la Simpozionul Internațional organizat de către Institutul de Arheologie și Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” care s-a desfășurat la Iași în perioada 12–17 iunie 2005.

Textele comunicărilor, în exclusivitate în limbi străine (engleză, germană, franceză, rusă – ultimele succedate de un rezumat într-o limbă de circulație mai largă), sunt precedate de *Prefața* editorului Dr. Victor Cojocaru și de *Alocuțiunea* rostită la deschiderea lucrărilor Simpozionului de Prof. Dr. Victor Spinei, directorul Institutului de Arheologie.

Conținutul bogat și de mare diversitate, care se circumscrie în general temei generoase a Simpozionului, se lasă cu dificultate împărțit în secțiuni, fiind prezentat într-o succesiune diferită de cea cronologică care încă n-a putut fi integral respectată (cf. studiul lui O. Munteanu după lucrări de epocă romană). Pentru a scoate în evidență cu mai multă claritate conținutul volumului am considerat potrivită gruparea celor 31 de studii în funcție de domenii și izvoarele prevalente sau exclusive astfel: I – Arheologie; II – Istorie; III – Epigrafie, Numismatică; IV – Mitologie, Religie, Istoria artelor; V – Lingvistică, Antroponimie, Toponimie; VI – Antropologie, Arhaeozoologie.

I – Arheologie. Cele 9 (nouă) comunicări incluse în prima grupă sunt următoarele: Al. Mincev (Varna), *Tracii și scii în nord-estul Bulgariei: Unele contacte bilaterale în lucrul metalelor (toreutică)*; I. Niculiță, A. Zancoci (Chișinău), *Interferențe cultural- cronologice la mijlocul mileniului I a. Chr. în zona nord-vestică a Mării Negre*; G. Simion (Tulcea), *Prezențe interetnice în regiunea gurilor Dunării în secolele VI–V a.Chr.*; V. A. Papanova (Berdjansk), *Amfore în ritul funerar din necropolele Olbiei Pontica*; D. Paraschiv, G. Nuțu (Tulcea), *Descoperirea unui thuribulum de ceramică în nordul Dobrogei*; V. Yotov (Varna), *Descoperirile de „săbii ungurești” în Bulgaria*; T. Yu. Yashayeva (Sevastopol), *Biserica khazaro-bulgară în suburbiile Chersonesului bizantin*; N. V. Ginkut (Sevastopol), *Tradițiile bizantine și orientale în cultura cetății genoveze de la Cembalo (Peninsula Crimeia) pe baza descoperirilor de ceramică smălțuită*; V. L. Myts (Simferopol), *O signoria privată italiană din secolul al XV-lea pe litoralul nordic al Mării Negre (Pe baza descoperirilor din castelul Tasili 1459–1475)*.

Între intențiile acestei prezentări nu se înscrie rezumarea conținutului comunicărilor volumului, cu o tematică, care acoperă ca timp două milenii (între secolele VII a.Chr. – XIV p.Chr.) într-o zonă cu o istorie atât de densă în evenimente. În câteva cazuri vom releva totuși unele elemente.

Studiul lui Al. Mincev face cunoscute aplice, forme, piese de harnașament și alte materiale inedite aflate la Muzeul din Varna, prilej de a scoate în evidență atât probleme de tehnologie, cât și pe cele privind imagistica, combinația geometric-figurativ, ilustrarea întâlnirii lumii tracice și scitice. Fără a ignora total bibliografia românească (apar I. Berciu și V. Sîrbu), lipsesc studiile lui P. Alexandrescu, care ar fi fost în concordanță cu modul său de analiză (atelier de producere).

Pentru a argumenta o cronologie a interferențelor, I. Niculiță și A. Zancoci direcționează rezultatele investigațiilor arheologice bine cunoscute în cetăți, așezări și necropole din secolele VII–V a.Chr. la care adaugă însemnate informații din literatura arheologică românească și de limbă rusă – mai puțin accesibilă cercetătorilor din dreapta Prutului.

Gavrilă Simion introduce în circuitul științific mai larg complexe funerare interesante și cu inventar bogat de la Celic Dere (jud. Tulcea) din secolele VI–V a.Chr. (*akinakai*, vârfuri de săgeți, ceramică etc.). O parte a titlului comunicării – „prezențe interetnice” – mi se pare mai puțin inspirat.

V. A. Papanova aduce o rigoare în analiza întreprinsă asupra unei categorii de ambalaje ceramice întâlnită o întinsă perioadă în majoritatea siturilor arheologice. Este descrisă și comentată prezența amforelor în necropolele Olbiei fiind înfățișate diferite aspecte: dispunerea lor în morminte în raport cu scheletul; utilizarea ca „sarcofag” pentru copiii mici și la construcțiile funerare.

II – Istorie. Cele șapte importante studii care surprind aspecte diferite: relațiile scitilor cu Chersonesul; relațiile grecilor cu lumea „barbară”; realități etnice și culturale în diferite secvențe cronologice și teritorii ale zonei investigate; relațiile dintre orașele Moesiei Inferior și provincia Dacia sunt: S. B. Lanțov (Simferopol), *Despre relațiile scito-chersonesiene între ultima treime a secolului IV și prima treime a secolului III a.Chr.*; V. Cojocaru (Iași), *Relațiile dintre greci și „barbari” în nordul și nord-vestul Pontului Euxin între secolele VII și I a.Chr. Asupra istoriei cercetărilor*; Ligia Ruscu, Carmen Ciongradi (Cluj-Napoca), *Relațiile dintre orașe în Moesia Inferior și provincia Dacia*; O. Munteanu (Iași), *Transformările etnice și culturale în spațiul nord vest pontic la sfârșitul mileniului I a.Chr. (privind îndeosebi spațiul pruto-nistrin)*; V. Yu. Yurochkin (Simferopol), *Crimeea în epoca marilor migrații: problema etnosului și culturii*; Dan Gh. Teodor (Iași), *Realitățile etno-culturale ale nordului Dunării de Jos în secolele V–VII p. Chr.*; S. Musteață (Chișinău), *Unele considerații asupra populațiilor teritoriului dintre râurile Nistru și Prut de-a lungul secolelor VIII–IX*.

O lucrare amplă, bine structurată, este cea a cercetătoarelor napocense Ligia Ruscu și Carmen Ciongradi. Relațiile Daciei cu provinciile microasiatice – cu posibila intermediere a orașelor pontice sau directe și cu orașele Moesiei Inferior – sunt înfățișate pe baza

documentelor epigrafice, a monumentelor arhitectonice și de artă.

III – Epigrafie, Numismatică. Din cele patru comunicări care s-ar circumscrie mai direct acestei grupe: H. Heinen (Trier), *Inscripție onorifică atheniană pentru Spartokos III (IG II² 653)*; L. Munteanu (Iași), *Câteva considerații privind descoperirile de monede de aur de tipul Lysimach în Dacia intracarpatică*; R. Haensch (München), *Roma și Chersonesul Tauric – Legăturile celor două orașe în lumina onorării lui Titus Aurelius Calpurnianus Apollonides*; M. Alexianu (Iași), *Inscripțiile bilingve private de la Tomis și Histria* ne vom referi la două dintre ele.

O revenire utilă, sistematică asupra unei inscripții cunoscute de aproape două secole prin adăugirea unor date noi, rezultat al progreselor cercetării în diverse domenii îmbogățește și fundamentează informațiile furnizate. Astfel, H. Heinen consideră, diferit de alte opinii, că Spartokos III (303-4 – 284-3) nu a acordat Athenei ajutor militar, ci doar o foarte mare cantitate de grâne.

M. Alexianu a întreprins o investigație interesantă. Inscripțiile oficiale bilingve își aveau o funcție clară. Scopul epigrafelor private votive poate fi de asemeni lesne de presupus. Pentru inscripțiile funerare cu bune nume romane explicațiile plauzibile se cuvin a fi amplificate.

IV – Mitologie, Religie, Istoria Artelor. Cele patru comunicări încadrate în această grupă aparțin unor perioade diferite. Claudia von Behren (Trier), *Sclavi și liberi pe monumentele funerare bosporane*; V. Banaru (Mannheim-Chișinău), *Semnificația simbolică a scenei ilustrate pe un pelike cu figuri roșii*; Maria-Luiza Dumitru (București), *Tanatos, ipostaza masculină a morții în Grecia*; B. Sz. Szmoniewski (Cracovia), *Contacte culturale în centrul și estul Europei: despre ce vorbesc imaginile pe metal ale fiarelor*.

Acel *pelike* din categoria ceramicii cu figuri roșii de la Manta pe Prutul inferior, pe care V. Banaru îl descrie și comentează pe baza unei bogate bibliografii, se numără printre descoperirile de excepție pe solul moldav.

De remarcat modul în care Claudia von Behren a selectat datele necesare din domenii diferite, epigrafie și istoria artelor pentru a alcătui interesante pagini de istorie socială bosporană.

În sfârșit, din aceeași grupă se cuvine a sublinia din comunicarea lui B. Sz. Szmoniewski analiza reprezentărilor animalelor de pradă sub forma figurinelor de metal oprindu-se asupra semnificațiilor simbolice și a factorilor de care acestea depind.

V – Lingvistică, Antroponimie, Toponimie. Între cele cinci comunicări: S. R. Tokhtas'ev (Sankt Petersburg), *Problema limbii scitice în cercetarea actuală*; Roxana Curcă, Nelu Zugravu (Iași), *„Orientali” în Dobrogea romană. O apropiere onomastică*; L. Mihăilescu-Bîrliba, V. Piftor (Iași), *Familiiile de la Ancyra la Troesmis*; A. Poruciuc (Iași), *Elementele lexicale care reflectă contactele strânse între vechea germană și populațiile autohtone din sud-estul Europei*; Al. Falileyev (Aberystwyth), *Prezența celtică în Dobrogea: Evidența onomastică* sunt de asemeni studii de excepție. Se detașează cel puțin ca întindere și erudiție studiul lui S. R. Tokhtas'ev. Din nou meritul insistențelor lui V. Cojocaru pentru a-l obține. S.R.T. propune unele clarificări în spații străbătute de marii lingviști de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea, efectuează o analiză critică adusă „la zi”, discută pe larg, cu bogate exemplificări originile și locul limbii scitice și a limbilor înrudite. Un studiu de mare utilitate.

Ca metodologie investigația întreprinsă de Roxana Curcă și N. Zugravu marchează un pas înainte față de metoda mai des utilizată a stabilirii etniei pe baza *cognomen*-ului, „origo” etc. Metodele pot fi complementare.

L. Mihailescu-Bîrliba și V. Piftor trec de la cercetarea provinciei de origine a celor cunoscuți din epigrafe la menționarea unor familii troesmense originare din același oraș – Ancyra.

VI – Antropologie, Arheozoologie. titlurile celor două comunicări venite din spațiul antropologiei și arheozoologiei – ambele sinteze – vădesc nivelul celor care le-au întocmit: T. A. Nazarova (Kiev), *Componenta greacă a populației așezării Neapolul Scitic*; Luminița Bejenaru, Simina Stanc (Iași), *Caracteristic i arheozoologice ale perioadei bizantine cu referiri la aria dintre Dunăre și Marea Neagră*.

Victor Cojocaru a depus o muncă deosebită ca volum și direcții, de la convocarea participanților la coordonarea lucrărilor Simpozionului. Conștient că *scripta manent*, a consacrat și fazei finale atenția cuvenită astfel că ne aflăm în fața unui volum cu un aspect concordant cu bogăția de idei a conținutului de care colectivul redacțional (Marius Alexianu, Claudia von Behren, Mihaela Daniluc, Adrian Poruciuc) și editorul pot fi mândri. Se cuvine a releva buna colaborare între Institutul de Arheologie Iași și Editura Trinitas, care a făcut posibilă apariția în condiții grafice optime a acestui volum.

SILVIU SANIE

GH. PAPUC, *Tomis I. Aprovizionarea cu apă a cetății Tomis în epoca romană și romană târzie*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2005, 145 p. 128 p. + 17 ilustrație.

Apărută la o editură cunoscută pentru publicarea literaturii istorice referitoare la Dobrogea, lucrarea domnului Gheorghe Papuc reprezintă primul volum al mult-asteptatei serii monografice *Tomis* și cuprinde: *Cuvânt înainte* (p. 5–10), *Introducere* (p. 11–14),

I. Despre geografia și hidrogeologia Dobrogei (p. 15–20), *II. Apa la romani* (p. 21–37), *III. Romanii pe țărmul vest-pontic și la gurile Dunării* (p. 38–46), *IV. Tomis – metropola Pontului* (p. 47–64), *V. Apa la Tomis* (p. 65–69), *VI. Galeriile tomitane* (p. 70–81), *VII.*

Apeductul din Tomis (p. 82–94), *VIII. Concluzii* (p. 95–98), *Rezumat* (p. 99–106), *Abrevieri* (p. 107–113), *Bibliografie* (p. 114–128) și *Ilustrații* (p. 129–145).

Cuvântul înainte este semnat de profesorul Alexandru Suceveanu. După o scurtă trecere în revistă a activității arheologice la Tomis și în special a specialiștilor constanțeni (evocându-i aici pe Vasile Canarache și Adrian Rădulescu), domnia sa salută apariția acestui volum și „visează cu ochii deschiși” la titlurile seriei monografice *Tomis*, stabilind temele și nominalizând autorii îndreptățiți să se ocupe de acestea.

În *Introducere*, domnul Gheorghe Papuc explică alegerea temei aprovizionării cu apă a Tomisului, temă ce nu s-a bucurat de o atenție prea mare din partea specialiștilor, aceasta și datorită faptului că munca în cazul identificării și săpării unui apeduct este dificilă, „iar în urma unor zeci de sondaje în care situațiile se repetă, întreaga activitate de cercetare arheologică poate fi așezată în 2–3 pagini de elaborare științifică”. Autorul amintește aici și toate etapele aprovizionării cu apă a unui oraș antic și dificultățile ce sunt întâmpinate în această realizare – probleme privind proprietățile pe care le traversează un apeduct, realizarea de galerii sau amplasarea în anumite puncte a unor fortificații permanente de tip *burgus*, care aveau și rolul de a apăra apeductul.

După necesarele informații de natură tehnică din primul capitol, în următorul, *Apa la romani*, domnul Gheorghe Papuc redă etapele aprovizionării cu apă a unui oraș: identificarea sursei de apă, stabilirea traseului și a tipului de apeduct (acesta din urmă putând fi din tuburi ceramice, din țevă de plumb, de tip galerie, din zidărie – *canalis structilis*, și sub presiune), igiena, colectarea și distribuția apei, la care se adaugă unele considerații

privind situația apei la Roma, bazându-se pe izvoarele antice (Vitruvius și Frontinus). În capitolele III și IV, autorul realizează o schiță istorică a zonei istro-pontice în epoca romană și a metropolei acesteia, Tomis, insistând pe cercetările efectuate la termele orașului.

În capitolul V se prezintă izvoarele antice (Ovidius) și moderne referitoare la aprovizionarea cu apă a orașului antic, acestea din urmă relatându-ne și descoperirea unor apeducte.

Partea cea mai importantă a lucrării o reprezintă, desigur, capitolele VI și VII, în care sunt tratate sistemele de aprovizionare cu apă a Tomisului și a teritoriului acestui oraș – galerii subterane, apeducte de tip *canalis structilis*, conducte ceramice (cele din urmă specifice așezărilor rurale) –, la cercetarea multora dintre acestea participând și autorul lucrării, unele rezultate fiind publicate anterior chiar de acesta.

Concluziile, rezumatul în limba franceză, abrevierile, vasta bibliografie și ilustrația (desene și fotografii de calitate acceptabilă) întregesc lucrarea.

În final, nu putem să nu facem o observație de natură „tehnică” asupra cărții. Probabil că aceasta a fost „extrasă” dintr-o lucrare inedită mai amplă, autorului scăpându-i câteva greșeli (la p. 87, nota 15 se face trimitere la nota 128, deși capitolul are doar 37, iar la p. 92, nota 29 se trimite la p. 125–126, unde se găsește bibliografia). Acestea nu știrbesc lucrarea experimentatului arheolog tomitan, făcând-o utilă tuturor specialiștilor preocupați de zona istro-pontică în epoca romană.

DOREL PARASCHIV

* * *Studii de istorie veche și medievală, Omagiu profesorului Gheorghe Postică*, vol. îngrijit de TUDOR ARNĂUTU, OCTAVIAN MUNTEANU și SERGIU MUSTAȚĂ, Editura Pontos, Chișinău, 2004, 283 p.

Susținător al investigațiilor arheologice de teren, erudit cercetător al istoriei medievale a Republicii Moldova, bun organizator al procesului didactic și științific, colaborator al mai multor reviste de specialitate din țară și străinătate, profesorul Gheorghe Postică este omagiat prin acest volum la împlinirea a 50 de ani de viață, lucru mai puțin obișnuit cel puțin în România.

Gheorghe Postică s-a născut la 22 ianuarie 1954 în comuna Mereni, județul Chișinău și în 1971, după terminarea studiilor medii în satul natal, se înscrie la Facultatea de istorie a Universității de Stat din Moldova. În timpul studenției se remarcă atât prin participarea la investigații arheologice de teren, cât și la reuniunile științifice studențești.

După ce a susținut cu „Magna cum lauda” teza de licență, între anii 1976–1978 activează în cadrul Institutului de Arheologie și Istorie Veche, institut la care revine în anii 1991–1995 ca director adjunct. Din anul 1978 a fost lector asistent la catedra de istorie antică și medievală din cadrul Universității Alma Mater, iar în

anul următor se înscrie la doctorat la Catedra de Arheologie a Universității din Moscova avându-l ca îndrumător pe profesorul universitar Leonid Kazlasov. Din 1995 și până în prezent îndeplinește funcția de vicerector al Universității Libere Internaționale din Moldova.

De-a lungul timpului eforturile sale s-au concentrat, în principal, în studierea problemei etnogenezei românilor, efectuând investigații la diverse obiective arheologice, dintre care menționăm pe cele de la Hansca, Orheiul Vechi, Căpriană, Petruha, Măscăuți, Giurgiulești. Această intensă activitate de cercetare i-a oferit material pentru publicarea a 158 titluri împărțite pe monografii, articole, rapoarte, lucrări didactice, publicistică, pliante.

Acest volum omagial conține 36 de studii semnate de colegii, colaboratorii, discipolii și prietenii din țară și străinătate, ai istoricului Gheorghe Postică. Cum era și firesc, majoritatea semnatarilor acestor studii sunt din Republica Moldova, o parte colegi ai profesorului Postică la Universitatea Liberă Internațională din Moldova ca

Pavel Parasca, Vitalie Pleșca, Sergiu Tabungic, dar și colaboratori de la alte universități, muzee și institute din țară: Sergiu Musteață, Galina Bodareu de la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” Chișinău, S.M. Agulnicov, Eugen Sava de la Institutul de Arheologie și Etnografie ASRM Chișinău, Sergiu Matveev, Aurel Zancoci de la Universitatea de Stat Moldova, Natalia Mateevici, Alexandru Levinschi de la Muzeul Național de Istorie a Moldovei Chișinău, ca să amintim doar câțiva dintre semnatari.

Dar și colaboratorii și prietenii din străinătate au ținut să fie aproape de istoricul moldovean la ceas aniversar: Nicolae Ursulescu de la Iași, Mihai Bărbulescu de la Cluj, Vladimir Mischevca temporar la Atena, Codrin Valentin Chirica de la Montreal, Vitalii Vasilovici din Ucraina, pentru a semnală o parte dintre ei.

Mai mult de jumătate dintre studiile acestui volum omagial aduc în discuție și încearcă să lămurească diferite probleme ale istoriei vechi a spațiului de la est de Carpați. Amintesc doar câteva: Eugen Sava, *Unele aspecte economice din perioada târzie a epocii bronzului*, Oleg Levițchi, *Încadrarea cronologică a necropolei tumulare*

Trinca. Studiile care privesc istoria medievală acoperă o gamă largă de probleme, de la cele politice: Pavel Parasca, *Voievodul Petru I Mușatinul*, până la studiul Ludmillei Bacumenco, *Un triptic inedit din Dobrogea*. Acest volum este încheiat de un studiu al lui Alexandru Perjaru consacrat interferenței disciplinare dintre etnografie, etnologie și istorie în știința românească din perioada 1944–1989.

Pentru a fi mai accesibile specialităților din străinătate, câteva articole sunt redactate într-o limbă străină, iar altele sunt însoțite de rezumate, mai mult sau mai puțin ample, în limba franceză, engleză sau germană.

Unii autori au anexat studiilor lor și material ilustrativ reprezentat de imagini, hărți, planuri, desene, care contribuie la argumentarea anumitor puncte de vedere. Ar fi fost de dorit ca volumul să dispună de o listă a abrevierilor.

Bazate pe descoperiri arheologice și cercetări interdisciplinare, studiile cuprinse în acest volum aduc noi puncte de vedere privind istoria veche și medievală a teritoriului de la est de Carpați.

PAVEL PETREA

OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN, *Necropola de tip Sântana de Mureș–Cernjacov de la Mihălășeni (jud. Botoșani)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005, 354 p. + 387 planșe.

Cercetările arheologice de amploare întreprinse pe teritoriul României în ultima jumătate de secol referitoare la istoria primului mileniu d.Hr. au obținut numeroase și valoroase informații pe temeiul cărora au putut fi cunoscute multiple și interesante aspecte social-economice, etno-demografice și culturale din evoluția societății locale sau privitoare la desfășurarea marilor migrații de populații dinspre estul Europei.

În acest context studierea culturii denumită de tip *Sântana de Mureș–Cernjacov* s-a bucurat de o atenție sporită din partea cercetătorilor români sau de peste hotare, atenție determinată nu numai de cunoașterea realităților dintr-o perioadă istorică deosebit de frământată, ci și de necesitatea clarificării unor importante aspecte ale continuității daco-romane în primele secole de după retragerea romană din Dacia, ca și a conținutului culturii materiale și vieții spirituale ale populației autohtone sau alogene.

În ansamblul investigațiilor arheologice efectuate până în prezent pe scară largă, cu deosebire în obiective din regiunile de la est și sud de Carpați și cu prioritate în necropole, un loc aparte prin numărul considerabil al complexelor funerare identificate, valoarea vestigiilor descoperite și semnificația lor o prezintă fără îndoială cercetarea arheologică a necropolei birituale de la Mihălășeni, jud. Botoșani.

Elaborată inițial ca teză de doctorat, monografia necropolei de la Mihălășeni este acum valorificată exemplar de autorul ei, în condiții grafice de foarte bună calitate, sub egida editurii *Cetatea de Scaun* din Târgoviște.

Lucrarea este structurată în opt capitole, însoțită de un amplu rezumat în limba franceză, de o bogată bibliografie de specialitate, un indice general și de o ilustrație exhaustivă a descoperirilor.

De la început subliniem că prin structura coerentă a lucrării, prin prezentarea modernă a problematicii, ca și prin analiza combinatorie a materialelor descoperite lucrarea elaborată de Ovidiu Liviu Șovan reprezintă un veritabil model de valorificare științifică a descoperirilor arheologice rezultate în urma unor cercetări sistematice, model încă rar folosit până acum în literatura de specialitate.

Fără a stăruia asupra fiecăruia din capitolele care alcătuiesc lucrarea de față, dorim să subliniem doar aspectele generale mai importante din conținutul ei, relevând în același timp contribuțiile pe care aceasta le aduce referitoare la cunoașterea nu numai a obiectivului arheologic menționat, cât mai ales cu privire la problematica specifică culturii *Sântana de Mureș* din regiunile est-carpătice, cu prioritate.

În legătură cu aceasta este necesar să evidențiem și faptul că necropola de la Mihălășeni nu este singulară în nord-estul Moldovei, ea aflându-se într-o zonă cu bogate vestigii datând din perioada secolelor III–V, unele dintre ele prezentând o importanță istorică aparte. De aceea, determinarea celor patru faze din evoluția necropolei de la Mihălășeni, dar mai ales precizarea limitei sale cronologice superioare, ce depășește după părerea autorului cu câteva decenii pragul dintre veacurile IV și V este de natură să ofere noi baze de discuții privind

posibilitățile de reconstituire a unora din realitățile istorice din perioada respectivă.

Pentru a facilita specialiștilor înțelegerea corectă a necropolei, a evoluției ei în timp și în teren, a riturilor și ritualurilor utilizate și în final a importanței obiectivului respectiv în ansamblul monumentelor aparținând culturii *Sântana de Mureș*, autorul prezintă *corpus*-ul exhaustiv al descoperirilor, în care sunt înserate, după scheme bine concepute, mormintele de inhumație și incinerație cu caracteristicile și inventarul lor, gropile rituale, platformele de incinerație, lăcașul de cult și obiectele descoperite, cu tipologia inventarului și cronologia relativă și absolută.

În afară de marea varietate a inventarului descoperit, pe baza căruia a fost posibilă fixarea unor repere cronologice și tipologice, a diversității riturilor și ritualurilor funerare (dovadă a unei perioade de profunde și semnificative schimbări în sfera mentalităților), a existenței obiectelor de port diferențiate, consecință nu numai a unor practici magico-religioase, ci și rezultatul unor directe influențe venite din partea civilizației romane și care s-au grefat în timp pe tradițiile seculare ale lumii barbare, importantă ni se pare încercarea de a dovedi la Mihălășeni existența unui lăcaș de cult, probabil creștin de la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea și a 36 de morminte considerate de asemenea creștine. Alături de acestea sunt demne de subliniat și unele din concluziile autorului formulate ca rezultat al analizelor întreprinse vizând caracterul indubitabil roman al unor practici funerare (morminte cu lespezi de piatră, orientările creștine etc.), numărul relativ mare al importurilor din imperiu, existența unor elemente tradiționale locale, în speță dacice, precum și procentele, variate de la un complex funerar la altul, a elementelor etno-culturale alogene, germanice și sarmatice. Precizarea acestora cu deosebită claritate oferă specialistului posibilitatea de a contura mai bine trăsăturile conținutului culturii *Sântana de Mureș* în zona de nord-est a Moldovei și, prin comparație, a întregului areal extra-carpatic în care ea s-a difuzat.

În legătură cu analiza pe care autorul lucrării o face situației social-economice, etno-demografice și politice din perioada de existență a culturii *Sântana de Mureș* în regiunile de la nordul Dunării de Jos în general, reținem și faptul că el discută, deși numai succint și problema procesului de romanizare, mai ales a zonelor rămase în afara granițelor fostei provincii romane Dacia, un rol predominant în desfășurarea și împlinirea acestui proces având fără îndoială inegalabilul fenomen de spiritualitate care a fost și a rămas de-alungul veacurilor aici, – creștinismul. Fără a nega importanța aparte a noii religii în procesul de romanizare al dacilor liberi, socotim totuși că în aceste zone el nu a putut avea decât rezultate limitate, schimbările petrecute în sfera mentalităților, mai ales în cele de natură religioasă, fiind îndeobște lente și în orice caz greu de realizat fără derularea lor în paralel cu factori interdependenți, tot atât de importanți, din domeniul social, economic, cultural și nu în ultimul rând

politic. Pentru înțelegerea corectă a începuturilor pe scară largă a procesului de romanizare în teritoriile extracarpatiche mai ales, a continuării lui aici până în secolul al VI-lea nu trebuie omis faptul că, implementarea creștinismului s-a făcut în contextul unor continui adaosuri de populație latinofonă (transfugi, prizonieri, deplasări organizate de grupuri romanice etc.), la care trebuie adăugată existența multiplelor relații comerciale cu imperiul, prestigiul lui economic și politic, ce a reprezentat permanent un eficient sprijin pentru autohtonii nord dunăreni, confrunțați adesea cu nenumărate valuri de migratori, statul roman fiind în același timp un model de viață superior pentru întreaga lume carpato-dunăreană din vecinătatea lui.

O problemă care merită o anumită nuanțare și o mai atentă argumentare socotim că este aceea a limitei cronologice superioare a necropolei de la Mihălășeni, în particular și a culturii *Sântana de Mureș*, în general din zonele de la sud și est de Carpați, limită cronologică pe care autorul o acceptă până în prima jumătate a secolului al V-lea d. Hr. Într-adevăr, așa cum unii specialiști de mai multă vreme au acceptat, limita superioară a acestei culturi depășește în mod clar pragul dintre secolele IV și V observațiile stratigrafice înregistrate în unele așezări și necropole, tipologia unor piese vestimentare de podoabă și de cult, unele obiecte din import, precum și numismatica oferind argumente incontestabile pentru o atare încadrare. Este și cazul necropolei de la Mihălășeni, care credem că a fost utilizată încă o anumită vreme dincolo de anul 400. Pentru prelungirea existenței ei în această vreme, dovezile pe care autorul le aduce în sprijin considerăm că sunt suficient de relevante și convingătoare.

Socotim că este bine venit și faptul că lucrarea prezintă succint și rezultatele unor analize antropologice, precum și paleobotanice și paleozoologice pentru ofrandele depuse în morminte. Adăugând, așa cum am mai amintit, că lucrarea este însoțită de o bogată bibliografie de specialitate însumând peste 220 de titluri de referință de primă importanță, de un număr de 387 de planșe, precum și grafice, scheme și hărți, ilustrând exhaustiv caracteristicile mormintelor, inventarul lor, analizele combinatorii ale pieselor prezentate etc., avem astfel imaginea exactă a unei activități științifice de mare anvergură depusă de autor cu pasiune și competență pentru valorificarea exemplară a unui obiectiv arheologic de o netăgăduită însemnătate istorică și arheologică.

În acest context subliniem din nou maniera modernă de prezentare a descoperirilor din această mare necropolă, cercetată sistematic integral, acribia analizelor întreprinse și mai ales contribuțiile științifice aduse de prezenta lucrare monografică, care va impulsiona fără îndoială cercetările viitoare întreprinse pentru cunoașterea istoriei primului mileniu d. Hr. în regiunile de la nordul Dunării de Jos.

DAN GH. TEODOR

* * Τὸ περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μονεμβασίας Χρονικόν – *Cronica Monemvasiei*, Editura Performantica, Iași, 2005, 126 p., traducere de MARIUS ALEXIANU și ROXANA CURCĂ, studiu introductiv și note explicative de ALEXANDRU MADGEARU.

Într-o nouă serie de publicații de istorie, intitulată *Bibliotheca Monumenta Perennitas*, având ca editor pe Vasile Cotiugă, este publicat intergral, pentru prima oară în limba română, unul dintre cele mai interesante, dar și mai controversate izvoare scrise bizantine din evul mediu timpuriu, cunoscut sub numele de *Cronica Monemvasiei*, document istoric cu o valoare aparte pentru cunoașterea unora din realitățile etnodemografice din anumite regiuni ale Peninsulei Balcanice (Grecia). Acest mult discutat izvor istoric bizantin a avut și are încă o anumită importanță în ceea ce privește studierea relațiilor pe care slavii și avarii le-au avut cu populația din unele zone ale sud-estului european.

Cronica Monemvasiei, scrisă pentru a demonstra drepturile Mitropoliei de Patras din Peloponez, a iscat, prin informațiile oferite, numeroase discuții, polemici și critici între istoricii din secolul al XIX-lea și chiar de mai târziu, referitoare mai ales la relațiile dintre populațiile din această zonă a continentului european, probleme care în multe cazuri nu au fost ocolite de evidente implicații politice.

Această cronică s-a transmis prin patru manuscrise, datând din evul mediu, unul transcris probabil în secolul al XIII-lea, alte trei aparținând veacului al XVI-lea. Autorii prezentei traduceri au folosit manuscrisul păstrat la mănăstirea Iviron de la Muntele Athos (*Codex Iviron 329*) care, după cum s-a stabilit, cuprinde forma cea mai veche a textului.

Textul cronicii are trei părți. Prima se referă la invaziile avarilor în Peninsula Balcanică, relatându-se despre solia avarilor la Constantinopol, deplasarea acestor migratori din Caucaz la Dunăre, unde vor ataca orașul Sirmium, Thracia și Macedonia, tratativele de pace cu Bizanțul, precum și noile invazii ale avarilor în regiunea Dunării și în Thracia. În partea a doua cronică relatează despre cucerirea Greciei de către avari și alungarea locuitorilor din Peloponez, aceștia refugiindu-se în Italia și în unele insule. O parte din populația din zona Lacedemoniei întemeiază cetatea Monemvasia, mulți alți locuitori căutându-și refugiu în zone mai ferite; avarii ocupă Peloponezul pe care îl stăpânesc vreme de 218 ani. În a treia parte, cronică narează despre eliberarea Peloponezului de către împăratul bizantin Nikephor I, partea estică a peninsulei fiind depopulată de slavi, care sunt învinși și în restul regiunii menționate. Împăratul bizantin reface Patrasul și Lacedemonia, repopulând zona cu urmașii celor refugiați și coloniști aduși din Asia Mică. Patrasul este înălțat la rangul de Mitropolie, iar slavii rămași în zonă sunt creștinați.

Evenimentele descrise în cronică sunt limitate în principal la perioada secolelor VI–IX informațiile fiind preluate din izvoare scrise cunoscute (*Theophilact Simocatta*, *Theophanes Confessor*, poate și *Menander Protector*), din unele surse inedite sau chiar orale.

Așa cum se subliniază în documentatul studiu introductiv, datorat lui Alexandru Madgearu, istoricul

cercetărilor referitoare la această interesantă cronică bizantină arată preocupările deosebite ale numeroșilor specialiști în domeniu, discuțiile aprinse purtate în jurul ei, cu formulări, concluzii sau critici privind originea, cronologia sau semnificația ei istorică. În același cadru, în studiul amintit, pentru a facilita cititorului o mai bună cunoaștere a realităților din vremea respectivă sunt prezentate informații utile despre cetatea Monemvasiei și orașul Patras. Deosebit de bine-venite, în studiul introductiv, sunt și datele referitoare la migrațiile avaro-slave, care au avut loc în Peloponez în cursul secolelor VI–VIII, trecându-se în revistă multiplele încercări ale specialiștilor de a corobora informațiile transmise de izvoarele scrise privitoare la invaziile menționate (mai ales a acelora slave), cu cele oferite de cercetările arheologice întreprinse în ultima jumătate de secol. Întrucât informațiile izvoarelor scrise referitoare la invaziile și instalarea slavilor la sudul Dunării sunt în multe cazuri lapidare și ambigui, cercetările arheologice întreprinse au încercat să stabilească perioada când se poate vorbi cu adevărat despre o colonizare efectivă a acestor migratori în regiunile menționate și în special în zonele Peloponezului.

Cercetările arheologice întreprinse în unele obiective din Grecia, ca cele de la Argos, Corinth, Isthimia, Thessalonic, Stobi, Olimpia și din alte părți arată clar că multe din orașele și satele bizantine au avut de suferit destul de mult de pe urma invaziilor avaro-slave. Cu toate acestea, marea majoritate a localităților nu au fost distruse, locuirea continuând în condiții mai modeste și în perioada secolelor VII–VIII, ceea ce dovedește că regiunile respective nu au fost depopulate de migrațiile care au avut loc.

Pentru a dovedi existența permanentă a slavilor în regiunile grecești, unii specialiști au apelat la o serie de descoperiri arheologice, precum ceramica lucrată cu mâna, anumite tipuri de fibule digitate sau unele categorii de aplici zoomorfe. Analiza atentă a acestor descoperiri, atribuite uneori cu prea mare ușurință slavilor sau avarilor, a arătat însă că, în realitate, ele nu pot fi puse numai pe seama acestor migratori. Este în parte cunoscut că ceramica lucrată cu mâna, prezentând forme simple și în principal fără ornamente, este destul de comună în Europa, pe spații geografice largi, fiind atestată și în medii culturale care nu au avut niciodată contacte cu slavii, ca de exemplu în Franța, Elveția, Anglia sau Suedia. Tipurile de fibule pe care unii arheologi le-au considerat în exclusivitate creații slave sunt în mod cert produse de atelierele meșteșugărești ale imperiului din zona balcanică sau de centrele goto-bizantine din Crimeea, fiind atestate, în deosebi, în morminte de înhumare (rit pe care slavii nu l-au folosit în perioada secolelor VI–VIII), sau în așezări romano-bizantine. Unele din aceste tipuri de fibule au putut fi preluate și de către unii nomazi (anți, cutriguri, alani) și vehiculate în zonele în care au pătruns. Aceeași rețineră trebuie

exprimată și în ceea ce privește unele aplicații zoomorfe, multe atestate și în medii culturale neslave, obiecte care pot fi puse de asemenea pe seama unor grupuri de nomazi (huni, alani, avari).

Prin urmare, problema instalării slavilor în Peninsula Balcanică, indiferent de zonă, nu poate fi elucidată pe baza descoperirilor arheologice menționate și cu atât mai puțin doar pe temeiul știrilor transmise de izvoarele scrise medievale timpurii. În același context o anumită prudență trebuie avută în vedere și în cazul descoperirilor atribuite avarilor, deoarece în realitate sunt și ele produse ale atelierelor meșteșugărești din imperiu, în multe cazuri fiind utilizate și de populația bizantină. Pătrunderea slavilor la sudul Dunării și ulterior instalarea lor definitivă în unele regiuni a avut, desigur, pe lângă scopuri de ordin militar și unele rațiuni de natură economică, despre o colonizare efectivă a acestei populații aici putându-se vorbi de abia din cursul secolului al VII-lea.

În ceea ce privește datarea *Cronicii Monemvasiei* s-au purtat numeroase discuții, opinându-se că textul ar fi fost redactat, cu adăugiri în timp, în perioada circumscrisă anului 900, deci destul de târziu față de unele din evenimentele pe care le narează.

Așa cum s-a mai arătat în literatura de specialitate, *Cronica Monemvasiei* a fost invocată de unii istorici și filologi pentru a demonstra că în cursul secolelor VI–IX. Grecia ar fi fost în întregime slavizată, aducându-se astfel în discuție problema etnogenezei grecilor medievali. Această ipoteză, formulată pentru prima oară în secolul al XIX-lea, de J. Ph. Fallmerayer, pe baza izvorului menționat, deși era menită să înlăture exagerările filoeleniste din epocă, a oferit indirect și sprijin ideilor panslaviste. Ulterior, în secolul al XX-lea unii istorici au reluat parțial teoria amintită, dar au fost combătuți cu suficiente argumente fiind astfel respinsă de marea

majoritate a specialiștilor. După cum s-a demonstrat, stadiul de cultură (al bizantinilor superior) și de religie, situația social-economică diferită a celor două populații, nu putea face posibilă asimilarea grecilor de către slavi în cursul secolelor VII–VIII. Dimpotrivă, acceptarea treptată a civilizației bizantine superioare de către slavii stabiliți definitiv în Grecia și Macedonia, ca și creștinarea lor au fost factorii principali ai procesului de asimilare a slavilor de către localnici.

Analiza critică, efectuată în ultimile decenii, privitoare la realitățile social-economice, etno-culturale, militare și politice, transmise de izvoarele scrise ale secolelor VI–IX coroborată cu rezultatele oferite de investigațiile arheologice a oferit specialiștilor o imagine nouă față de trecut, în bună parte diferențiată de concluziile istoriografiei din secolele XIX–XX. Între acestea se înscrie și *Cronica Monemvasiei* care, așa cum s-a subliniat și în studiul introductiv și în notele explicative datorate lui Alexandru Madgearu, trebuie privită cu unele rezerve. Cu toate acestea, așa cum s-a subliniat, publicarea și în limba română a acestui interesant izvor bizantin este, desigur, bine-venită pentru toți cei care se interesează de perioada marilor migrații din mileniul I d. Hr.

Remarcând încă o dată acuratețea traducerii textului (publicat paralel în limbile greacă și română) efectuată de către Marius Alexianu și Roxana Curcă, ca și competentul studiu introductiv, credem că publicarea *Cronicii Monemvasiei* aduce un plus de informații interesante îmbogățind considerabil zestrea datelor necesare cunoașterii unei perioade istorice complexe și în unele aspecte, mai ales de ordin demografic și social-economic, încă puțin cunoscut.

DAN GH. TEODOR

MUGUR ANDRONIC, *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*, Editura Istros, Suceava, 2005, 509 p., 124 pl.

Lucrarea distinsului cercetător și apreciatului om de muzeu Mugur Andronic reprezintă o apariție de dată recentă în peisajul publicistic al interesantei și din ce în ce mai incitantei problematice a etnogenezei poporului român, așa cum aceasta este abordată de puținii specialiști ai domeniului (arheologi îndeosebi) care au rămas constant preocupați de identificarea unor coordonate metodologice și epistemologice înnoitoare, în special după momentul apariției primei serii de volume aparținătoare Tratatului de Istorie a Românilor, sub redacția Academiei Române, în anul 2001.

„*Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*” este versiunea publicată recent a tezei de doctorat pe care Mugur Andronic a susținut-o la finele anului 2003, în fața comisiei de specialitate instituită de Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, sub titlul „Regiunile nord-est carpatice în secolele V–X d. Hr.”

Articulată pe parcursul a 12 capitole constitutive, dintre care câteva sunt dedicate încadrării în clasicitatea

tratării subiectului (*I – Introducere*, p. 11–13; *II – Cadrul natural*, p. 14–30; *III – Istoricul cercetărilor*, p. 31–38; (...) *VII – Încheiere*, p. 397–404; *VIII – Repertoriul descoperirilor*, p. 405–459; *IX – Izvoare și bibliografie generală*, p. 460–482, *X – Indice general*, p. 483–493 și, *XI – Summary*, p. 494–508), lucrarea cuprinde un impresionant corpus de planșe desenate și fotografii (*cap XII*, p. 509–633) și de asemenea, obiectul exclusiv de prezentare al opiniilor autorului, după întreprinderea operei de sintetizare a cercetărilor și investigațiilor sale, exprimat *in extenso*, în capitolele: *IV – Realități etno culturale din secolele V–VII*, p. 39–229; *V – Evoluția vieții materiale și spirituale în secolele VIII–X*, p. 230–363 și, *VI – Economia și organizarea socială în secolele V–X*, p. 364–396.

În capitolul introductiv, autorul își formulează atent convingerea că „perioada de formare a poporului român deține o importanță cu totul și cu totul aparte în istoria noastră, atât datorită complexității procesului etnogenetic

în sine – nuanțat în fapt, în timp și spațiu, pe microzone la nordul Dunării de Jos” și convingerea că aportul istoriografiei sovietice cu arie de preocupare la trecutul istoric al jumătății de nord a Bucovinei și a Basarabiei, a fost unul determinat de constrângeri politice în interpretarea realităților etnoculturale de aici, astfel încât a rezultat o „exagerare a prezenței slavilor” în aceste teritorii, „mergându-se chiar până la excluderea totală a [existenței și continuității – n.n.] populației autohtone” (p. 11).

Din unghiul de vedere al abordărilor sale, M. A. consideră că zona fizico-geografică desemnată studierii habitatului uman în intervalul cronologic al secolelor V–X este în mod justificat stabilită pe coordonatele teritoriului nord-est (extra)carpatic întrucât acestei arii îi corespund unele particularități în evoluția fenomenului habitational, socotite a fi productive din punct de vedere istoriografic. Cititorul este avertizat că are de-a face dintru început cu o lucrare ce-și propune să trateze în modul cel mai serios subiectul evoluției deja menționatului habitat uman, inclusiv pe baza informațiilor culese din cercetările arheologice sistematice proprii, concepute, desfășurate și coordonate de autor, la Todirești și Poiana-Zvorăștea (jud. Suceava). Ambele situri se încadrează evidențelor de natură arheologică și istorică specifice perioadei, cu sublinierea că ultimul, prezintă și particularitatea de a fi devenit, așezarea cu cele mai multe complexe arheologice cercetate din întreg spațiul locuit în secolele VIII–IX între Nistru și Tisa (p. 12).

În capitolul dedicat descrierii cadrului natural al teritoriului luat în studiu, autorul prezintă date interesante despre unitățile și subunitățile fizico-geografice ale acestuia și, de asemenea, date expresive despre caracteristicile lui geomorfologice, hidrologice, climatologice și biogeografice. Sursele citate în aparatul critic al capitolului deconspiră încă din această fază a creșterii textului, o documentare atentă, făcută prin consultarea unor atlase și monografii geografice puțin cunoscute la noi.

Sub rezerva limitării detaliilor, în capitolul al III-lea, dedicat tratării istoricului cercetărilor, autorul face trimiteri la fazele incipiente ale preocupărilor ce se încadrează problematicii sale, amintind contribuțiile originale ale celor care au fost G. Săulescu, A. Guriță, Al. Odobescu, F. A. Wickenhauser, R. Kaindl și îndeosebi Dionisie Olinescu, întemeietorul Societății Arheologice Române din Bucovina, cel care, în anul 1894, în Buletinul Societății Române de Geografie, dădea tiparului a sa *Chartă arheologică a Bucovinei* (p. 31 și p.35). Suma comentariilor succinte ori ceva mai elastice asupra aceluiași subiect continuă apoi cu mențiuni la adresa contribuțiilor semnate de Th. Săuciu-Săveanu, R. Gassauer, Em Săhleanu C. Ambrojevici, R. Popovici, M. Moroșan, V. Ciurea ș.a., care au îmbogățit în epoca interbelică portofoliul studiilor cu caracter arheologic circumscris perioadei prefeudale. Abia începând cu deceniul al VII-lea al secolului trecut, conform cronologiei înregistrate a contribuțiilor istoriografice, apar mențiunile autorului referitoare la

șirul destul de consistent al lucrărilor, studiilor și rapoartelor consemnând realități arheologice și istorice, încadrabile problematicii sale. Alături de Al. Păunescu, M. Petrescu-Dâmbovița, Dan Gh. Teodor, E. Zaharia, N. Zaharia, V. Chirica, P. Șadurschi ș.a., M. A. citează destul de larg și propriile sale contribuții, anume acelea legate de valorificarea publicistică a propriilor cercetări (cercetări de teren și cercetări aplicative sistematice), efectuate fie de unul singur, fie în colaborare cu colegii săi de la Complexul Muzeal „Bucovina” din Suceava (p. 32–33).

O interesantă referință rămâne cea făcută de autor, în acest capitol, contribuțiilor științifice aduse domeniului cercetării sale (unele politizate – afirmă M. A.), de către cercetătorii de la Cernăuți, Kiev ori Moscova, remarcate fiind din acest unghi de vedere, contribuțiile istoriografice semnate de L. Vakulenko, O. Prihodniuk, V. D. Baran, I. P. Rusanova și, îndeosebi, B. O. Timoșciuk. Deja în acest context, apar trimiteri la descoperirile de la Zadubrivka, Horecea, Lenkivci, Corovia, Sokol, Codyn, Raškov și Revna, toate situate în jumătatea de nord a Bucovinei (p. 33).

Cum era și firesc, nu puteau fi trecute cu vederea, contribuțiile științifice (și *idem*, cele politizate) ale cercetătorilor din fosta R.S.S. Moldovenească, în legătură directă cu – spre pildă – rezultatele cercetărilor de la Alcedar ori Hlingenii. Sunt menționați, B. Fedorov, I. A. Rafalovici, G. F. Cebotarenko, I. Hâncu, dar și mai tinerii I. Corman, Gh. Postică și N. P. Telnov, despre care se apreciază că au adus contribuții dintre cele mai notabile (p. 33; 37–38).

Capitolul al IV-lea deschide seria celor dedicate prezentării amănunțite a caracteristicilor habitatului uman existent în arealul teritoriului luat în studiu, aplicându-se pentru aceasta, o metodologie originală. Este vorba despre formularea unei scheme de abordări analitice constând în filtrarea volumului de date existent la îndemână prin seria unor criterii quasi-taxonomice de încadrare cum sunt: a) *așezări și necropole: dinamica locuirii autohtone*; b) *cultură materială și viață spirituală*; c) *migrația slavilor și d) interferențe etnoculturale între autohtoni și alogeni*. Dintre aceste elemente de construcție schematică a demersului analitic, numai primele două conțin amănunțiri conceptual-categorice și anume, palierul a) și palierul b). Cel dintâi, este structurat pe categoriile de investigare formală a.1) – *așezări*; a.2) – *complexe de locuire*; a.3) – *anexe gospodărești, instalații de foc exterioare, gropi menajere și eventual de provizii* și, a.4) – *necropole*. Cel de-al doilea (b) – *cultură materială și viață spirituală* este la rândul-i structurat pe următoarele categorii de investigare: b.1) – *cultura materială*, b.2) – *ceramica* și b.3) – *viața spirituală*. De aici mai departe, M. A. specializează demersurile sale analitice, propunând și analizând materialul publicistic disponibil, inclusiv adâncind în amănunțime, schema de construcție deductivă și ordonatoare, după cum urmează: sub-palierului a.2 – *complexe de locuire*, îi atașează (I), un scurt discurs introductiv (p. 46) urmat de extensia acestuia (II)

referitoare la prezentarea descoperirilor (p. 47–88) și de încă două subcapitole: (III) – analiza sintetică a descoperirilor (p. 88–100) și (IV) – concluzii (p. 101–103). În mod similar, dintre cele patru categorii de investigare analitică (I–IV) unele (II și III), sunt finalmente ordonate pe câteva criterii de investigare dintre care reținem aici *formele* complexelor de locuire, *laturile* lor, *colțurile*, *suprafața*, *orientarea*, *adâncimea*, *intrarea*, *pereții*, *podeaua*, și *instalațiile de foc (interioare)* care, la rândul lor, atunci când este cazul (a se vedea studiul complexelor de locuire din așezarea de la Botoșana, p. 47–58) sunt și mai amănunțit investigate, în funcție de *tipul amenajării*, *amplasare* în cadrul complexului de locuire, *formă și amenajare vatră și elemente de tehnică constructivă* (p. 55–57). Subcriteriul de prezentare și investigare cronologic, apare distinct doar în cazul așezării de la Codyn II, aplicat mai întâi, locuințelor din secolul al V-lea și mai apoi, locuințelor din secolele VI–VII (p. 62–65). Sunt trecute prin acest filtru de investigații, un număr de 26 de așezări, ale căror complexe de locuire, atunci când nu există la îndemâna autorului suficiente date publicistice, acestea sunt tratate ceva mai succint, adică fără raportarea lor amănunțită la unele sau altele dintre subcriteriile menționate mai sus. Este cazul spre exemplu al așezărilor de la Dolheștii Mari (cercetată doar parțial de către autorul însuși), Ghelăiești – Botoșani, Hliboca, Horecea, Suceava – Drumul Național, Suceava – Șipot, etc. Spre finele subparagrafului a.2), autorul propune deja și primele constatări cu caracter sintetic, referitoare la *tipurile de locuințe (bordeii, locuința adâncită și locuința de suprafață* – p. 91–92), *dimensiuni și suprafețe, forma acestora (pătrată, dreptunghiulară și alte forme* – p. 92–93) *laturile, orientarea, intrarea și pereții* lor, dar și referitoare la *instalațiile lor de foc, podele și acoperișuri* (p. 94–100). Primele concluzii (p. 101–103), tratând în subsidiar problematica de factură etnică a atribuirii complexelor analizate, pune în evidență cel puțin două aspecte avute de autor în vedere și anume: faptul că, în acest moment al cercetărilor, problematica secolelor V–VII, circumscrisă teritoriului luat în studiu, este încă sensibil departe de momentul stabilirii cu certitudine al unor demarcații cronologice, teritoriale și etnice de maximă siguranță (cum este spre exemplu convingerea autorului în legătură cu fenomenologia tranziției de la etapa clasică a complexului cultural Sântana de Mureș–Cernjahov la cele din cultura materială tipică a secolelor VI–VII – a se vedea în acest sens argumentația de la p. 101–102) și faptul că, noul tip de locuință „slav” (mai mult sau mai puțin adâncită în sol, cu pereți masivi din lemn și instalație de foc performantă – cuptor sau vetre înalte) este o prezență constatată și în arealul de expresie tardivă al culturii Cernjahov. Observația are temeuri concluzive în viziunea lui M. Andronic, atâta vreme cât el consideră că această realitate ar putea pune în lumină, odată cu fixarea cronologică mai exactă a etapei tardive de evoluție a culturii Sântana de Mureș–Cernjahov în secolul al V-lea, atât faptul că acest tip de locuință ar fi putut la fel de bine apare încă „înaintea definirii procesului genetic al

etnicului slav” (p. 102) cât și faptul că, același tip de locuință, ar fi putut fi adoptat de către populația autohtonă, direct din substratul cultural anterior, condiția determinantă fiind impusă (doar) de răcirea generalizată a climei.

O mențiune aparte e de făcut în legătură cu subcapitolul ce tratează problematica necropolelor datând din secolele V–VII (p. 110–117). Rarissime sunt – constată și M. Andronic – aceste complexe arheologice, din pricina faptului că, mai întâi, în general sunt greu de depistat și mai apoi din pricina faptului că epoca însăși este una în care se petrece fenomenul creștinării treptate, adică un fenomen sinonim cu trecerea la înhumare și cu o adâncire substanțială a locului de depunere a decedaților, ceea ce constituie o cauză majoră a acestei rarități (p. 111). Dincolo de cazurile Concești-Botoșani, Șbranec-r. Zastavna, Dulceanca, Buhăieni-Iași ori Gherăseni, considerate a fi rămas prea puțin expresive din unghiul de vedere al obiectivelor cercetării sale, autorul își exprimă părerea că la Nichiteni-Iași, ar putea exista unele înhumări datând din secolele V–VI și că la Botoșani-Dealul Cărmidăriei, s-ar afla unele semnalmamente în baza cărora, o încadrare cronologică asemănătoare (aici în limitele secolului al V-lea) ar putea fi posibilă (sunt evocate datele de caz privind lipsa vaselor de ofrandă, numărul redus de obiecte care au însoțit defuncții și orientarea „preferențială” pe direcția est–vest a mormintelor, necaracteristică în principal complexelor funerare de tip Sântana de Mureș–Cernjahov – p. 112). Situația de la Mihălășeni și cea de la Hlingeni (II) rămâne de asemenea insuficient de clară, deși pentru ultimul caz e discutată încadrarea largă, în secolele IV–V, a piciorului rombic al fibulei de bronz descoperite acolo, într-un singur mormânt de înhumare, parțial distrus – p. 113. Cazul interesant al necropolei de la Lozna-Botoșani, punct „La Ocoale”, beneficiază din partea autorului de o mai consistentă tratare, atâta doar că datarea propusă de el este „ceva mai târzie” decât cea propusă (sec. VI–VII) de autorul cercetărilor de acolo, D. Gh. Teodor fiind considerată corespunzătoare așezării de aici. Sunt comentate suficient de pertinent și cele patru morminte tumulare din regiunea Cernăuți, preferată fiind mai degrabă opinia lui I. Corman, care le fixează analogiile în legătură cu complexe tumulare din grupul Pskov – Novgorod (p. 115). Alături de cazul craniului din loc. nr. 56 de la Rașkov și a celui de la Hansca, înhumări datate ceva mai larg în sec. VI–VII, mai apar și trimiteri la situațiile consemnate la Cornești Rudi – Soroca și Bila, reg. Cernăuți care sunt considerate ca problematică cronologică, aparținând aceluiași interval. În mod concluziv, M. A. alătură opinia sa celor care au remarcat deja coexistența practicilor funerare ale incinerării și înhumării „uneori în aceeași așezare” ca pe un fenomen semnificativ „prezenței coabitărilor multietnice, dar și a penetrării treptate la nordul Dunării de Jos a creștinismului” (p. 116). El este convins că în arealul de la Lozna, cercetările vor trebui continuate, acesta fiind unul dintre punctele de reper ce vor aduce noi date contabilizărilor făcute de I. Corman pentru spațiul de la

vest și est de Prut, prin care procedeu statistic, s-a putut observa cum, în arealul occidental vizat, numărul înhumărilor l-a depășit sensibil pe cel al incinerărilor. Semnul e considerat în context, suficient de grăitor în materie de etnicitate, întrucât, opinia generală referitoare la riturile de înmormântare ale slavilor din această perioadă, indică folosirea aproape exclusivă de către aceștia, a ritului incinerării. „Deloc întâmplător” spune M. A. (p. 117) problema necropolei de la Hliboca a beneficiat în viziunea sa de un tratament aparte. Există încă ceva neclar – ne sugerează autorul – în legătură cu așezarea de acolo, ceramica aparținând Culturii tumulilor carpatici figurând în inventarul câtorva locuințe. Lipsa unei cronologii exacte a acestei culturi (vezi nota 198 de la p. 127) și a unor elemente de datare în secolul V, pare să fi fost argumentul decisiv pentru M.A. în a-și fundamenta decizia de a nu include și problematica necropolei de la Hliboca aceleia tratate „în zona noastră de studiu”.

Subcapitolul b) – p. 128–213, este dedicat unor observații de natură tipologică, cronologică și factologică, aplicate celor trei categorii de probleme și problematici puse în discuție, pornind de la discursul detaliat al analizei tipologiei și cronologiei uneltelor, armelor, podoabelor și accesoriilor vestimentare, tezaurilor inclusiv (p. 129–148) și continuând cu ceramica epocii avute în vedere, la care se adaugă – în final – considerațiile autorului referitoare la viața spirituală (p. 192–198). Ceramica este analizată atât din punct de vedere cronologic (secolul V distinct și secolele VI–VII de asemenea distinct) cât și tipologic, rezultând o clasificare în sprijinul căreia autorul formulează suficiente temeieri pentru a o și susține. Prezentarea, cu trimiteri la bogatul material ilustrativ concentrat în capitolul al XII-lea, este concepută pe situri, de unde și amănunțitul aparat critic anexat. M. A. propune, selectând drept criteriu general de clasificare „forma generală” a inventarului ceramic studiat (p. 190), trei categorii tipologice și anume: tipul A) – *vase cu diametrul maxim în zona mediană*; tipul B) – *vase cu diametrul maxim mai ridicat, spre prima treime a vasului și C) – vase cu diametrul maxim foarte ridicat (mai mult decât la grupa B), spre primul sfert al înălțimii*. Evident fiecare dintre tipurile de bază comportă existența unor subtipuri, cazul categoriei tipologice B), spre exemplu, considerată a fi de către autor și cea mai bine reprezentată cantitativ (p. 191), presupunând existența a nu mai puțin de 5 subunități taxonomice: *B1 – oale-borcan de formă devenită clasică, de tradiție romană, cu umeri bombași, cu buza destul de evazată și gura ceva mai mare ca fundul* (pl. LXVIII/1–4); *B2 – vase asemănătoare, dar mai suple, cu pereții mai puțin arcuiți* (pl. LXVIII/6–9; 14–16); *B3 – vase cu disproporție mare între fund și gură* (pl. LXVIII/10–25), unde se cunosc variante în funcție de profilul umerilor (*arcuiți lin sau aproape unghiulari*), dintre care la cele mai multe vase diametrul fundului intră odată și jumătate în cel al gurii (pl. LXVIII/ 13, 17–18, 24–25); *B4 – vase oviforme, cu buza trasă în interior sau relativ verticală* (pl. LXIX/ 2–3) și *B5 – vase de tip sac (foarte*

rare) – pl. LXIX/1. Nu sunt excluse, cel puțin prezentării, și alte categorii ceramice din totalitatea repertoriului descoperit și studiat, cum este cazul tigăilor de lut, fusaiolilor, creuzetelor, vaselor miniaturale și tăvilor (de uscat cereale), deși acestea nu apar nominalizate în componența lotului ceramicii clasificate. Există în ce ne privește o oarecare suplețe la M.A. atunci când (vezi textul inserat la finele subcapitolului dedicat ceramicii prezentate – p. 185–191), el recurge la formularea unor concluzii ce fac trimitere spre încadrarea pe criterii etnice, a felului în care vin, din condițiile de zacere, cu tot cu caracteristicile lor, materialele ceramice studiate. Pe de o parte, încheierile cu caracter definitiv și, implicit, adânc probator din acest punct de vedere sunt considerate a fi nu tocmai posibile, din pricina puținătății datelor culese pe baza cercetărilor de până acum și de asemenea, drept consecință, din pricina expresivității lor reduse. Pe de altă parte, autorul consideră de domeniul evidenței totuși, faptul că, bunăoară, între orizontul ceramic Sântana de Mureș-Černjahov și cel al veacurilor VI–VII există o legătură organică – fapt cert și demonstrat, însușit ca atare de către arheologia acestei perioade (p. 186). În cazul de față, autorul face o trimitere de a cărei transparentă și exactitate nu avem motive să ne îndoim, potrivit căreia, inclusiv arheologii cernăuțeni (a se vedea nota 253 de la p. 210) au remarcat în ce măsură, ceramicii datând din a doua jumătate a secolului al VI-lea, îi sunt caracteristice unele forme de bază ce provin din repertoriul de tradiție Sântana de Mureș – Černjahov și din cel considerat a fi aparținut culturii Tumulilor carpatice (p. 187). În general, M. Andronic asociază cutezanței în limitele căreia își permite a formula încadrări etnoculturale pentru momentul sosirii și statornicirii slavilor în teritoriul luat în studiu, observația că „vasele legate de etnicul slav ... par a fi cele de aspect mai primitiv (pentru secolul VI), vase sac oviforme și buze în general verticale sau puțin trase în exterior” și observația că „oalele-borcan ... sunt mai sigur moșteniri din fondul ceramic autohton, ca și, probabil, cele cu gură și fund relativ egale (diametrul maxim spre mijlocul vasului) descoperite de exemplu la Codeni, Budeni, Botoșana sau Suceava – Șipot” (p. 186). De asemenea, cu valențe conceptual-deductive similare, ni se pare a fi și observația în virtutea căreia autorul consideră că „Este posibil ca așezările tardive Černjahov de la nord de Nistrul Mijlociu sau din nordul Bucovinei istorice să fi resimțit ceva mai timpuriu impactul cu noii migratori”, întrucât „așezări deosebit de mari – nespecific pentru slavi (afirmă M. A.) –, precum cele de la Raškov și Codyn, au în prima etapă de locuire (a doua jumătate a secolului V), în mod cert atestată prezența ceramicii tradiționale modelată la roată, dar și forme care se vor impune în ceramica modelată (majoritară de altfel) cu mâna, în veacurile următoare”, ceea ce pentru M. A. „ar fi (sln. ns.), un indiciu în acest sens” (p. 186). În fine, pentru a concretiza opinia noastră asupra supleței cu care sunt tratate de către autor, de la aluziv și până la concret, convingerile sale referitoare la încadrările de factură

etnoculturală, ne mulțumim să facem observația potrivit căreia, la p. 188, el iterează faptul că „Migrația masivă a slavilor a reeditat, într-un anumit fel, fenomenul de uniformizare (sln. aut.) a ceramicii din spațiul ocupat de complexul cultural SMC (Sântana de Mureș-Černjahov – n.ns.), datorat migrației gotice” ori – afirmă M. A., tocmai „de aceea, în mare, aspectele ceramicii de pe întinse spații europene de centru și est, sunt foarte apropiate”. De aici și concluzia autorului potrivit căreia „În această situație, ar fi cu totul superficial să considerăm teritoriul de la Elba, cel puțin până la Nipru și de la cursul de mijloc al Vistulei până la Dunăre, ca fiind locuit exclusiv de slavi”.

Subcapitolul b.3) este dedicat relevanței descoperirilor încadrabile problematicii creștinismului timpuriu, cu precădere tratat, în limitele teritoriului nord-est (extra)carpatic. M.A. face totuși o incursiune documentată pentru o mai accentuată probare a analogiilor care îl interesează și înafara acestui teritoriu, astfel încât, lectorul nu trebuie să rămână surprins dacă va găsi trimiteri la unele aspecte tipologice atestate în zona Dunării de Jos, Bulgariei, Caucazului ori, chiar a îndepărtatei Britanii (p. 194). Pentru a-și fundamenta concluzia potrivit căreia „în teritoriul studiului nostru, a existat o numeroasă populație încă păgână”, dar și potrivit căreia „... penetrarea, chiar și în părțile de miazănoapte ale Moldovei istorice a creștinismului ... devenise deosebit de eficientă” M. A. recurge la enumerarea seriei de descoperiri arheologice cunoscute din peisajul publicistic dedicat prezentării și studierii acestui fenomen, punctând pe baza unei bibliografii de dată cât s-a putut de recentă, situațiile de caz, datările, încadrările tipologice și expresivitatea interpretativă a pieselor „creștine” de la Șipot-Suceava, Dumbrăveni, Udești, Botoșana (jud. Suceava), Mihălășeni, Cucorâni, Lozna-Străteni (jud. Botoșani) și Hansca-Limbari-Căprăria, Orheiul Vechi, Petruha, Rașkov etc.

În mod inevitabil, problematica migrației slavilor, încadrabilă intervalului cronologic (sec. V–VII) și teritoriului luat în studiu, nu puteau lipsi din anatomia lucrării lui M. A. așa încât subcapitolul c) – p. 214–222, tratează în viziunea autorului exact acest subiect. Există – crede M.A. – o primă etapă în cronologia și arealitatea acestui fenomen, la determinarea căruia, lucrează o serie de cauze dintre cele mai complexe (p. 219). Este vorba despre deplasările inițiale ale slavilor înspre și dinspre Niprul Mijlociu, în prima jumătate a secolului al V-lea și ulterior, de acolo, spre vest și sud-vest, ocazie cu care sunt atinse și cursurile superioare al Nistrului, Prutului și Siretului (de aici, unele grupuri, folosind trecătorile Carpaților, inclusiv pasul Oituz, roiesc spre a concretiza cele mai timpurii prezențe slave în Transilvania „de tip Korčak (și nu Praga !” afirmă M.A., – p. 214). Aceeași suplețe determinativă redactării discursului său, îl obligă pe M.A. să afirme totuși că descoperirile arheologice din România, Republica Moldova și Ucraina, evident, cele efectuate până la această dată, nu permit o datare foarte precisă a momentului în care slavii vor fi atins bunăoară, malurile Nistrului (p. 214). Sursele scrise, dar și unele descoperiri arheologice, îl îndreptătesc să afirme ceva

mai departe însă că, de vreme ce în așezări ca Botoșana I, Costișa, Davideni I, Târgșor și Ipotești, la sfârșitul secolului al V-lea „nu s-au descoperit vestigii de sorginte slavă arhaică”, prima jumătate a secolului al VI-lea (Iași – Crucea lui Ferenț, Târgșor, Budureasca III) este perioada care indică primele valuri de nou-veniți (p. 215) – cu oarecare circumspecție, M.A., trimite și la cele câteva „puncte locuite de primă etapă de migrațiune” (Mărițea Mică, Suceava-Ițcani „sau poate chiar Todirești”), cercetate recent, unde prezența slavă timpurie, s-ar încadra e drept, ceva mai larg, în secolul al VI-lea (vezi p. 179, 182 și 183). Căile migrației (vaduri, văi), problematica vaselor de tip Penkovka din ansamblul culturii Korčak tratată în ambianța aceleiași mișcări de populații, precum și problematica urmelor de locuire pe care migrația ar fi trebuit să le concretizeze – susține M.A. – „prin constituirea de așezări de sine stătătoare” (sln. aut.), chiar dacă acestea vor fi fost „mai mult sau mai puțin vremelnice”, apar în textura discursului ce tratează subiectul abordat, autorul privind cu circumspecție opiniile mai timpurii formulate în istoriografia noastră (M. Comșa, *Discuții în legătură cu pătrunderea și așezarea slavilor pe teritoriul R.P.R.*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 160). Viziunii sale de ansamblu în această privință, îi corespunde planșa sintetică I, din capitolul XII – Ilustrație, intitulată *Teritoriul dintre Carpați și Nipru și arealul de difuziune spre Dunărea de Jos a culturilor Korčak și Penkovka* (p. 509).

Capitolul al IV-lea se încheie cu unele observații – credem – menite a contura ceva mai pregnant, problematica *dinamicii* (sln. ns.) locuirii autohtone, în contextul istoric al epocii tratate, chestiune rămasă oarecum în suspensie în paginile subcapitolului a) – p. 39–127. În discuție intră aici, cazuistica tradițiilor de sorginte SMC în modelarea ceramicii, probate de autor pe seama descoperirilor făcute la Hliboca, Rașkov, Botoșana și Todirești, cu scopul de a se constata faptul că „prezența ceramicii modelate cu roata, de tip SMC, la nivelul secolului V și perpetuarea unor forme de oală-borcan în cadrul secolelor următoare este o certitudine” (p. 224). Și cultura Tumulilor carpatice este considerată o „puternică componentă autohtonă a repertoriului ceramic din unele așezări din secolele VI–VII” (p. 225) – a se vedea situl de la Codyn, sugerează M. Andronic.

Ambele mențiuni citate, la care se adaugă și unele trimiteri cu aceeași destinație, iterate în legătură cu problematica așezării de la Botoșana („în faza a doua de existență a așezării de aici”), au menirea de a consolida convingerea autorului în legătură cu *dinamica ascendentă* în timp și în spațiu, a populației autohtone, spre și apoi în cadrul (sln. ns.) epocii migrației slavilor din secolele V–VII, în teritoriul nord-est-(extra)carpatic, cu toate că, alterările și alternările de natură etnoculturală complementare fenomenului, vor fi determinat nașterea concomitentă, în cadrul aceluiași teritoriu și în cadrul aceleiași evoluții social-politice, a unei simbiozități asupra căreia, arheologia epocii, deocamdată, numai pe eșafodajul incomplet al rezultatelor sale, încă nu poate face precizări mai nuanțate și mai consistente.

Capitolul al V-lea este a doua secvență consistentă sub toate aspectele a lucrării lui M. Andronic. Până a ajunge la tratarea caz cu caz a complexelor de locuire datând din secolele VIII–X (p. 260–288), făcută în aceeași manieră în care s-a văzut în capitolul anterior, autorul propune mai întâi șirul și problematica unor considerații de natură lămuritoare, sugerând clar o concepție și în același timp o metodologie de lucru cu destul de limpezi însușiri sintetice. Subiectul îl constituie probarea celor mai distincte elemente caracteristice ale habitatului uman din aria teritoriului studiat, raportat la cronologia în limitele căreia acesta s-a putut dezvălui, pe seama rezultatelor de până acum ale cercetărilor arheologice și a interpretărilor date acestora de istoriografia dedicată problemei. E semnalată mai întâi, spectaculoasa creștere demografică înregistrată în teritoriul arondat cercetării, precum și faptul că, acesteia îi corespunde o continuitate în locuire dinspre secolele VIII–X spre secolele X–XII, chiar dacă unele indicii, pot subția valoarea probatorie a statisticilor invocate. M.A. admite pentru aceste cazuri o anumită mobilitate a așezărilor, determinată de cauze economice conjuncturale, raportabile la epuizarea resurselor imediat disponibile (p. 231). Din punct de vedere tipologic, așezările umane (evident prin excelență rurale) sunt categorisite distinct în manieră structurală și funcțională, observându-se – crede autorul – în această perioadă diversificarea lor notabilă din acest unghi de vedere în comparație cu secvența cronologică anterioară. M.A. consemnează ca atare „așezările deschise (sln.aut.), cu caracter sedentar, agricol, de diferite mărimi, până la simple grupuri de câteva locuințe”, apoi, „așezările cu caracter mixt (sln. aut.), agro-meșteșugăresc”, „așezările fortificate” sub observația că includerea acestora în tipologia propusă trebuie făcută „cu atenție pentru a nu încadra aici ... simplele fortificații de refugiu ocazional” – iată un nou tip de așezare ! – și „așa-numitele fortificații-sanctuare, precum cele de la Rjavensk sau Horbova” (p. 232). Descrise cu unele amănunte ce semnaleză cunoașterea lor chiar de la fața locului de către autor (a unora desigur) așezările fortificate și fortificațiile menționate (p. 234–255) sunt din păcate uneori greu „de citit” în paginile din capitolul dedicat corpusului de imagini, efortul autorului de a cuprinde cât mai multe aspecte relevante din acest punct de vedere pălind din pricina dimensiunilor foarte reduse ale reprezentărilor (vezi harta sintetică din pl. LXXX și planșele LXXXI–LXXXIII). M. Andronic sugerează existența unei neconcordanțe între gruparea pe criterii teritoriale formulată de P.A. Rappaport (apud M.A. – *Planification des castra a l'Ouest de la Russie*, în *I. Miedzynarodowy Kongress Archeologii Slowianskiej*, IV, Varșovia, 1968, p. 51 și urm.) în privința fortificațiilor din zona Nistrului Superior și felul în care se arată a fi împământenită mulțimea fortificațiilor din regiunea Prutului Superior, acestea din urmă prezentând, inclusiv, unele particularități structurale: „acel miez de piatră (krepida) ... inovație întâlnită numai în regiunea Prutului Superior” (p. 256). Este motivul pentru care, în încercarea

de a găsi o arondare inclusiv tipologică fortificațiilor din jud. Botoșani (Fundu Herței, Dersca) și aceleia de la Siret, jud. Suceava (p. 255) deși, pe aceasta din urmă, condițiile obiective din teren o arată din păcate necercetabilă sistematic în momentul de față, autorul subliniază doar caracterul tentant al înobilării fortificației de la Fundu Herței cu atributele unui centru cnezial, păstrând printre rânduri pentru aceasta, un rol lipsit de centricitate („totul unitar” căruia Fundu Herței i-ar putea aparține, e cel caracterizat de tipul general de fortificație ce „folosește din plin avantajele terenului, în funcție de care și-a adaptat și propria (...) schemă defensivă, constând în valuri și șanțuri de pământ, palisade și construcții din lemn adosate valurilor, mai simple sau mai complexe, toate în funcție de capacitatea constructivă a comunității beneficiare” – p. 254). Foarte interesantă devine dintr-odată, în acest caz, situația fortificațiilor de la Tudora și Corni, excluse grupării Prutului Superior „din cauza depărtării considerabile”. Concepția și tehnica de execuție a fortificațiilor din grupul Prutului Superior, este, după părerea lui M. A., înrudită cu cea constatată în cazul celor contemporane din Europa Centrală și de Răsărit, deși concretizarea unor elemente comune demne de luat în seamă, este expediată spre situații ilustrabile din acest unghi de vedere, în Polonia, Moravia, Slovacia, Ungaria sau estul Germaniei (p. 256). M. Andronic nu pledează extrem de amănunțit pentru modelul general de fortificare, dar admite că el va fi putut exista, situație în care, particularitățile (tot de fortificare) întâlnite în teritoriu, sunt de fapt adaptări ale capacităților conceptuale și constructive ale comunităților locale, la configurația geomorfologică a terenului desemnat. Cronologia fortificațiilor „din Ucraina Subcarpatică și nordul Moldovei” – crede M. A. – comportă două etape relativ distincte de existență și anume: „secolele VIII (mai sigur IX) – X, respectiv XI – (XII)XIII” (p. 257). Vecinătăți deosebit de agresive, ce explică această cronologie constatată pe cale arheologică, vor fi declanșat asupra așezărilor și fortificațiilor amintite, Rusia Kieveană și populațiile turanice din stepele nord-pontice, în ecuație fiind plauzibilă și implicarea maghiarilor, pentru care, atât spre vest, cât și spre est, zona nord-est carpatică – este convins autorul – va fi reprezentat un adevărat culoar de trecere atașat zonei domoale din punct de vedere altitudinal a Carpaților Păduroși (p. 257). La această problematică de până aici, autorul adaugă și pe aceea referitoare la amenajările de tip „valul lui Traian” asupra existenței cărora și a rolului lor în epocă, apar interesante puncte de vedere (p. 259–260). Prima parte a capitolului al V-lea se încheie cu o amănunțită prezentare a anexelor gospodărești, a instalațiilor de foc exterioare, a gropilor menajere și eventual de provizii atașabile complexelor de locuire din cele 14 așezări cercetate cunoscute și, cu unele referiri, la fel de succinte din păcate, pe cât de (puțin) numeroase sunt și descoperirile, la morminte și necropole ce se încadrează perioadei și teritoriului luate în studiu (remarcabilă bibliografia subcapitolului a.4. Necropole !). Considerațiile referitoare la unelte, arme,

podoabe și accesorii vestimentare, la care se adaugă un scurt referat la plastica antropomorfă/zoomorfă (p. 318), prefațează mai succintul subcapitol b.2 dedicat prezentării și studiului ceramicii datând din secolele VIII–X (cazuistica formelor și a celorlalte caracteristici, inclusiv tipologice, sunt accesate pe șantierul din care au provenit piesele de inventar ceramic, bogat ilustrate fiind situațiile de la Alcedar, Codeni și bineînțeles Poiana-Zvorâștea, acolo unde s-au încheiat recent propriile cercetări ale autorului – p. 326–328). Concluziile acestui capitol, apar formulate cu trimiteri interesante la problematica unității decorative a ceramicii lucrate la roată în secolele VIII–X la est de Carpați, M.A. exprimându-și ferm părerea că „însuși procesul penetrării pe spații largi europene a acestei noi tehnici de execuție (*i.e.* – tehnica execuției la roată a decorației ceramicii secolelor VIII–X), a vehiculat inevitabil cu sine, la diferite comunități, populații și popoare, aceleași modalități firești de ornamentare” (p. 339). Referindu-se în încheierea capitolului al V-lea la aspectele de viață spirituală așa cum acestea sunt ilustrate de descoperirile arheologice, autorul punctează faptul că, nu-l surprinde o oarecare densitate de spiritualitate necreștină în aria teritoriului luat în studiu, mai ales pe coordonatele nordice și nord-estice ale bordurii acestuia, iar faptul că în nordul Basarabiei și în județele Botoșani și Suceava nu au apărut circumstanțe arheologice care să probeze păgânătatea comunităților autohtone nu i se pare deloc întâmplătoare (p. 350). Capitolul al VI-lea, are un caracter ușor extensiv, dincolo de mesajul sec al statisticilor prezentate în tabele sinoptice, (vezi p. 369–373) intrând și problematica ceva mai aparte dedicată descoperirilor monetare (inclusiv a celor izolate și a tezaurelor) cu impact probator în materie de practici comerciale, dar și în materie de instabilitate demografică. Autorul propune o clasificare a descoperirilor monetare izolate pe criterii teritoriale și cronologice pe care o consideră de un interes istoric major. El observă un hiatus în frecvența denotată de aceste descoperiri, ce indică în opinia sa, elemente de datare pentru momentul primei stabiliri masive a slavilor în regiunile est-carpătice în ultimul pătrar al secolului al VI-lea. Ineditul situației citate de M. A., constă în faptul că aceste constatări, le face pe un inventar monetar restrâns din punct de vedere cantitativ, dar având calitatea de a oglindi aceleași realități, constatate și de specialiștii numismați, pe loturi mult mai mari de material numismatic (p. 380–384). Aparatul critic ponderat ca și numărul de pagini relativ redus consacrat subiectului cu care se încheie capitolul al VI-lea, ultimul în ordinea celor care tratează concret problematica de

studiu a lucrării lui M. Andronic, semnaleză o oarecare clasicitate a discursului care alcătuiește finalul cărții, anume acela dedicat organizării sociale specifice habitatului uman din arealul nord-est carpatic, pentru intervalul cronologic al secolelor V–X (p. 389–395). O primă constatare, o face M.A. în legătură cu raporturile stabilite între obștea autohtonă geto-dacică „devenită teritorială” și cea a migratorilor slavi „încă gentilică”, ce vor determina o consolidare a celei dintâi, de îndată ce între ele se vor fi stabilit contacte durabile. Fenomenul deschide după opinia autorului, o etapă ce marchează accelerarea procesului de stratificare socială, observabil – crede M.A., în trăsăturile complexului de locuire „cnezial” și al artefactelor descoperite la Udești și datate în secolul al VII-lea. Intervalul definit de secolele VI–VIII, pentru lumea slavilor răsăriteni, este considerat de M. A. drept cel în care se petrece și la ei, definitivarea stratificării sociale și „aparitia satelor cu hotarele lor” (p. 393) – trimiterea este clară spre conturarea mentalității individuale asupra proprietății, din punct de vedere social, evoluția grupurilor teritorializate, cum este cel atestat la Raškov, anunțând pentru perioada dinspre sfârșitul intervalului (sec. IX–X), restructurarea comunităților locale pe baza multiplului disponibil de familii monogame în teritoriul dat. Din punct de vedere etnogenetic, pentru M. Andronic pare destul de clar faptul că populația autohtonă supusă procesului de asimilare de către slavi, acolo unde aceștia nu s-au angajat decât nesemnificativ în migrarea anului 602, este una geto-dacică, la fel după cum, tot geto-dacic este și elementul autohton care a putut determina asimilarea slavilor din zonele în care aceștia din urmă n-au configurat în teritoriu o pondere majoritară. Spre o încadrare etnogenetică românească a realităților sociale și culturale din teritoriul luat în studiu, autorul optează abia în legătură cu semnalele timpurii ale surselor scrise (izvoare narative) al căror grad de elocvență oglindesc bunăoară, situația voevodului Gelu din Ardeal, menționat a fi atât conducător al românilor cât și al slavilor (p. 394). Aceste puncte de vedere, precum și altele asupra cărora nu insistăm aici, vor constitui desigur și în viitor, obiectul discuției specialiștilor care stăpânesc bine această problematică. Pe ansamblu, considerăm cartea lui Mugur Andronic drept una dintre contribuțiile notabile, alături de alte contribuții de dată recentă, ce vin dinspre grupul parcă din ce în ce mai restrâns al arheologilor preocupați de soarta cercetărilor dedicate mileniului I, în care, totuși, se petrece fenomenul complex al etnogenezei poporului român.

FLORIN HĂU

GABRIEL H. DECUBLE, *Die hagiographische Konvention. Zur Konstituierung der Heiligenlegende als literarische Gattung – unter besonderer Berücksichtigung der Alexius-Legende*, Hartung-Gorre Verlag, Konstanz 2002, 245 p.

Lucrarea, redactată inițial ca teză de doctorat la Universitatea „Albert Ludwig” din Freiburg in Breisgau, vedește, pe lângă o deosebită erudiție, o prospețime și o

originalitate ieșite din comunul obișnuitelor contribuții de istorie literară ale germanisticii „exterioare” spațiului lingvistic german. Nu doar curajul de a aborda o

problematică dificilă și plină de „capcane” teoretice și metodologice, ci și „formula” adoptată pentru a o epuiza reprezintă din capul locului veritabile certificate de maturitate profesională și științifică ale autorului, capabil să depășească factologia și descriptivismul atât prin acuitate hermeneutică, cât și printr-o viziune culturologică complexă asupra noțiunii de „gen” literar, integrând „literaturitatea” fenomenului social și proiecției sale la nivelul mentalului colectiv. Cele cinci capitole ale cărții lui Gabriel H. Decuble tratează „materia” aleasă spre cercetare din două puncte diferite de vedere, ce se completează reciproc: pe de o parte se inițiază un studiu de antropologie literară, ce urmărește originile conceptului de „legendă” și reconstituie condițiile în care, din necesități liturgice, a putut lua naștere o specie literară cu totul deosebită, pe de altă parte o foarte atentă și strânsă analiză a izvoarelor și variantelor legendei lui Alexius, ca și a structurii sale textuale și narrative, ca „matrice” de „gen” – totodată „conținut” și „formă” –, canonizabilă și generativă în sensul capacității de a se reproduce în timp, ca și în spații de limbă și cultură diferite. Bilanțului istorico-literar, cu o deschidere comparatistă

excepțională, al tematicii vieților sfinților în evul mediu romano-german i se adaugă o investigație „imagologică”, una „pragmatică” și una pe versantul „receptării”, aceasta din urmă ca punct de plecare pentru a urmări etapele conversiunii vechiului gen „legendar” în formele consacrate ale literaturii moderne și mai cu seamă în roman.

Cercetarea lui Gabriel H. Decuble excelează printr-o forță asociativă și disociativă de o rară subtilitate, propunând dincolo de limitele medievalității tradiționale conexiuni și ipoteze structurante într-un spațiu conceptual de maximă densitate, la interferența semioticii, esteticii și psihosociologiei formelor simbolice. Extensia demersului inițial către o foarte lucidă încercare de deconstrucție a mecanismelor constitutive ale genurilor literare în general dă măsura unei mize teoretice și intelectuale la un nivel până acum rareori atins în germanistica românească. Originalitatea contribuției de față va fi, suntem convinși, omologată și apreciată cum se cuvine de specialiștii în materie.

ANDREI CORBEA

HARALD ZIMMERMANN, *Papalitatea în Evul Mediu. O istorie a pontifilor romani din perspectiva istoriografiei*, Editura Polirom, Iași, 2004, 254 p.

Doctor în teologie protestantă și istorie, profesorul german, „cu obârșii transilvănene”, Harald Zimmermann, înzestrat cu o precizie științifică remarcabilă, a conceput o sinteză asupra papalității romane, așa cum a fost ea zugrăvită de diverși literați ai vremii proveniți din mediul curial. După cum singur mărturiseste, „îmboldul scrierii acestei cărți a fost dat de munca de editare a unei cronici papale din Evul Mediu târziu”.

Cercetând o serie de manuscrise cunoscute astăzi sub numele de *Liber pontificalis*, autorul prezintă acțiunile întreprinse de fiecare pontif în parte, fie în vederea protejării credinței în fața avalanșei doctrinelor fie în privința luptei pentru supremație cu Bizanțul sau cu tânărul Imperiu romano-german. Episcopii Romei nu au fost recunoscuți de la început drept instanțe supreme ale creștinătății, preeminența fostei capitale a Imperiului în interiorul Bisericii a fost obținută cu dificultate din cauza „tradiționalei autonomii ecleziastice”, care se opunea în mod sporadic „centralismului papal”. Și pentru titulatura de *papă* a existat o concurență. *Catalogul papilor*, inserat la sfârșitul lucrării, începe cu Silvestru I (314–335), dar acestuia nu îi este asociată denumirea de *papă*. Această expresie era cunoscută și folosită pentru a-i desemna pe episcopi, însă nu era rezervată exclusiv episcopilor cetății întemeiate de Romulus și Remus. Se pare că Roma a fost aleasă ca *sedes apostolica* nu fiindcă Petru a fost prezent aici și cetatea a fost capitală imperială, ci pentru că în acele vremuri de dispute dogmatice, care izbucneau în Răsărit, aceasta părea de departe mai puțin contaminată de conflicte cu substrat cristologic.

În vâltoarea migrațiilor barbare, papa, devenit păstor al Romei asediate în repetate rânduri, era nevoit să caute un nou protector pentru că îndepărtatul Bizanț își amintea

cu întârziere că avea de îndeplinit o misiune, aceea de a apăra creștinătatea. Astfel debutează relațiile cu barbarii, când regatul franc devenit carolingian este solicitat să-l ajute pe papă în fața pericolului longobard, care urmărea să-și extindă stăpânirea în întreaga Peninsulă italică. Regele francilor devine protector al creștinilor cu titlul de *Patricius Romanorum*, după ce papa Ștefan al II-lea (752–757) primește teritoriile recuperate de la longobarzi, așa-numita *donatio Pepini*, prin care se fondează statul papal. Încoronarea lui Carol în basilica Sfântului Petru, la 25 decembrie 800 a însemnat, de fapt, pierderea supremației papale în fața unui *Imperator Romanorum* renăscut în Apus. Bizanțul, revoltat de cedarea demnității imperiale unor barbari, nu se va putea implica direct în soluționarea acestei *translatio imperii* considerată nelegitimă, dar nu-l va recunoaște în primă fază pe noul împărat. Abia în timpul papei Grigore al VII-lea (1073–1085), când lupta pentru investitură se amplifică, începe să fie contestată imixtiunea imperială în alegerea episcopului Romei sau în disputele de natură teologică. Papalitatea își va diminua prestigiul și în timpul șederii sale la Avignon, dar mai ales din cauza alegerii simultane a doi sau chiar trei papi, fiecare fiind susținuți de o facțiune: familiile romane, împăratul și acoliții săi.

Capitolul intitulat *Marea schismă* părea să ascundă noi lămuriri referitoare la sciziunea Bisericii din 1054, dar acestui eveniment nu i s-a acordat o prea mare atenție din partea celor care au scris istoria pontifilor romani, așa cum nici anul 476 nu a avut un ecou prea mare. Se aduc precizări, într-adevăr, spre lauda vreunui papă, despre încercările de unificare a creștinilor, care s-au soldat în final cu eșec datorat bineînțeleș grecilor. *Marea schismă* era denumirea folosită pentru perioada în care papa revine la

Roma, dar se continuă lupta pentru scaunul petrin, fiind îmbrăcați în haina pontificală mai mulți cardinali odată.

Cercetând cu acribie izvoarele, Harald Zimmermann a creionat un remarcabil „autoportret” al papalității și a meritat să fie tradus în limba română, deși după 23 de ani de

la apariție. Nu a modificat opiniile scriitorilor din mediul curial, ci a dat o notă de realitate, excluzând exagerările vreunui în privința hărniciei pontifilor romani.

ALEXANDRA POPESCU

SIMINA MARGARETA STANC, *Relațiile omului cu lumea animală: arheozoologia secolelor IV–X d. Hr. pentru zonele extracarpatice de est și de sud ale României*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2006, 297 p.

După o scurtă *Introducere* în care este prezentată structura lucrării și convenitele mulțumiri (p. 7–8), urmează primul capitol, *Istoricul cercetărilor arheozoologice asupra secolelor IV–X d. Hr. din România* (p. 9–10), cercetări care, în țara noastră, se desfășoară de mai puțin de o jumătate de secol.

Al doilea capitol, *Caracterizare fizico-geografică și istorică* (p. 11–26), cuprinde *Poziția geografică, Relieful, Solul, Rețeaua hidrografică, Clima, Vegetația actuală, Fauna actuală de vertebrate și Cadrul cultural istoric*, în acest ultim subcapitol fiind prezentate succint istoria Dobrogei și a spațiului nord-dunărean, principalele culturi și aspecte culturale din perioada tratată de autoare (începând cu Sântana de Mureș – Černjahov și terminând cu Dridu) și popoarele migratoare din primul mileniu al erei creștine de pe teritoriul României.

În următorul capitol, *Material și metode de studiu* (p. 27–38), remarcăm faptul că Simina Stanc a studiat o cantitate imensă de material, pe lângă piesele edite autoarea beneficiind de mai multe loturi osteologice inedite din Dobrogea (Slava Rusă, Adamclisi, Jurilovca, Oltina), Moldova (Gara Banca, Nicolina, Todirești, Poiana, Miorcani) și Muntenia (Răcari). În ceea ce privește metodele de studiu, acestea constau în *Determinarea materialului arheozoologic, Cuantificarea resturilor faunistice, Osteometria, Estimarea sexului la unele mamifere domestice, Estimarea vârstei, Tafonomia și Analiza statistică a datelor*. La sfârșitul capitolului este prezentată o fișă de lucru pentru eșantioane arheozoologice.

În al patrulea capitol (p. 39–107) sunt prezentate eșantioanele studiate – mai întâi cele inedite (sau publicare anterior de autoarea lucrării), apoi cele preluate din literatura de specialitate; pentru fiecare sit arheologic sunt prezentate loturile studiate (pe număr de resturi și pe număr minim de indivizi) pe specii în cadrul mamiferelor domestice, mamiferelor sălbatice, păsărilor, peștilor, reptilelor și moluștelor. În toate situările arheologice pe primul loc se situează, de departe mamiferele domestice, iar în cadrul acestora se detașează bovinele, ovicaprinele și porcinele. Remarcabil este faptul că, pentru fiecare sit arheologic, Simina Stanc prezintă și niște minime informații strict arheologice, în unele cazuri acestea fiind însoțite și de planșe foto.

În următorul capitol, *Studiul anatomo-comparat al resturilor arheozoologice aparținând mamiferelor* (p. 109–154), la început, se găsește o listă cu toate speciile de animale identificate (nu doar mamiferele). În următoarele pagini, în cadrul mamiferelor domestice,

sunt prezentate, pe specii (vită, oaie, capră, porc, cal, măgar și câine), numărul de resturi pentru fiecare dintre oase, date statistice osteometrice și evaluarea înălțimii la greabăn, apoi sunt descrise tipurile de mamifere domestice crescute în așezările din secolele IV–X, făcându-se legătura cu rasele actuale. Mamiferele sălbatice (cerbul, căpriorul, mistrețul, ursul, lupul, vulpea, castorul, iepurele, bursucul și vidra) sunt tratate succint, datorită frecvenței reduse a resturilor acestora în așezările studiate; în cadrul lor, cca. 90 % dintre oase aparțin primelor trei specii.

În capitolul al șaselea, *Evaluarea resurselor animale utilizate în economia alimentară* (p. 155–184), sunt tratate îndeletnicirile legate de eșantioanele studiate de autoare. În ceea ce privește pescuitul, sunt prezentate speciile identificate, talia exemplarelor și, pe baza eșantioanelor studiate, pentru fiecare sit în parte, ponderea deținută de pește raportată la celelalte animale. În cazul în care resturile de pește lipsesc, Simina Stanc demonstrează practicarea pescuitului în unele așezări nu doar pe baza mediului geografic (prezența unor ape în apropiere), ci și pe a materialelor arheologice descoperite – cârlige, greutăți sau ace pentru împletit plase.

În subcapitolul dedicat vânătorii, este analizată ponderea resturilor de mamifere sălbatice raportată la cea deținută de speciile domestice și, în cadrul primelor, prin raportul dintre oasele de cerb, căprior și mistreț. Autoarea face și o comparație între arealul de răspândire antic și cel actual pentru fiecare specie. În partea referitoare la creșterea animalelor, după o listă cu speciile de mamifere și păsări identificate, sunt analizate proporțiile în care se găsesc resturile osteologice ale speciilor în cadrul fiecărui sit arheologic, o atenție deosebită fiind acordată raportului dintre bovine, ovicaprine și porcine.

În *Strategia de exploatare a mamiferelor* (p. 185–196) sunt prezentate vârstele la care sunt sacrificate speciile și raportul dintre indivizii imaturi și cei maturi pentru fiecare eșantion tratat. Următoarele două capitole, *Prelucrarea osului și a cornului* (p. 197–208) și *Ofrande animale depuse în morminte de secole IV–X*, demonstrează faptul că Simina Stanc, deși biolog ca formație, are bogate cunoștințe de istorie și arheologie. Mai mult, aceasta identifică o serie de oase în curs de prelucrare sau chiar unele în propriile-i eșantioane, pe care le încadrează corect din punct de vedere tipologic.

Lucrarea mai cuprinde concluziile clare (p. 225–228), rezumatul în limba engleză (p. 229–237), lista figurilor, tabelelor și a planșelor – în aceeași limbă, bibliografia

consistentă (p. 243–251) și anexele cu date osteometrice (p. 252–297).

Toate cele enunțate fac din *Relațiile omului cu lumea animală: arheozoologia secolelor IV–X d.Hr. pentru zonele*

extracarpatică de est și de sud ale României o lucrare utilă tuturor specialiștilor, indiferent de perioada care-i preocupă.

DOREL PARASCHIV

* * *Die Welt von Byzanz – Europas östliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*, Herausgegeben von LUDWIG WAMSER, Theiss Verlag, München, 2004, 476 p.

Într-o lume occidentală detașată de imperioase necesități de ordin material, disponibilitățile de a investi în sfera culturală sunt îndeobște consistente, răspunzându-se exigențelor și receptivității unui public interesat să-și lărgescă perimetrul cunoștințelor. O componentă semnificativă în peisajul cultural actual îl reprezintă expozițiile tematice sezoniere, întrunind piese revelatoare din patrimoniul celor mai prestigioase colecții muzeale de pe glob. Reunirea temporară a unui ansamblu de exponate aferente anumitor problematici permite o percepție infinit mai facilă și mai penetrantă asupra creațiilor și curentelor artistice, evoluției civilizațiilor, destinului personalităților și colectivităților umane etc., în condițiile în care puțină lume dispune de mijloace și de timp pentru a prospecta operativ piesele respective în complexe muzeale diseminate pe toate meridianele mapamondului.

Succese de public cu larg ecou au obținut de-a lungul deceniilor postbelice în special expozițiile grupând creația unor renumiți artiști ai penelului sau bogate tezaururi din metale prețioase. Cu timpul, pe măsura testării cotelor de audiență din opinia publică, conținutul lor tematic a cunoscut o amplă diversificare. Dacă odinioară cataloagele însoțitoare ale expozițiilor temporare puneau la îndemâna vizitatorilor doar texte lapidare, reproducând principalele piese expuse, în ultimele decenii nivelul general al acestora a cunoscut o creștere indubitabilă. Pe de o parte, calitatea ilustrației și soluțiile grafice s-au îmbunătățit considerabil, iar, pe de altă parte, substanța textului a dobândit valențe remarcabile, îndeosebi datorită cooptării între autori a celor mai avizați specialiști în domeniu, reale somități științifice, capabile să pună în valoare aspecte generale sau speciale dintr-un anumit palier al culturii mondiale imperceptibile pentru cei cu o pregătire obișnuită. De aceea, intră în tărâmul firescului faptul că multe din cataloagele prilejuite de organizarea expozițiilor de anvergură se instituie drept lucrări de înaltă ținută cărturărească, cu prospectări și analize de substanță.

În această categorie se înscriează negreșit și *opus*-ul consacrat moștenirii civilizației bizantine, căruia îi dedicăm rândurile de față. Lucrarea în discuție a fost lansată cu ocazia vernisajului expoziției omonime *Die Welt von Byzanz – Europas östliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur* („Lumea Bizanțului – Moștenirea estică a Europei. Strălucirea, crizele și dănuirea unei culturi milenare”), deschisă în perioada 22 octombrie 2004 – 3 aprilie 2005 la Archäologische Staatssammlung – Museum für Vor- und

Frühgeschichte din München, organizată de prestigioasa instituție bavareză în colaborare cu Staatliche Museen – Preussischer Kulturbesitz din Berlin, ea marcând împlinirea a opt sute de ani de la cucerirea Constantinopolului de cruciați.

Evenimentele legate de acest moment memorabil din istoria medievală sunt prea bine cunoscute, spre a necesita fie și o reevocare sumară. Chiar dacă grecii și-au redobândit în anul 1261 capitala și o parte din posesiunile integrate Imperiului latin de Răsărit, refacerea statului bizantin în vechile hotare nu s-a mai putut niciodată realiza, astfel că, după o scurtă perioadă de convalescență și de parțială revigorare, a alunecat pe făgașul unei prelungi și ireversibile agonii, stopată de robusta ofensivă a oștilor otomane conduse de Mehmed II. Controversele obstinate de natură confesională, ca și unele ciocniri între Imperiul bizantin și lumea occidentală, anterioare momentului 1204, săpaseră deja o prăpastie adâncă între Bizanț și vestul Europei, iar aceasta s-a amplificat implacabil după *partitio Imperii*. Ecouri mai mult sau mai puțin estompate ale vechilor litigii, reverberate atât din partea cercurilor ecleziastice cât și a celor laice, transpar și în zilele noastre în reproșurile aduse Scaunului apostolic și Occidentului pentru complicitatea la declanșarea „cruciadei creștinilor contra creștinilor”, pe seama loviturii deconcertante din 1204 punându-se – într-o anumită măsură îndreptățit – colapsul ulterior al Imperiului bizantin, incapabil să se redreseze din punct de vedere economic și militar, spre a rezista presiunii turcești.

De partea cealaltă – a Occidentului –, pe cât de exuberantă a fost condescendența față de civilizația greacă antică, pe atât de denigratoare s-a dovedit etichetarea celei bizantine, începând din evul mediu și până spre amurgul epocii moderne. Inflexibilitatea Constantinopolului față de anumite probleme dogmatice și, mai ales, neacceptarea primatului papalității au cântărit crucial în balanța ostilităților. Au fost necesare investigații debarasate de asemenea concepții și de prospectări lucide și competente, de felul celor asumate de Karl Krumbacher, J. B. Bury, Gustave Schlumberger, G. Finlay, Charles Diehl, Franz Dölger, Louis Bréhier, Gyula Moravcsik etc., dublate de acelea ale savanților proveniți din mediile ortodoxe (V. G. Vasilievskii, F. I. Uspenskii, N. P. Kondakov, A. A. Vasiliev, Nicolae Iorga, Dionysios A. Zakynthinos, George Ostrogorsky etc.), spre a determina treptat o schimbare reală de mentalitate. Consistența contribuțiilor științifice ale acestor savanți și ale celor ce i-au succedat în preocupări

a condus spre o definiție elocventă a locului marcant al civilizației bizantine în cultura mondială și la conștientizarea perenității moștenirii sale spirituale.

De aceea, nu surprinde câtuși de puțin organizarea unei expoziții de amploare consacrată civilizației Bizanțului în capitala Bavariei, un vechi și prestigios centru de studiere a sa (Cf. G. Moravcsik, *Einführung in die Byzantinologie*, Budapesta, 1976, p. 27–30). Aceasta nu a fost o inițiativă care să poată revendica nimbul unicității, întrucât în ultimul deceniu au fost prezentate mai multe expoziții temporare cu tematică apropiată. Dintre cele care au strălucit prin bogăția și diversitatea exponatelor, ca și prin prezentarea lor elevată, amintim pe cele de la Metropolitan Museum of Art din New York, între 11 martie și 6 iulie 1997 (când s-a lansat catalogul *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843–1261*, ed. Helen C. Evans și William D. Wixom, New York, 1997), de la Ermitaj din Sankt Peterburg, din iunie-septembrie 2000, transferată și la Courtauld Gallery, Somerset House din Londra în perioada octombrie 2000 – februarie 2001 (când s-a pus în circulație catalogul *Sinai, Byzantium, Russia. Orthodox Art from the Sixth to the Twentieth Century*, ed. Yuri Piatnitsky, Oriana Baddeley, Earleen Brunner, Marlia Mundell Mango, Londra, 2000), de la Diözesanmuseum din Paderborn, între 6 decembrie 2001 și 31 martie 2002 (când s-a editat catalogul *Byzanz. Das Licht aus dem Osten. Kult und Alltag im Byzantinischen Reich vom 4. bis 15. Jahrhundert*, ed. Christoph Stiegemann), și din nou la Metropolitan Museum of Art, în intervalul 23 martie – 4 iulie 2004 (când s-a elaborat catalogul *Byzantium. Faith and Power (1261–1557)*, ed. Helen C. Evans, New York – New Haven – Londra, 2004, o continuare pe plan tematic și cronologic a aceluia din 1997).

Muzeul arheologic din München nu este nici el la prima inițiativă de acest gen, între 20 octombrie 1998 și 14 februarie 1999 – pe când purta numele de Prähistorische Staatssammlung (schimbat în Archäologische Staatssammlung – Museum für Vor- und Frühgeschichte în prima parte a anului 2000) – gestionând o remarcabilă expoziție, unde erau reunite relicve arheologice păstrate în muzeele și colecțiile din Bavaria, datând atât din perioada romană cât și din cea bizantină, prilej de a se concepe catalogul *Rom und Byzanz. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern*, München, 1998, editat de Ludwig Wamser și Gisela Zahlhaus.

În cazul catalogului tipărit în anul 2004 – inclus în *Schriftenreihe der Archäologischen Staatssammlung*, 4 –, coordonarea sa editorială a fost asigurată de data aceasta numai de prof. dr. Ludwig Wamser, director la Archäologische Staatssammlung, Gisela Zahlhaus – muzeografa la aceeași instituție – rămânând totuși una din colaboratoarele cu rol marcant, alături de numeroși colegi münchenezi (Albert Berger, Volker Bierbrauer, Dietrich O. A. Klose, Michael Mackensen, Andreas E. Müller, Arno Rettner, Christian Schmidt, Lorenz Seelig, Maike Sieler, Gerd Stumpf, Franz Tinnefeld, Janette Witt, Barbara Wührer, Jürgen A. Wurst, Bernward Ziegau) și de la diferite unități de cercetare și muzeale

din Germania (Neslihan Asutay-Effenberger, Marion Bertram, Gudrun Bühl, Arne Effenberger, Lothar Lambacher, Gabriele Mietke, Gertrud Platz-Horster, Theun-Matthias Schmidt – Berlin, Peter Baumann – Henfenfeld, Heidi Bode, Gabriele Kaminski, Klaus Parlasca – Frankfurt am Main, Hermann Dannheimer – Hadorf, Johannes G. Deckers – Altenmünster, Jutta Dresken-Weiland – Regensburg, Karl Christian Felmy – Effeltrich, Căcilia Fluck – Süderlügum, Mathias Hensch – Bamberg, Jan Murken – Ottobrunn, Pater Jakobus Puckett – Ichenhausen, Maria Christine Reginek – Bad Griesbach, Andrea Rottloff – Gersthofen, Erich Schilbach – Schnaitsee, Florian Schimmer – Unterhaching, Ralf Schürer – Nürnberg, Eva Schurr – Erlangen, Barbara Seeberger – Germering, Christina Simon Ortisi – Köln, Helmut Záh – Augsburg), ca și din alte țări: Antje Bosselmann-Ruickbie – Mouzon, Philippe Gignoux – Paris (Franța), Anthony Cutler – Pennsylvania Park (S.U.A.), Christoph Eger – Madrid (Spania), Chris Entwistle – Londra (Marea Britanie), Éva Garam, Tivadar Vida – Budapesta (Ungaria), Dieter Kramer – Graz (Austria), Galit Noga-Banai – Ierusalim (Israel), Yannis Varalis și Maria Vassilaki – Athena (Grecia).

În partea introductivă a volumului, Ludwig Wamser dezvăluie rațiunile care au determinat organizarea expoziției, în această privință invocând valențele trainice ale creației artistice și literare bizantine și modul în care acestea sunt receptate în noua configurație politică a Europei comunitare, conștientă că trebuie să-și asume și aportul civilizației sud-estului continentului (p. XIII–XVI).

Tot aici este distribuită și secvența intitulată „Bizanțul într-o perspectivă de ansamblu”, întocmită de reputatul bizantinist Franz Tinnefeld, care nu și-a propus o evaluare sintetică asupra trecutului imperiului milenar, precum s-ar deduce din titlu, ci o prezentare cronologică lapidară – dispusă pe două coloane – a principalelor date de istorie politică și de istorie a culturii și a bisericii acestuia (p. 1–20). Evoluția Imperiului este divizată în trei mari etape: perioada bizantină timpurie (330–641), mijlocie (641–1204) și târzie (1241–1453), potrivit unei cronologii care a dobândit o audiență destul de largă, dar totuși nu generalizată. Între altele, aceasta nu se regăsește în ultima sinteză extinsă a istoriei Bizanțului, elaborată de Warren Treadgold (*A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, California, 1997) și nici în alte lucrări monografice ale medievistilor americani.

Palierul introductiv al volumului mai găzduiește studiul lui Karl Christian Felmy intitulat „«Bizanț după Bizanț». Dăinuirea culturii bizantine în țările ortodoxe din Răsărit” (p. 21–31), unde se preia binecunoscuta sintagmă a lui Nicolae Iorga, pusă în circulație în urmă cu șapte decenii, deja celebră pretutindeni (Cf. V. Spinei, „Chestiunea Dunării” în cadrul creației istoriografice a lui N. Iorga, în N. Iorga, *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie)*, ed. V. Spinei, Iași, 1998, p. 56–57), dar care, potrivit remarcii îndreptățite a lui N.-Ș. Tanașoca (*Integrare europeană și moștenire bizantină*, în idem, *Bizanțul și românii. Eseuri, studii, articole*, București, 2003, p. 35), ar fi „ușor

compromisă de felul în care mulți cercetători au uzat și abuzat de ea”. Autorul studiului și-a limitat considerațiile la Grecia, Serbia, Bulgaria, România și Rusia, ignorând din motive nemărturisite Armenia și Gruzia. Aprecierile despre manifestările artistice din Țările române (p. 24–26) se bazează pe o literatură dezolant de sărăcăcioasă, în esență folosindu-se prioritar numai informațiile preluate din tomul *Moldauklöster 14.-16. Jahrhundert* (München, 1999) de A. Vasiliu. Prin prisma consultării acestei surse, referirile la arta de factură post-bizantină de la nordul Dunării Inferioare se focalizează numai la pictura murală a mănăstirilor din nord-vestul Moldovei, cele aferente lăcașelor din Țara Românească fiind cu totul tangențiale. În afara cărții bogat ilustrată a Ancăi Vasiliu, mai este citată doar o singură lucrare din spectrul istoriografiei românești, aparținând Marinei Sabados (p. 31). În condițiile penuriei documentației, capacitatea de a propune verdicte asupra specificului artei medievale românești a fost drastic diminuată, iar perspectiva asupra ei nu a putut fi decât unilaterală.

Partea cea mai cuprinzătoare și, totodată, mai meritorie a volumului editat de Ludwig Wamser și de colaboratorii săi constă din catalogul expoziției organizate la sfârșitul lui 2004 și în primele luni ale anului următor (p. 33–448). Acesta a fost compartimentat în mai multe segmente: „Împăratul și Imperiul” (p. 34–69), „Biserica și liturghia” (p. 70–147), „Imaginile și cultul imaginilor” (p. 148–183), „Relicvele și pelerinajul” (p. 184–211), „Viața cotidiană și luxul” (p. 212–367), „Moartea și lumea de apoi” (p. 368–389) și „Bizanțul și Bavaria” (p. 390–448), fiecare prevăzut cu câteva paragrafe conținând considerații globale asupra temei.

Expoziția a prilejuit prezentarea unui mare număr de piese, de o varietate și valoare deosebită: sculpturi în piatră, fildeș și lemn, piese de vestimentație (cataramă, ace de păr, fibule) și de podoabă (inele, brățări, pandantive, medalioane, cercei, colane), monede, greutateți de cântar, documente de cancelarie, capiteluri, console și coloane de marmură, inscripții, plăci ornamentale, reliefuri sculptate, cahle din lut, policandre, lămpi, situle, farfurii, boluri, site, cadelnițe, tigăi din metal, cruci de procesiune, cruciulițe pectorale simple și relicviar din metal, piatră și os, mozaicuri, cărți cu miniaturi, textile cu destinație liturgică și laică, icoane din lemn, mozaic, piatră și metal, relicviare din marmură, argint și bronz, ampule din lut, căni, pahare și ulcioare din sticlă, statuete din lut, casete din lemn, brățări și mărgelile din pastă sticloasă, farfurii, tăvi, amfore, ulcioare și căni din ceramică, sarcofage de marmură, pietre de mormânt, sigilii din cristal, piatră, lut și metal, chei și lacăte, ornamente și clopoței de harnașament, cântare, acuarele etc.

Cea mai mare parte a acestor vestigii provin din muzeele și colecțiile publice și private din München, numeroase altele fiind aduse de la Berlin și din diferite centre germane, iar câteva sunt piese împrumutate de la așezăminte muzeale faimoase din Budapesta (Magyar Nemzeti Múzeum), Londra (The British Museum), New York (The Metropolitan Museum of Art), precum și de la Graz, Olimpia, Ravenna și Szentendre. Spre deosebire de

expoziția de la New York din primăvara și vara lui 2004 – unde, între altele, au putut fi admirate epitaful Mariei de Mangop, păstrat la Muzeul Mănăstirii Putna, și stindardul liturgic brodat cu chipul Sfântului Gheorghe, din patrimoniul Muzeului Național de Istorie al României (Cf. *Byzantium. Faith and Power ...*, p. 59–60, 321–322), ambele incluse în toamna aceluiași an și în expoziția dedicată domniei lui Ștefan cel Mare de la Muzeul Vaticanului (*Stefano il Grande, ponte tra l'Oriente e l'Occidente, Musei Vaticani, Salone Sistino 1–31 ottobre 2004*, București, 2004, p. 70–73, 79–82, 137–139, 142–143), la cea müncheneză nu figurează nici o piesă de artă din România.

Cota de atractivitate a catalogului din metropola bavareză rezidă și în faptul că multe din exponate nu beneficiaseră de o publicare anterioară. Avem în vedere în acest sens mai cu seamă pe cele aflate în Colecția Christian Schmidt de la München. Este pentru prima dată când această nebănuț de bogată și de prețioasă colecție este pusă în valoare în mod plener, oferind proprietarului ei prilejul de a se reliefa și în calitate de prolific autor, prin asumarea redactării unui număr mare de texte explicative din cadrul catalogului.

Tuturor pieselor li s-a făcut o descriere adecvată, care conține precizări asupra dimensiunilor, a locului de descoperire, a colecțiilor din care provin, a încadrării cronologice, specificându-se dacă și unde au mai fost publicate și indicându-li-se – în conformitate cu nivelul de competență al autorilor – principalele analogii. Este de apreciat faptul că s-a reușit să se asigure descifrarea tuturor inscripțiilor grecești, indiferent dacă au fost redactate integral sau abreviat ori numai ca monograme, de pe reliefuri de marmură, plăci de metal, vase cu caracter liturgic sau cu destinație menajeră, greutateți pentru cântar, triptice, ceramică, cruciulițe pectorale, ampule, inele, monede etc. Uneori locul de origine propus pentru unele obiecte comportă controverse. Ne vom exemplifica aserțiunea referindu-ne în acest sens la cruciulița relicviar descoperită în împrejurimile localității Altfalter din Oberpfalz, aflată în colecțiile Muzeului de Istorie din Regensburg, a cărei producere în Imperiul bizantin (p. 425, nr. 982) nu ni se pare cătuși de puțin certă, dat fiind că cele mai multe exemplare identice cu ea au fost realizate în atelierile din Rusia Kieviană (Cf. V. Spinei și G. Coroliuc, *Date cu privire la circulația unor obiecte de cult din secolele XII–XIII*, în *SCIVA*, 27, 1976, 3, p. 325).

Dintre piesele inedite, sunt în postură de a suscita un plus de atenție plăcile rectangulare din lut ars, având dimensiuni ce oscilează între 19,2 și 41,7 cm, considerate drept cahle, provenind din nordul Africii și din sudul Spaniei și datate cu aproximație în secolele VI–VII (p. 91–97, nr. 112–125). Funcționalitatea și încadrarea cronologică propusă pentru aceste plăci este întrucâtva surprinzătoare, întrucât din punct de vedere logic ar părea neverosimil ca un tip de construcție destinat asigurării ambianței termice, de factura sobelor din cahle, să apară în zone mediteraneene foarte călduroase, unde acesta nu este imperios necesar vieții cotidiene, și nu în regiuni cu climat temperat sau rece. De altfel, precum se știe, în literatura de specialitate este acreditată opinia potrivit

căreia utilizarea sobelor din cahle și-ar avea obârșia în regiunile central-europene de-abia în primele veacuri ale mileniului al II-lea (Cf. M. Dumitrache, *Heizanlage im Bürgerhaus, in Stadluft, Hirsebrey und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*, Zürich-Stuttgart, 1992-1993, p. 280-287; P. V. Batariuc, *Cahle din Moldova medievală (Secolele XIV-XVII)*, Suceava, 1999, p. 34-35).

Volumul se încheie cu un glosar (p. 449-456), o listă bibliografică (p. 457-474) și un indicator al provenienței ilustrației (p. 475-476).

MIRCEA D. MATEI, LUCIAN N. CHIȚESCU, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*. Târgoviște, 2002, 176 p. + 48 tab. + 4 tab.

Răbdătorii, se aleg cu roadele! – ar fi de început această recenzie, la publicarea, după 41 de ani, a isprăvirii cercetărilor arheologice de la cetatea Bârladului. Dar, în acest caz, nu mai este vorba despre o surpriză cu un material inedit, ci de o rasamblare a unor pagini vechi (Mircea D. Matei, în *SCIV*, 10, nr. 1, 1959; capitole din teza de doctorat a lui Lucian Chițescu, 1972, nepublicată, dar accesibilă).

După trei campanii (1958, 1961, 1962) ar fi mult prea mult să credem că cercetarea a fost epuizată. Planul general (fig. 1) mărturisește același lucru. Locul era promițător, atât ca tip de sit, ca și secvență cronologică scurtă, foarte bună de analogizat, ulterior, pentru alte locuri sau materiale. Dacă, cu mai multă perseverență, s-ar fi găsit un an mai secetos, am fi aflat nu numai adâncimea șanțurilor, ci am fi avut o șansă mai bună pentru recuperarea altor materiale arheologice.

Autorii par să creadă, de la începutul demersului lor (ceea ce ar putea fi interpretat drept preconcepție), că oștenii lui Ștefan au ridicat această fortificație, alături, probabil, de câte altele (p. 20). Noi avem rezerve la o asemenea opinie. O fi fost oastea moldavă mai puțin „specializată” decât cea otomană, care era însoțită de mii de tăietori de lemne și lucrători de pământ (pentru execuție de poduri, drumuri, fântâni și lucrări de asediu), dar nici nu-i putem vedea pe vitejii domnești sau cetașii boierești făcând același lucru ca vechii legionari romani, în fiecare vară de pace, la fiecare răspântie de căi majore. În plus, numai pentru că au fost lucrări de pământ și lemn, a crede că cetatea a fost un fel de antrepriză populară, ieșită dintr-o poruncă simplă ori fără vreo minte de „inginer” medieval, ar fi la fel de eronat. Adevărul, după opinia noastră, este cu totul altul: cetatea Bârladului nu a fost o improvizație cu iz etno. Vom vedea mai jos și motivația.

În egală măsură, autorii nu par să sesizeze care ar fi diferențele dintre o cetate în toată puterea cuvântului, locuită, și o tabără improvizată, realizată într-o/pentru o campanie militară. Or, după investiția de muncă și după materialele care au mai rămas în ea, cetatea Bârladului nu face parte dintr-o familie comună cu cea de la Valea Albă. Dacă, la Bârlad, s-au instalat cuptoare, ar trebui să apreciem imediat că cei care le montaseră le-au făcut acolo pentru a depăși un sezon „estival” și a marca măcar

În ansamblu, se poate aprecia că, dincolo de anumite imperfecțiuni de detaliu, lucrarea coordonată de Ludwig Wamser reprezintă un adevărat model de realizare pentru cataloagele de expoziții, fiind întocmită cu acribie și deplin profesionalism. Ilustrația de excelentă calitate și condițiile grafice de editare sunt de natură să producă o foarte bună impresie chiar și asupra celor mai exigenți cititori.

VICTOR SPINEI

grija în fața unor ierni sau anotimpuri mai reci. Pe cale de consecință, nu putem accepta ridicarea cetății în lunile iunie-iulie a anului 1476. În mod cert, în istoria cetății s-a interpus măcar o iarnă.

Sărăcia (aparentă) materialului mărunț este deopotrivă manevrată interpretativ ca o dovadă de viață scurtă, dar și de evacuare ordonată. Dacă alegem, atunci o cetate veche de câteva luni ar fi oferit, după culegerea inventarului încă util, și mai puține materiale decât au fost descoperite. Dar, în cuprinsul celor din urmă regăsim piese întregi (foarfeci, brici, țesală, scărițe de șa, pinteni, cuțite, căldărușă de aramă, lănci etc.) și nu „gunoaie”, unelte și instrumente pe care nimeni nu le-ar fi abandonat în cazul unei distrugerii controlate chiar de către foștii deținători. În lumina descoperirilor arheologice, cetatea nu a fost supusă unei „evacuări sistematice” (p. 152), ci poate doar grabnice. Operațiunile de golire și distrugere prin incendiu puteau fi făcute însă nu numai de către vechii stăpâni, cum le-a plăcut autorilor să o scrie, probabil pentru a nu mai asocia locului „un mic eșec militar”, ci și de către turci. Din acest motiv, lăsăm istoricilor moldoveni șansa de a căuta alte scenarii istorice prin care cetatea de la Bârlad și-a încheiat existența.

Cu toate că, la interior, au fost regăsite câteva case, citim că „cetatea de pământ de la Bârlad a fost chemată să adăpostească, fără alegere, o garnizoană de câteva mii de oameni” (p. 152). Să vedem cât de riscată este o asemenea afirmație. Mai întâi, ar trebui să ne întrebăm cine erau totuși privilegiații care aveau loc în casele de suprafață și în bordeie? Simpla lor prezență impune restricția locuirii „fără alegere” și acceptarea adevărului că unii membri ai garnizoanei erau mai bine cazați decât alții. Apoi, pentru a nuanța și mai vârtos aceiași grăbită concluzie istorică, vom face un mic calcul, care pornește de la suprafața ideală pe care am estimat-o (perimetrul de circa 120 m). Rezultă o suprafață de circa 1 145 m², pe care împărțind-o (fără să scădem din ea spațiile caselor, dotațiilor, drumurile de acces și alte suprafețe total inadecvate fie și vreunei simple staționări) la numai 2 000 de oșteni („miile” minimale), ar însemna că un oștean dispunea de 0,57 m² de mișcare. De aici, ajungem să constatăm că, fără să fie atenți, autorii monografiei avansează spectrul unei „cutii de sardele”, total nefuncționale. Prin eliminarea absurdului cifrelor

(eventual coborând la câteva zeci de oșteni), nu ne-am putea nicicând imagina cetatea ca un fel de depozit de oameni, care, prin viermuirea lor, numai utili din punct de vedere militar, nu puteau fi. Mai apoi, însăși termenul de „garnizoană” contrazice rostul de fortificație de ocazie care ne este sugerat pe parcurs ori în concluzii. Cu riscul didacticimului, apreciem că cei din garnizoană au fost cei care au stat acolo constant, nu pentru ocazii de război.

Manevrarea monedelor descoperite pentru precizia de datare a *construcției*, ni se pare împotriva logicii. Ultima monedă descoperită, din șirul de patru, nu poate indica decât, eventual, clipa *după care* cetatea a încetat să fie utilă, nicidecum, așa cum cred autorii, „de a exclude o datare *ante quem*” (p. 151). Aceasta ar însemna să admitem că toate monedele mai vechi au căzut în pământ doar în momentul în care erau asociate cu cea/cele mai noi. Dar, ele nu fac parte dintr-un tezaur, ci provin din două puncte (o locuință și un turn, p. 17), respectiv au fost pierdute accidental în timpul funcționării cetății. Trebuie să regretăm că numismatica cercetărilor a avut și ea de suferit, pentru că despre monede nu citim decât conjunctural și nimic special, aflăm că au fost patru în total, trei divizionare, anterioare anului 1476, una emisă în anul ultim, iar ilustrate sunt doar două, fără nici un fel de precizări (însă, după cât se poate descifra din imagini, perfect identice!), decât că ar aparține domniei lui Ștefan cel Mare (pl. 48, fig. 55). Dacă ar fi existat o singură nouă monedă, care să depășească începutul ultimei treimi a secolului al XV-lea, ea ar fi dobândit un bun sprijin pentru cronologii mai largi, cu ajutorul altor materiale arheologice (ex. brici, o parte a ceramicii). Mai adăugăm doar că cea mai veche monedă ar fi fost de folosit pentru datarea *post quem* a lucrărilor de fortificare. Cu alte cuvinte, nimic nu ne poate opri să credem că cetatea Bârladului a funcționat cândva *în jurul anului 1476*, dar în nici un caz numai câteva luni din anul indicat.

Dacă se face echivalarea dintre o „tabără întărită” și o „cetate de pământ” (p. 20), iarăși nu trebuie să fim de acord, nu doar pentru că prima putea fi edificată din orice fel de materiale, ci și pentru că cea de-a doua, pur și simplu, la propriu, nu a existat niciodată. Este doar optica distorsionată a celor care au văzut tranșeele improvizate ale Armatei române (din mileniul II), care își închipuie că lucrări supraterane se pot înălța și rezista dincolo de un singur eveniment militar și fără ajutorul anexelor de lemn.

Perimetrul pe care a trebuit să-l calculăm noi înșine, pentru că nu este oferit de către autori, ar fi fost de circa 120 m. Dacă acceptăm palisada dublă uniformă, cu stâlpi la distanța medie de 0,70 m, rezultă că s-au folosit circa 170 de trunchiuri de copaci relativ tineri, dacă nu cumva trunchiuri despicate, de arbori groși (din păcate, nu s-a detaliat nici profilul exact al gropilor de stâlpi), montați doar pentru structurile verticale. Se sugerează și prezența unor stâlpi orizontali, care să-i fi „unit” pe cei verticali, dar nu avem semnalate nici dimensiuni, nici poziții certe față de linia stâlpilor, nici soluții de îmbinare la curburi sau linii frânte. Dacă palisada avusese doi metri lățime, era de așteptat apariția unor bârne transversale, cu rost de tiranți (semnalați doar pe sud), ca să nu mai discutăm necesitatea elementară a unui drum de strajă.

Interpretarea trebuie coroborată cu informația care susține existența, în fața palisadei, a unui val. Se susține, fără demonstrație stratigrafică, că valul de pământ ar fi apărut după construcția palisadei. Drept urmare, pe coronamentul palisadei a fost obligatoriu drumul de strajă, linia exterioară a palisadei servind drept parapet exterior crenelat. Nu avem însă certitudini nici în această direcție, pentru că unele bârne (vest și sud) ar putea proveni, în mod necesar, de la un soi de contraforturi primitive (proptele), ci de la stâlpii unei galerii de coronament. Utilizarea unor crengi împletite, la partea superioară, ni se pare greu de admis, în condițiile în care, în această variantă, escaladarea ar fi fost relativ facilă. De asemenea, autorii așează soluția în analogie cu plasticitatea cărămizilor la izbirea proiectilelor, ceea ce ar fi departe de a fi acceptabil și, după cunoștințele noastre, fără analogii.

La perimetrul calculat de noi, la lățimea constantă de doi metri, înălțimea minimă de trei, numai pământul interior palisadei ar fi necesitate dislocarea și tasarea artificială a unei cantități de circa 720 m² de pământ (120 m × 2 m × 3 m). Concluzia urmează: aceste calcule strict tehnice, adăugate la sacrificarea unei păduri întregi, la grija pentru construcția caselor, exclud caracterul improvizat al construcției și al funcționării cetății.

Reconstituirea arhitectului Dinu Theodorescu păcătuiește prin aceea că lasă, pentru incintă, impresia unui gard de nuiele, de forma unui ocol de vite ori țarc, fără crenelaj, iar turnurile fără vreo posibilitate serioasă de apărare a intrării (în lipsa coronamentului de apărare activă).

Ar fi de corijat cum că asemenea tipuri de fortificații sunt găsite, conform notelor critice ale autorilor, doar în zona rusească. De la momentul descoperirilor, cu un minim efort suplimentar, tenta prosovietică a deceniului șase a secolului al XX-lea, ar fi putut fi evitată. Vom nota doar că, strict în vremurile celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea, Ungaria vecină este plină de *castellum*-uri de lemn, majoritatea atestate în documente scrise, dar mai puțin cercetate arheologic. Nici Polonia nu era mai săracă în aceleași construcții. Deci, meșteri de asemenea cetăți se găseau mai aproape de mult depărtatele modele cunoscute de către autori.

În nici un rând nu am descoperit vreo informație utilă pentru înțelegerea raportului exact dintre locuirea interioară și elementele de fortificații. Aceasta pentru a elimina vreun dubiu posibil al existenței total separate, insinuată prin cronologia diferită a celor două categorii de complexe. Dispoziția locuințelor pe șiruri sugerează o așezare rânduită în toată regula. Concentrarea lor înspre interiorul incintei, nu este de interpretat numai ca o grijă pentru posibilități de manevră în jurul curtinelor (p. 34). În toate aranjamentele constructive fortificate, construcțiile interioare nu se fereșc de ziduri: acolo erau mai protejate, iar circulația pe zid se făcea oricum la înălțimea drumului de strajă, nu la bază. În consecință, la reluarea obligatorie a cercetării arheologice, sugerăm urmărirea ipotezei posibile a preexistenței locuirii.

Demarcația dintre locuințe și bordeie este discutabilă. În categoria celor din urmă am putea discerne, adesea, anexe de locuințe ori chiar locuințe cu pivnițe. De altfel, se chiar scrie că, în lipsa instalațiilor de foc, „locuința nr. 30” a fost „probabil, o magazie” (p. 46). În continuare, nu avem la dispoziție cotele de adâncime pe baza cărora s-a judecat clasarea (bordeiele nr. 3, 4, 24). În alt caz (bordeiu nr. 17), adâncimea de 1 m nu este incompatibilă cu aceea a unei locuințe de suprafață, semiîngropate. Lipsa instalației de foc, alături de inventarul de excepție (p. 52), pledează pentru o pivniță a unei case. Comentariile pot fi identice și la bordeiele cu numerele 19, 22, 25 sau 28. În dreptul „bordeului nr. 21” (dintr-o greșeală de tipar, sunt două numerotate astfel; noi ne referim la primul dintre ele) interpretarea se corijează cu desetul și, demult-depășitul, termen de „semibordei” (p. 53). Bordeiu nr. 5 poate fi și el judecat și drept pivniță, prin precizarea regăsirii unor pereți supraterani și lipsa instalației de foc; probabil la fel s-au petrecut lucrurile și la nr. 9, 16 (cercetate parțial). Că avem dreptate se demonstrează prin aceea că unele dintre „bordeie” au apărut mai bogate în inventar decât locuințele de suprafață (p. 61). Cu totul surprinzător, nici o frământare serioasă nu a produs lipsa sistematică a vetrelor de foc din toate „bordeiele”; nici faptul că doar un singur „bordei” a fost descoperit cu podea (p. 64). Interpretarea s-a mulțumit să justifice anomaliiile prin viața scurtă a cetății. Aproape că avem convingerea că toate bordeiele cetății sunt „prefabricări interpretative”, decât realități arheologice. Așadar, în interpretarea noastră, la cetate nu avem o departajare netă între locuințe de suprafață și bordeie, noi suntem de părere că cetatea Bârladului a deținut, majoritar, locuințe de suprafață.

Ar fi greu de susținut că „polița” locuinței 12 a servit doar așezării inventarului ceramic (p. 39). Dimensiunile (2 × 0,60 m) și poziționarea lângă cuptor, indică, fără greș, o prispă-pat. Ni se spune că au mai fost astfel de amenajări și în alte locuințe (p. 61), dar la descrierea individuală a locuințelor, noi nu le-am regăsit. Fragmente de cahle (pl. 32, fig. 35/7, 8, 10, 12) par rătăcite nu numai pentru că nu li s-a găsit nici o ipoteză de amplasare, ci și pentru că nici nu par a data din secolul al XV-lea (mai curând din secolele XVI ori chiar XVII).

Dacă casele au fost ori nu „locuințe țărănești” ori instalații românești (p. 65), este de judecat cu mare prudență. Odată pentru că cei care au stat în cetate nu pot fi catalogați tocmai drept oșteni-țărani, iar mai apoi, indicarea analogiilor din Dobrogea, nu este foarte convingătoare pentru stabilirea unui clasament etnic „pur”. Normal ar fi să bănuim că era vorba despre slujitorii domniei, începând de la pârçălab (castelan) și terminând cu slugile-oștenii (militarii și „funcționarii” timpurilor).

În ceea ce privește materialele, după o metodologie deja încercată, autorii încep cu cenușărea descoperirilor, respectiv ceramica. Vom zăbovi și noi asupra ei pentru că, de suficientă vreme, unele dintre opiniile lui Mircea D. Matei fac carieră în literatura arheologică medievală transcarpatică.

Pe baza ceramicii s-a produs o disociere: ceramica de „factură orășenească” și cea contrară, bănuită a fi rurală. Dacă avem în vedere performanța urbanismului moldovean al secolului al XV-lea, atunci categoria ar trebui amendată rapid. Șubrezenia grupei astfel denumite se menține în condițiile recunoașterii lipsei cercetărilor directe din mediul rural (p. 85). Totodată, ar trebui să excludem, nejustificat, orice fel de implicare a unor posibile „atelieri speciale” comandate și întreținute de către puterea centrală, biserică sau boieri. Dacă ne-am gândi doar la biserică, am fi dispuși să admitem, totuși, că instituția era capabilă să-și susțină proprii meșteri (măcar pictori și caligrafi!), care nu aveau nici o legătură cu vreun mediu urban. Fiind vorba despre produse deosebite, mai atent lucrate și mai scumpe, nimic nu ne poate opri să acceptăm inițiative care, iarăși, nu au a se revendica din vreo anume locație urbană. Pentru a ne face înțeleși, am putea furniza, tocmai în domeniul ceramicii, exemplele comenzilor speciale regale, de sobe de cahle sau pentru producerea maiolicăi (small policrom de sorginte italiană, folosit deopotrivă pe veselă sau pe ceramica de construcție) în Ungaria contemporană lui Ștefan cel Mare. Ar mai fi de adăugat apoi că, indiferent de performanțele atinse de către centrele de producție locale, aceiași vreme s-a remarcat prin vigoarea și, implicit, expansiunea economică a centrelor de producție din interiorul arcului carpatic. Cu alte cuvinte, ar fi încă de demonstrat cât anume din ceea ce se înmulțește în siturile arheologice din veacul secolului al XV-lea este cu adevărat „produs local” și cât produs de import, clasat în grupe diferențiate, în funcție de consumatorii moldoveni.

Oricum ar sta lucrurile, ceramica nu prea îngăduie suzuki de transfer pe mari distanțe geografice (datorită perisabilității). Pentru tot ceea ce presupune categoriile în care se investește mai mult, ar fi de văzut origini ceva mai realiste. Dar, în nici un caz, formula „ceramicii orășenești” nu identifică perfect materialele. Până la o delimitare mai fericită, am recomand revenirea la termeni precum acela de „ceramică cenușie fină cu decor ștamplat”.

Aspectul primitiv al unor forme ceramice nu desemnează, *grosso modo*, utilizatori pauperi. Multe dintre vase au fost într-atât de comune, în toate bucătăriile mediilor sociale, încât nu le pot identifica direct și automat, ca atare. Doar cantitatea, poate, atent comparată, să argumenteze folosirea ceramicii puțin pretențioasă în case sătești ori curți boierești. Adică, ambele locații au folosit aceeași marfă, dar în cantități diferite. Un „ospăț” boieresc pretindea mai multe străchini banale de lut (ca și talgere de lemn!), decât puteau fi utilizate la o nuntă țărănească. Deci, noi nu credem în „ceramica de clasă”, ci doar într-o mai mare diversitate a utilului, racordată la starea averilor. Din ceramica specială menționată, fiecare utilizator putea să folosească atât cât îl ținea punga.

Există o demarcație subțire între „ceramica de bucătărie”, „ceramica de masă” și „ceramica cu destinație gospodărească”. Prima este recunoscută după absența toartelor și arsura secundară (p. 79). „Criteriul” din frunte este de respins cu ușurință, cel puțin dacă avem în vedere

răspânditele cratițe cu trei picioare și toartă masivă, cu prelungită anexă de lemn ori metalică. Același vas fără toartă, umplut cu untură, murături ori plante medicinale, putea deveni, după caz, un „vas de pivniță” sau „vas de poliță” (în absența unui dulăpior de cruce roșie!). Mai departe, catalogarea trece în alt tărâm, la fel de osificat. Aproape că asistăm la elaborarea – destul de gratuită, – a unei estetici a buzelor canelate și cu umere de capace (p. 81–82 și următoarele). Aici continuă obsesia tehnicistă a cărui lectură astfel pusă pe hârtie ar fi lăsat cu gura descleștată pe oricare dintre olarii secolului al XV-lea, laolaltă desigur cu toți cei care mâncau-beau din ele.

Cupa din cetate, despre care am avut prilejul să mai scriem (vezi *Arheologia Medievală*, 4, 2002, p. 207, 210, 212), nu este niciodată un vas „orășenesc”, ci un „vas de stare”. Aceasta pentru că nu vedem de ce numai orășenii să fi băut din cupe cu picior, iar tocmai boierii, nu. Inspirația pocalelor liturgice este, de asemenea frapantă, astfel încât categorisirea inițială dobândește rezerve sporite. Paharul „cu boabe” (p. 99–100) este o piesă cu decor aplicat. „Boabele” au formele unor mure, dar năclăirea cu smalț le-a lăsat de nerecunoscut, la Bârlad, dar nu și prin prisma numeroaselor analogii. Vasul cu buza circulară continuă și ramă nu ni se pare a fi opaiț (p. 107–108), arsura l-ar putea ajuta doar să fie interpretat drept sfeșnic.

La Bârlad există cuțite de import, provenite din Germania (cu accesorii de bronz), nerecunoscute ca atare (p. 120–121). Tacâmurile erau încă o raritate în secolul al XV-lea. De aceea, cei care se ocupă cu istoria alimentației din Evul Mediu târziu, sunt îndemnați să vadă pe viu obiectele, pentru a stabili dacă nu cumva se face confuzie cu o frigare și o lingură de turnat metal moale. Ar fi întemeiat să ne întrebăm dacă în cetate s-au tuns vreodată și oi (interpretarea unui foarfece – p. 122). În cazul din urmă, spectrul utilității estivale a cetății este – a câta oară? – negat. Tot la fel de ciudată ar fi prezența unui „cuțit de curățat pieile” (p. 128, dar „răzuitor” la pl. 41/19), dacă nu am fi de acord că și un obraz are piele de curățat de barbă (cu briciul!). Marele „cârlig” vizibil doar la pl. 41/12, ar fi, doar prin comparație cu celelalte piese alăturate (căci în text nu se pomenește, iar planșa nu are scară grafică) o seceră pentru curățirea bălăriiilor din zona de protecție a fortificației. Ar mai putea fi de asemenea componente metalice de găleți de lemn (toartă? – pl. 40/16, cerc – ibidem/9). Uneltele de fierar nu lipsesc datorită explicațiilor furnizate (p. 129), ci pentru că, pur și simplu, fierăria-potcovăria-tocilăria de întreținere a cetății nu a fost descoperită arheologic. Un asemenea monument este de neimaginat fără prezența ei. Dacă sunt în cetate bare pentru confecționat vârfuri de săgeți, iar un vârf de lance are o formă brută, nu mai trebuie să ne întrebăm de ce erau acolo.

Dintre lănci, două sunt socotite tipuri (unul cu tija-spinul torsadat, altul cu „cel mai scăzut nivel de execuție”, p. 135) „țărănești”. Noi am specifica, mai degrabă că ar fi piese în curs de prelucrare, cum ar fi și barele pentru tăierea și prelucrarea vârfurilor de săgeți. Pentru că au forma potcoavelor adevărate, pintenii au

devenit pinteni-potcoave ori numai potcoave (p. 136). După cum citim mai departe, autorii se așteptau să descopere și pinteni care să fi fost bătuți pe tocuri. Dar, la vremea respectivă, *toți* fuseseră mobili, legați cu curele. Noi nu am încuraja menținerea amalgamului, cele două piese au funcționalitate clar diferențiată, pe care ar trebui să o menținem și la nivel terminologic. Două potcoave de cizme stau mărturie că avem dreptate. Un așa-zis pinten (pl. 47, fig. 52/2) servește la o mică discuție privitoare la astfel de instrumente confecționate în mediul rural și, desigur, din nou, unor persoane modeste. Dar, piesa respectivă am putea-o vedea, cu mai mare îndreptățire, și drept un sfeșnic de fier, cu două brațe, care a pierdut, prin rupere, cupele pentru montarea celor două lumânări. Pintenii, constată autorii, s-au descoperit *numai* în bordeie (p. 136), iar concluzia este pe măsură: „nu puteau aparține acelor oameni cu stare ... ci numai oștenilor obișnuiți, oameni săraci, cărora nici nu este sigur că li se îngăduia să poarte pinteni” (p. 136). Lepădând orice conotație socială, pare a se uita faptul că este vorba de un accesoriu de cavalerie, care nu prea se asociază cu „săracii”. De aici, toată discuția legată de rolul și destinația „bordeielor” ar fi trebuit redirecționată ori, poate, așa cum am văzut deja mai sus, era nevoie de o reajustare a însăși noțiunii de locuință folosită în cetate. Nu știm dacă este doar o căutare de eleganță literară, noțiunea „zăbăluțelor” (p. 139), dar mărturisim că am putea înțelege prea multe lucruri imprecise prin „tehnica medie” în care a fost lucrată singura publicată. Siguranța cu care *totalitatea* cataramelor a fost apreciată ca fiind legată de harnașamente (p. 140) trebuie repede temperată, amintind tuturor că nu dimensiunea mică este cea care stabilește utilitatea aceasta. Exact aceleași piese se puteau destina la: prinderea armelor, plăcilor de armură sau plătoșelor de piele, tolbelor de săgeți sau de bagaje etc. În condițiile în care avem mari probleme a recunoaște produsele breslelor de armurieri, pintonari etc. care au luat drumul Moldovei de la Bistrița, Brașov sau din alte orașe ardelenene, autorii nu ne ajută prea mult când clasează produsele meșteșugărești descoperite, în funcție de impresia personală pe care le-o produce lucrătura propriu-zisă. Pentru orice fel de apartenență ar fi fost de citat analogii. Discuția despre cavaleria moldoveană concepe păstrarea cailor în afara cetății (p. 139). Rezerva obiectivă, pricinuită de aflarea pintonilor, potcoavelor, scărițelor de șa (cu prea multă seninătate apreciate ca purtătoare a „peceții mediului local, moldovenesc” – p. 142), cuțitului de curățat potcoave și copite și a două țesale, nu a provocat nici cea mai mică suspiciune legată de prezența probabilă a unor grajduri și cai în *interiorul* cetății.

Absența cuielor numeroase mai poate fi, alături de interpretările date (caracter temporar al cetății, utilitatea cuielor de lemn – p. 143), justificată și prin utilizarea cepurilor și a acoperișurilor din plante ierboase. Nemeritat, ele stau departe de lacăte și cheile care au fost descrise cu 20 de pagini mai în față. O scoabă stingheră (numai la pl. 41/13) identifică o componentă de mobilier (numai dacă, din nou, dimensiunea este, cu adevărat, mică!). Ghiulele

sunt menționate (p. 135), dar nu se dau nici cele mai mici detalii asupra lor. Au fost ele mai puțin importante decât potcoavele, de exemplu? O țevă de tun de bronz a fost găsită pe suprafața cetății, dar despre ea nu se face decât o simplă notă (p. 146–147, nota 14). A fost ea mai puțin importantă decât buzele vaselor de bucătărie?

Deja fragmentele de cahle ne-au sugerat că materialele arheologice nu sunt toate din perioada istorică pe care autorii se străduiesc să o fixeze. Și unele dintre piesele metalice par a indica aceleași lucruri. Ca urmare, ar trebui să păstrăm ideea necesității unor verificări suplimentare, care să precizeze dacă, totuși, în perimetrul cetății nu au funcționat și amenajări mai târzii ori dacă, la fel de posibil, materialele mai noi au fost „purtate” (cum se exprimă arheologii) din alte situri învecinate (cum s-a întâmplat, de pildă, cu ruinele curții domnești de la Bacău, peste care târgoveții și-au tot aruncat gunoaietele, câteva zeci de ani după ce au fost abandonate de către domnie).

După ce am parcurs toate paginile, rămânem cu o întrebare fără răspuns: unde sunt depozitate descoperirile de la Bârlad?

Majoritatea bibliografiei se concentrează cronologic la timpurile în care săpătura fusese pe rol (deceniile șase-șapte ale mileniului II). Lucrări de după 1980 sunt doar câteva, fapt care ne obligă să scriem că actualizarea s-a făcut într-o măsură de-a dreptul insuficientă. Dacă coroborăm observația cu unele note de mai sus, privitoare la o publicare anterioară, deja înfăptuită în segmente, judecata finală nu este deloc favorabilă. Se pare că am identificat una dintre mitologicele „lucrări de sertar”, prea puțin concordate progreselor meseriei, care văd acum lumina tiparului. Vom scrie concludiv că, este bine și așa, altfel, poate, nu am fi avut prilejul să ne mai amintim curând de cetatea Bârladului decât cuminte și destul de puțin critic, lăsând să se asimileze concluzii istorice nu tocmai bine demonstrate.

ADRIAN ANDREI RUSU

VICTORIA-PARASCHIVA BATARIUC, TEODOR-OCTAVIAN GHEORGHIU, DAN-DUMITRU IACOB, MIRCEA D. MATEI (coord.), *Atlas istoric al orașelor din România. Seria A – Moldova. Fascicula 1 – Suceava*, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, 18 file + 9 planșe.

Al treilea volum al *Atlasului istoric al orașelor din România* și, în același timp, primul din seria dedicată orașelor de la est de Carpați se constituie într-o încercare de a solidifica, într-o formă ce se vrea definitivă, setul de concepte care ar trebui să formeze nucleul unei versiuni românești a ceea ce istoriografia anglo-saxonă desemnează de ceva vreme încoace drept *townscape history/archaeology*: „... townscape, which is a combination of townplan, pattern of building forms and pattern of urban land use”. Pentru referințe vezi: M. R. G. Cozen, *Alnwick – Northumberland. A Study In Town-Plan Analysis*, in *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, vol. 27 (1960), p. 3; A. E. Smailes, *Some Reflections On The Geographical Description And Analysis Of Townscapes*, in *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, vol. 22 (1955), p. 100; cf. și Clive Gamble, *Archaeology: The Basics*, Routledge Press, London, 2001, p. 151. Extinderea acestei întreprinderi transilvănene, pornită sub egida și după modelele Comisiei Europene de Istorie a Orașelor, la spațiul extracarpatic este mai mult decât binevenită, iar debutul seriei A – Moldova cu fascicula dedicată orașului Suceava este o alegere cât se poate de logică.

Structura volumului nu diferă mult de cea a fasciculelor precedente, *Sebeș* și respectiv *Sighișoara*, și respectând standardul seriei, întregul volum este bilingv (română-germană). Textul, care însoțește setul de hărți și planuri, pus la dispoziția cititorului este împărțit în: *Cuvântul înainte* al coordonatorului fasciculei, profesorul Mircea Matei, *Datele fizico-geografice* (Șerban Dragomirescu și Marian Țiplic), *Introducere în istoria*

orașului (Mircea Matei), *Cronica orașului* (Mircea Matei, Paraschiva Batariuc, Ioan Scripcariuc), *Evoluția demografică* (Dan Iacob), *Structura morfologică și Etapele de extindere a orașului* (Teodor Octavian Gheorghiu), *Monumente istorice* (Paraschiva Batariuc, Florin Hău, Gheorghe Sion), *Descrieri istorice ale orașului* (Dan Iacob, Paul Niedermaier, Marian Țiplic), *Descoperiri arheologice* (Paraschiva Batariuc, Florin Hău), *Denumirile străzilor* (Dan Iacob), *Bibliografie și Proveniența ilustrațiilor* (Dan Iacob). Partea de planimetrie/cartografie cuprinde nouă planșe, anume: *Harta Bucovinei* (1781), 1:89 000, *Planul zonei* (1773–1775), 1:57 600, *Planul zonei* (1830, 1863–1864), 1:28 800, *Planul orașului Suceava* (1995), 1:10 000, *Planul orașului Suceava* (1856), 1:2 500, *Denumiri de străzi (vechi și actuale) și numere de proprietăți* (1856), 1:2 500, *Parcelarea orașului* (1856), 1:5 000, *Etape de extindere a orașului*, 1:5 000, *Stampă după desen de Franz Xaver Knapp* (1875).

Este de remarcat, chiar în momentul deschiderii *Atlasului*, ciudățenia împărțirii autorilor textului în autori ai volumului, pe de o parte, și colaboratori la volum pe de alta. Care a fost logica acestei separări nu ne stă în putință a discerne, de vreme ce autorii și colaboratorii apar, nediscriminat, ca autori de text în *Cuprinsul* fasciculei, iar unii „colaboratori”, ca Florin Hău și Marian Țiplic, sunt coautori la câte două capitole. O altă particularitate incomodă este lipsa, în *Cuprins*, a demarcajului dintre hărțile care sunt reproduceri după izvoare cartografice și hărțile care sunt produsele unor elaborări, mai mult sau mai puțin analitice, ale autorilor volumului. O ultimă observație care ar trebui adusă

volumului, din punct de vedere redacțional, ar fi aceea că, dacă atâta vreme cât *Atlasul Istoric al Orașelor* a fost o întreprindere exclusiv transilvăneană, folosirea limbii germane a sporit valoarea volumelor, din momentul în care adresarea geografică și, implicit publicul non-specific, s-a lărgit prin publicarea fasciculei dedicată Sucevei, ignorarea limbii engleze sau a francezei (chiar și sub forma unui rezumat succint) devine o extravaganță deranjantă care frizează snobismul, în condițiile în care primele două volume au beneficiat de un rezumat în limba maghiară.

Datele fizico-geografice prezintă succint, laconic, elementele de geografie fizică ale zonei orașului și ale hinterlandului imediat, ca și datele de localizare, absolută și relativă, ale municipiului Suceava. Inventarul geografic din text, referitor exclusiv la perioada modernă, se încheie, totuși, cu fraza: „Așezat într-o poziție strategică, orașul Suceava a beneficiat, în istoria sa multiseclară, de condiții naturale favorabile”. Fără a pune la îndoială această afirmație a autorilor capitolului, facem observația că o astfel de concluzie ar fi trebuit susținută, dacă nu de descriere în text a unor elemente de *optimum* habitabil, măcar de o notă de subsol, problema relației oraș-mediul natural constituind un capitol important, tratat cu seriozitate atât de urbaniști, cât și de istorici europeni (Pierre Lavedan, Jeanne Hugueney, *L'Urbanisme Medieval*, Droz, Geneva, 1974, p. 9 și nota 54, p.134; pentru referințe mai recente, cf. Thierry Dutour, *La Ville Medievale*, Editions Odile Jacob, Paris, 2003, p. 28).

Capitolul de *Introducere în Istoria Orașului* reproduce, cu destul de multă acuratețe, elementele de arheologie și istorie locală cunoscute deja din cărțile publicate de autorul capitolului, profesorul Mircea Matei, începând cu *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava* (1963) și până la *Civilizația urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)* (1989). Prezentarea istoriei orașului Suceava începe, evident, cu afirmarea continuității de locuire din paleoliticul mijlociu și până astăzi, continuând cu un succint inventar al descoperirilor arheologice databile în preistorie. Miezul capitolului este dat de prezentarea mărturiilor istorice aparținând mileniului I și epocii medievale. Este meritorie precizia și logica cu care principalele momente ale istoriei capitalei Moldovei medievale sunt prezentate. Este, totuși, surprinzătoare afirmația autorului: „Procesul consolidării structurilor urbane (în sensul cel mai complex al cuvântului) ale Sucevei va continua și, cel puțin, în cursul primelor decenii ale secolului al XV-lea...” în condițiile în care documentele cu referire la Suceava, databile în prima jumătate a domniei lui Alexandru cel Bun, sunt exact 14. Dacă, așa cum gramatica limbii române ar cere, acel „sens cel mai complex” ar fi al cuvântului *urbane* și nu ar fi o figură (?) de stil, atunci folosirea sintagmei respective pentru Suceava începutului de secol al XV-lea (și pentru oricare localitate a aceleiași perioade din Moldova) este o pretenție lipsită de teme, din aceeași categorie ca și

„densa și viguroasa populație urbană” din Moldova de dinaintea invaziei mongole a lui C. C. Giurescu. Pentru comparație, sub aspectul maturității cercetării de istorie și arheologie urbană, autorii ar trebui, poate, să consulte volumul cuprinzând lucrările congresului dedicat istoriei Thessalonik-ului bizantin, organizat de Centrul de bizantinologie Dumbarton Oaks în 2001 (*Dumbarton Oaks Papers*, vol. 57 (2003), Dumbarton Oaks Research Library, Washington D.C., 2004).

Făcând un bilanț al capitolului, trebuie să remarcăm, totuși, logica expunerii și cantitatea mare de informații, care reușește să fie o narațiune utilă a istoriei orașului, doar la un pas, totuși, de a fi suprapondantă și, în consecință, complet inutilă în economia volumului. Capitolul este salvat prin partea sa finală, dedicată perioadei moderne, în care profesorul Mircea Matei, aflat în afara specialității domniei sale, se limitează la o expunere pragmatică și clară, focalizată pe probleme clar definite de istorie urbană a Sucevei.

Cronica orașului enumeră principalele evenimente din istoria orașului, politice, economice, culturale și militare, începând cu scrisoarea lui Petru I către Vladislav Jagiello, scrisă la Suceava, în 1388, și până la descoperirea, în 1996, în interiorul bisericii Sf. Gheorghe-Mirăuți. Aici ar trebui remarcată o inconsistență în transcrierea numelor străine, unde numele regelui polon ar fi trebuit redat sub forma „Władysław Jagiełło”, dacă autorii capitolului ar fi dorit, într-adevăr, să preia ortografia limbii de origine, sau „Vladislav Iagelo”, așa cum ar fi trebuit transliterat în limba română, iar nu: „Vladislav Iagełło”, cum apare în text. Având toată considerația pentru expertiza autorilor și pentru competența redactorului volumului, Dan Dumitru Iacob, nu ne putem opri să nu categorisim drept superficială atenția acordată formei textului, cel puțin pentru jumătatea în limba română.

Cele trei capitole care se ocupă de demografia și urbanismul Sucevei istorice, *Evoluția demografică, Structura morfologică și Etapele de extindere a orașului*, sunt relativ scurte față de amploarea pe care subiectele respective o au în volumele similare editate sub egida Comisiei Europene de Istorie a orașelor. Acest fapt se datorează, fără îndoială, precarității surselor specifice pentru perioada Evului Mediu, definitorie pentru traseul evolutiv al unui oraș istoric european. Acest fapt este remarcat cu justete și de autorul primului segment, cel de demografie, Dan Dumitru Iacob, care, între estimările din relatările călătorilor străini și cele ale istoricilor moderni, mai mult sau mai puțin entuziaști, reușește să ofere, cu profesionalism, o imagine realistă asupra structurii și mărimii populației vechii Suceve. Capitolele dedicate urbanismului, în schimb, tratează cu multă generozitate subiectul genezei și cel al evoluției teritoriale a locuirii de tip urban pentru Suceava medievală, având ca instrument extrapolarea intensă a datelor oferite de documentele cartografice și cadastrale din perioada modernă și a descoperirilor arheologice care, cu excepția zonei Curții Domnești, sunt de natură punctiformă și insuficient de rigurose publicate. Dacă urbanismul

Sucevei medievale este un subiect abordat oarecum speculativ, orașul modern cu structura și morfologia sa sunt tratate documentat și riguros, cu observația că, în lipsa unor surse care să îngăduie un comentariu mai aprofundat al morfologiei și evoluției orașului medieval, ar fi fost de dorit ca orașul modern să „preia” spațiul lăsat disponibil, pentru a forma centrul de greutate necesar unui Atlas dedicat oraș istoric, centru ocupat, în volumul de față, de *Introducerea în istoria orașului*.

Succintul catalog al *Monumentelor Istorice* ale Sucevei este structurat tematic, începând cu edificiile militare (Cetatea de Scaun, Cetatea Șcheia), continuând cu Curtea Domnească, cu edificiile de cult, ortodoxe și armenesti (existente și dispărute) și încheind cu edificiile civile (Hanul domnesc și, dispărutul astăzi, Spital al lui Anastasie Crimca). Într-un mod oarecum stingheritor, autorii au inclus *Biserica catolică din punctul „Drumul Național”* printre *Bisericele ortodoxe dispărute*. Lectura textului a eliminat neclaritatea: „... identificarea bisericii descoperită (*sic*) în punctul «Drumul Național» cu unul sau altul dintre edificiile de cult catolice este dificilă”. După cum se vede, este doar o simplă subordonare temporală între text și titlu, puțin probabila biserică catolică din text devenind o certitudine în titlu, urmare, credem, a unor puncte de vedere diferite ale autorilor asupra subiectului. Trecând peste aceste scăpări insignifiante, datorate, probabil, presiunii termenului limită impus de redacție, catalogul *Monumentelor* este o sinteză bine făcută, un instrument foarte util (prin structura logică a informației arheologice și de arhitectură) pentru o referință rapidă asupra edificiilor istorice din Suceava.

Descrierile istorice ale orașului cuprind informații despre orașul Suceava din izvoare narative, literare și geografice, marea majoritate fiind extrase din seria de volume a *Călătorilor străini despre țările române*. Extrasele sunt ordonate cronologic, fiind redacte doar în traducere, cu indicarea provenienței, în speță a volumului din *Călători străini...* și a paginii, cu excepția celor trei fragmente care nu provin din zisa serie a *Călătorilor...* și a celor două extrase din seria nouă *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*.

Repertoriul *Descoperirilor arheologice* de pe teritoriul orașului Suceava cuprinde 45 de puncte, din Aurignacian și până în secolul al XVII-lea, zece monumente de arhitectură ecleziastică și trei monumente „cu rol aulic sau de apărare”.

Volumul mai cuprinde un repertoriu al numelor de străzi, ordonat cronologic, conform datelor mențiunilor documentare și în străzi principale și mahalale, așa cum apar acestea din izvoare: a armenilor, Sf. Nicolae, Tătăruși, Colțul sau Cutul, a blănarilor și cojocarilor, a Mirăuților, Ițcanii Vechi și Târgul de Sus cu Evreimea și Curtea Domnească.

Partea de text a *Atlasului* se încheie cu *Bibliografia* și cu *Proveniența ilustrațiilor*.

Atlasul este ilustrat cu imagini îngropate în textul pe două coloane, atât în cel românesc cât și în cel german, textele explicative fiind bilingve, dar cu traducerile intercalate în loc să fie juxtapuse, sistem care stânjenește, oarecum, lectura. Ilustrația este de foarte bună calitate, ca și imprimarea volumului, în general, rezultat al sponsorizării costurilor de tipărire de către o firmă de turism din București.

Datorită numerotării speciale a paginilor de text bilingv (paginile cu text în limba română sunt numerotate cu cifre romane, iar cele cu text german cu cifre arabe), fiecare filă a *Atlasului* poartă teoretic același text, în română pe o față și în germană pe cealaltă, iar citarea trebuie să țină cont de acest sistem, specific lucrărilor cartografice și albumelor de arhitectură, deși volumul de față conține doar nouă planșe, comparat cu 18 file de text.

Partea de cartografie/planimetrie a volumului este relativ redusă, raportată la partea de text, dar realizată cu profesionalism și de o ridicată calitate grafică. Planșele V și VI, respectiv *Planul orașului (1856)* și *Denumiri de străzi și numere de proprietăți (1856)*, ambele la scara 1:2 500, sunt de dimensiuni mari (68 × 100 cm) și sunt pliate. Autoarea planșelor a considerat redundantă plasarea pe unele dintre acestea a unei scări grafice, probabil în ideea că prezența scării grafice pe o altă planșă, desenată la aceeași scară, este suficientă. Trebuie să spunem, totuși, că a lăsa intuiției cititorului sarcina identificării motivului pentru care unele planșe au această (extrem de utilă) scară grafică iar altele nu, este o scăpare care ar fi trebuit remediată la nivelul redacțional, înainte de trimiterea volumului referenților științifici. În final, ar fi fost mai mult decât utilă adăugarea unor reconstituiri, dacă nu a unor fronturi stradale, măcar a Curții Domnești sau a Cetății de Scaun. Prezența, ca planșa IX, a unei reproduceri după *Veduta* lui Franz-Xaver Knapp, nu face decât să sublinieze necesitatea adăugării unor vederi reconstituite, cu atât mai mult cu cât unul dintre colaboratori/autori este un reputat autor al unor astfel de elaborări pentru Cetatea de Scaun de la Suceava, arhitectul Gheorghe Sion.

Drept concluzie, trebuie spus că această fasciculă a *Atlasului Istoric al Orașelor din România* este o apariție editorială care trebuie salutăată, atât pentru a încuraja activitatea colectivului redacțional de la Institutul de Cercetări Socio-Umane de la Sibiu, dar și pentru faptul că apariția sa pune la îndemâna specialiștilor (istoricilor, arheologilor, urbaniștilor) și amatorilor un instrument de lucru de referință, care adună într-un singur volum, ordonat logic, informație istorică, demografică, arheologică și cartografică. Acest efort de sinteză trebuie încurajat și sprijinit, în ciuda neajunsurilor semnalate și criticate mai sus, care – avem speranța – nu vor mai fi prezente în fasciculele viitoare.

CĂTĂLIN HRIBAN

MARIANA ȘLAPAC, *Cetăți medievale din Moldova – mijlocul secolului al XIV-lea– mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura ARC, Chișinău, 2004, 372 p.

Considerăm necesar în demersul pe care-l vom realiza în cele ce urmează să aducem în discuție câteva date despre autoarea acestei lucrări, d-na Mariana Șlapac. S-a născut în Tiraspol, într-o familie de profesori universitari. În anul 1972 a absolvit cu medalia de aur Școala medie nr. 1, iar în 1977 Facultatea de Arhitectură și Urbanism a Institutului Politehnic din Chișinău. Între anii 1977–1992 a fost arhitect la secția „Planuri generale” a Institutului „Moldghiprostroï” din Chișinău. Participă acum la proiectarea planurilor urbanistice generale și de detaliu ale unor orașe. Din anul 1992 și până în prezent este cercetător științific la Institutul „Studiul Artelor” al Academiei de Științe din Republica Moldova. În anul 1998 obține titlul de doctor în studiul artelor după susținerea tezei intitulată: „Arhitectura fortificației medievale de la Cetatea Albă”. Mariana Șlapac este autoarea a peste 40 de articole științifice și de popularizare, publicate în Republica Moldova, România, Ucraina, Rusia și Letonia.

Bazându-se pe un vast material documentar, autoarea prezentului demers a reușit să reconstituie o imagine de ansamblu a arhitecturii militare din Moldova istorică (astăzi fortificațiile de care s-a ocupat sunt dispuse în teritoriile a trei țări: Republica Moldova, România și Ucraina). Pentru conceperea unei astfel de lucrări, autoarea a realizat mai întâi o trecere în revistă a celor ce s-au ocupat de această temă. Primii care au acordat atenție amenajărilor fortificate din Moldova medievală au fost cronicarii moldoveni Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce, succedați de cărturarul enciclopedist Dimitrie Cantemir. Toți aceștia au oferit informații sumare despre diferite fortărețe. O bună cunoaștere a temei a fost dată și de lucrările unor istorici din Odessa și bineînțeles de operele specialiștilor români. O lucrare de bază, ce își menține perenitatea, aparține lui Nicolae Iorga, savant care a reușit să reconstituie istoria celor mai însemnate orașe-porturi din Moldova medievală: Chilia și Cetatea Albă. O înșiruire a tuturor celor ce au contribuit în orice fel la elaborarea prezentei lucrări ar depăși cadrul pe care ni l-am propus, dar merită totuși adusă în discuție teza de doctorat a lui Lucian Chițescu: *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV–XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești, rămasă din păcate nepublicată*.

Obiectul studiului de față îl constituie investigarea fortificațiilor Tighina-Bender, Soroca, Orheiul Vechi, Cetatea de Scaun de la Suceava, Neamț, Șcheia, Cetatea Nouă de lângă Roman, Hotin, Țețina, Cetatea Albă, Chilia, Tatarbunar etc., iar scopul principal este studierea arhitecturii acestor cetăți. Limitele geografice ale studiului corespund teritoriilor Moldovei medievale dinainte de amputările săvârșite de otomani. Limitele cronologice sunt jumătatea secolului al XIV-lea (când a avut loc constituirea statului de sine stătător al Moldovei)

și jumătatea secolului al XVI-lea (decăderea fortărețelor de piatră și integrarea Moldovei în sistemul politic al Imperiului Otoman).

Autoarea a folosit surse arheologice, iconografice, grafice, cartografice, epigrafice etc. După ce este făcută o trecere în revistă a unor termeni specifici, este prezentat un tablou general al sistemului de apărare din Moldova. Se pornește de la domnia lui Bogdan I și se urmăresc evenimentele până la mijlocul secolului al XVI-lea, când prezența unor fortificații moldovenești puternice devenise supărătoare pentru Imperiul Otoman. În acest sens, semnificativ este un citat ce aparține umanistului dalmat Anton Verancsics: „Potrivit cu decretul împăraților vechi și ale împăraților turcești de acum lor (domnitorilor din Țara Românească – n.n.) nici nu le este îngăduit să-și întemeieze cetăți și fortărețe, nici să-și împrejmuiască orașele cu ziduri și întăriri, toate puterea țării stând numai în numărul și vitejia ostașilor”. Pe lângă aceasta, se pune accentul pe strategia militară, pe tactică și metode de asediu.

La sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, în Țara Moldovei se începe construcția mai multor fortificații de piatră. Acum este creat un sistem unitar de cetăți datorită inițiativei voievozilor Pentru I Mușat, Roman I Mușat și Alexandru cel Bun. Acest sistem este perfecționat și amplificat în a doua jumătate a secolului al XV-lea de Ștefan cel Mare și la jumătatea secolului al XVI-lea de Petru Rareș. În componența sa intră cetăți voievodale de piatră, incinte urbane de pământ și lemn, curți domnești și boierești, mănăstiri întărite etc. Acest sistem se va dovedi a fi relativ eficient în Europa de Sud-Est la acea vreme.

O explicație amănunțită este dată elementelor defensive și categoriilor de fortificații. Dintre elementele defensive amintim: valul de pământ cu sau fără palisadă, ziduri de piatră, turnul izolat, flancat etc.

De asemenea, într-un subcapitol intitulat „Date generale despre cele mai importante fortificații”, autoarea face o incursiune în datele istorice, arheologice, cartografice, date care i-au oferit posibilitatea cercetării amenajărilor defensive ale Moldovei, din perioada tratată: Baia, Bârlad, Cetatea Albă, Chilia – Licostomo, Crăciuna, Hotin, Iași, Ismail, Neamț, Orhei, Roman, Suceava etc.

Un capitol special este rezervat cetăților lucrate din pământ și lemn. Autoarea pune în evidență faptul că existau două tipuri de astfel de cetăți: întărituri ale unor locuri strategice și fortificații de campanie. Amintim aici, ca exemplu, de astfel de construcții: Tighina, Soroca, Neamț, Șcheia, fortul cetății Chilia. Nu sunt ignorate cetățile din categoria modelului bizantino-oriental (fortul Cetății Albe, cetatea Tatarbunar, fortul Cetății Noi de lângă Roman, fortul cetății Bender), oriental (cetatea de piatră de la Orheiul Vechi) și renescentist (cetatea de

piatră de la Soroca) etc. Acest lucru a demonstrat că domnia a apelat la arhitecți din spații culturale diverse: bizantin, nordic, vest și central-european, oriental.

Se poate aprecia că noua sinteză a Marianeii Șlapac abordează aspecte diverse privind fortificațiile medievale

ale Moldovei și oferă unele sugestii interesante în special din unghiul arhitectului. Merită a fi relevată și calitatea deosebită a materialului ilustrativ.

IRINA MĂDĂLINA ȘARBAN

PETRONEL ZAHARIUC, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653–1658)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, 609 p. și 55 ilustrații alb-negru.

Lucrarea de față impresionează cititorul la o primă vedere prin dimensiunile sale. Nu mai puțin de 609 pagini așteaptă să fie citite de către lectorul dornic să-și completeze cunoștințele despre istoria Țării Moldovei în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan. Dorința sa trebuie să fie cu atât mai mare cu cât singura lucrare asemănătoare ca tematică din istoriografia românească este cea a lui Alexandru Papadopol Calimah, din 1886, intitulată *Despre Gheorghie Ștefan voievod*.

O scurtă *Introducere* ne întâmpină în debutul cărții. Aici autorul face o trecere în revistă a creațiilor istoriografice care au reușit, într-o anumită măsură, să puncteze unele aspecte din domnia lui Gheorghe Ștefan. Puține la număr, acestea poartă și pecetea ideologică a canoanelor ce au fost impuse creației istoriografice de către „imperativele” anumitor perioade din istoria contemporană a românilor. De asemenea, autorul prezintă izvoarele, dar și modelele care au stat la baza întocmirii lucrării: monografia lui Alexandru Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu), 1658–1659*, și cea realizată de Constantin I. Andreescu și Constantin A. Stoide în 1938, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659–1661)*. În finalul *Introducerii* sunt prezentate succint capitolele lucrării și intențiile care au stat la baza conturării fiecăruia dintre ele.

Primul capitol ne familiarizează cu *Familia și cariera lui Gheorghe Ștefan înainte de domnie*. Cele două componente sugerate de titlu sunt tratate separat, mai mult spațiu solicitând studiul genealogic asupra familiei lui Gheorghe Ștefan. Primul ascendent cunoscut al acesteia este Gavril logofătul, cunoscut în 1658 ca membru în regența alcătuită în timpul minoratului lui Bogdan Lăpușeanu și mare logofăt în a doua domnie a lui Alexandru Lăpușeanu. Este întâiul stătător pe scaunul marilor logofeți ai Țării Moldovei din familia lui Gheorghe Ștefan, scaun pe care și viitorul domn l-a ocupat la capătul unui *cursus honorum* constant. Întreaga domnie a lui Vasile Lupu a fost o perioadă de ascensiune lentă pentru Gheorghe Ștefan, de la dregătoria de mic sulger la cea de mare logofăt. În cele din urmă, tot el a pus la cale complotul prin care și-a detronat domnul căruia îi jurase credință.

Un întreg capitol este dedicat contextului în care a fost organizat acest complot, întrucât „răsturnarea” lui Vasile Lupu s-a datorat conjugării intereselor stăpânilor din vecinătate: Gheorghe Rákóczi, Matei Basarab, regele polon și hanul tătar, cu nemulțumirea unora dintre boierii moldoveni. Între aceștia s-a aflat și

Gheorghe Ștefan, care a speculat raporturile divergente dintre domnul său și vecinii săi.

Perioadei tulburi de la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu și începutul domniei lui Gheorghe Ștefan îi sunt atribuite trei capitole, corespunzătoare *Răsturnării lui Vasile Lupu, Primei domnii a lui Gheorghe Ștefan (4/14 aprilie – 21 aprilie/1 mai 1653)* și celei de *A doua domnie a lui Vasile Lupu (21 aprilie/1 mai – 6/16 iulie 1653)*. După lovitura neașteptată dată de Gheorghe Ștefan, Vasile Lupu a revenit rapid cu ajutorul ginerelui său, Timuș Hmelnițki. „Domnul de Paști” – după expresia lui Nicolae Iorga – își pierde astfel pentru prima dată tronul. Încercarea lui Vasile Lupu de a contracara concertul extern îndreptat împotriva sa prin atacarea lui Matei Basarab s-a soldat cu înfrângerea de la Finta, care i-a ușurat sarcina lui Gheorghe Ștefan. Victoria sa de la Sârca a tranșat conflictul cu Vasile Lupu, dar nu în mod definitiv. Cel de-al șaselea capitol al lucrării, *Începutul domniei lui Gheorghe Ștefan*, prezintă modul în care are loc înfrângerea definitivă a oponentilor săi și așezarea lucrurilor pe făgașul normal.

Capitolele cu cea mai mare consistență sunt cele dedicate *Politicii externe și Politicii interne* a noului domn, care ocupă mai bine de jumătate din întreaga carte, într-o proporție aproximativ egală. Ceea ce uimește este faptul că autorul nu a operat nici o delimitare în interiorul capitolului de politică externă. În locul unor subcapitole care să trateze relațiile cu fiecare dintre vecini în parte sau să puncteze separat fiecare dintre evenimentele istorice importante din timpul domniei lui Gheorghe Ștefan, s-a optat pentru expunerea complexă a tuturor faptelor și a tuturor celor cu care Țara Moldovei a avut relații externe în această perioadă. Tendința de împărțire didactică, oarecum artificială, pe secvențe, a politicii externe a fost abandonată în favoarea acestei maniere profesioniste de prezentare a istoriei, lăsând-o să se recomună din curgerea cronologică a evenimentelor. Aflăm astfel despre intervenția în Țara Românească, alături de principele transilvănean, Gheorghe Rákóczi, pentru restabilirea ordinii perturbate de războai seimenilor, în 1655, despre tratativele și proiectul de tratat cu Rusia din 1656 sau despre participarea la campania din Polonia, alături de alături de același principe transilvănean, care nutrea visuri de mărire, în 1657. Constantă în întreaga politică externă a lui Gheorghe Ștefan este alianța sa cu Gheorghe Rákóczi al II-lea, pe care l-a urmat ca un vasal în tot ceea ce a înfăptuit și i-a cerut.

Capitolul de politică internă, de dimensiuni asemănătoare cu cel de politică externă, este împărțit în trei subcapitole. Primul dintre acestea face o trecere în revistă a tuturor *Dregătorilor și slujbașilor domnești* care au fost prezenți alături de Gheorghe Ștefan în realizarea actului de conducere a țării. De această dată s-a lucrat foarte metodic, contabilizându-se, practic, toate funcțiile și deținătorii acestora. A rezultat un catalog complet al dregătorilor mari și mici și al diferiților slujbași.

Deși Gheorghe Ștefan n-a ctitorit decât o singură mănăstire, cea de la Cașin, prezentată pe larg în cel de-al treilea subcapitol de politică internă, autorul lucrării are în atenție și situația Bisericii din Țara Moldovei în timpul lui Gheorghe Ștefan, în cel de-al doilea subcapitol. Pe baza mărturiilor documentare, se pare că domnul ce a urmat lui Vasile Lupu, cunoscut pentru ctitoriile sale, nu s-a implicat la fel de mult ca predecesorul său în sprijinirea Bisericii, dar nici nu a tulburat-o, aceasta urmându-și viața obișnuită.

Cel de-al nouălea și ultim capitol urmărește pribegia lui Gheorghe Ștefan în cei zece ani de exil, în care nu a încetat să speră că va putea reveni vreodată pe tronul pe care fusese nevoit să-l părăsească. Încheierea prilejuiește recapitularea concluziilor la care autorul a ajuns în fiecare capitol, dar și reafirmarea scopului acestei lucrări și a metodelor utilizate: structurarea unei monografii prin cercetări de ordin genealogic și prin studii documentare.

Realizatorul acestei lucrări nu numai că a reușit constituirea unei monografii complexe, solidă în toate încheierile ei, ci a și proiectat-o în tabloul istoric al Țării Moldovei din secolul al XVII-lea și în context mai larg, sud-est european. Lucrarea de față nu este doar o monografie: este un fragment din istoria românilor, văzut din perspectiva domniei lui Gheorghe Ștefan, este o temelie pe care se poate întemeia o bună cunoaștere a realităților românești din deceniul al șaselea al veacului al XVII-lea. În același timp, autorul întregeste bagajul documentar din această perioadă cu noi acte, pe care le introduce în circuitul istoric. Importanța acestui efort este cu atât mai mare cu cât marile colecții documentare nu au acoperit până acum decât parțial domnia lui Vasile Lupu.

Lucrarea este, și din acest punct de vedere, un pas înainte în istoriografia românească.

Preocupările autorului de heraldică și genealogie, dublate de un instrument de lucru deosebit de util, cunoașterea limbii slave, au dus, în numeroase cazuri, la îndreptarea unor erori de datare, de traducere sau de întregire a unor documente importante pentru istoria acestui interval cronologic.

Lucrarea nu se adresează unor neinițiați, nu are ca scop popularizarea, ci este o lucrare științifică în adevăratul sens al cuvântului, cu un conținut dens în informații, obiectivă, cu un aparat critic realizat impecabil.

Pentru a ușura munca cititorului, autorul a anexat lucrării un indice de nume și locuri foarte util, iar în final 55 de ilustrații alb-negru. Calitatea acestora din urmă nu se ridică, însă, la nivelul pe care l-a atins lucrarea din punct de vedere științific, multe dintre ele fiind prea întunecate sau neclare. O dispunere a acestora în cadrul lucrării, acolo unde se face referire la personajele sau monumentele prezentate, le-ar fi sporit, poate, utilitatea. De asemenea, inserarea unor hărți în materialul prezentat sau chiar alături de celelalte ilustrații considerăm că era absolut necesară pentru clarificarea desfășurării unora dintre evenimente.

O altă recomandare pe care o putem face este aceea privitoare la anexarea unei erate, în care să fie îndreptate micile omisiuni și inversiuni apărute în procesul de tehnoredactare, foarte rare, care nu perturbă totuși conținutul științific al lucrării și inerente unei construcții de asemenea dimensiuni și complexitate. Credem că tot unei erori de tipar se datorează și datarea evident greșită a unei scrisori la 31 noiembrie 1657.

Dincolo de micile observații pe care le-am adus, lucrarea de față se impune prin rigurozitate științifică, prin noutatea materialului documentar adus în discuție, prin originalitatea modului de abordare a problemei tratate și, nu în ultimul rând, prin stilul personal al autorului, caracterizat prin concizie și claritate. Se conturează astfel una dintre cele mai reușite monografii apărute în istoriografia românească de după 1989.

LEONARD DRAGOMIR

* * *Studia Historica. Analele Universității „Dunărea de Jos” Galați*, Fascicula 19 – *Istorie*, tom I, 2002, 212 p.

Comitetul de redacție al revistei editată de Catedra de Istorie a Facultății de Litere, Istorie și Teologie din cadrul Universității „Dunărea de Jos” Galați, își propune prin intermediul acestei publicații, pe de o parte să asigure membrilor catedrei posibilitatea de a-și face cunoscut rezultatele propriilor cercetări, iar pe de altă parte, angajând colaborări fructuoase cu reprezentanți ai universităților din Apus, să ofere celor interesați accesul la ultimele descoperiri și noutăți științifice din Occident.

Deși revista apare la Galați, ea cuprinde, pe lângă studiile cercetătorilor locali, și articole elaborate de specialiști străini. Astfel, din cele unsprezece articole, patru sunt semnate de către istorici din străinătate (doi

germani, un francez și un englez). De asemenea, demn de menționat este și faptul că din cele șapte articole ale cercetătorilor români, două sunt redactate în limbi străine: unul în limba engleză și unul în limba germană, iar fiecare articol al revistei este prevăzut cu un rezumat în limba engleză.

Revista este structurată pe criterii cronologice, cuprinzând câte o secțiune pentru fiecare epocă istorică. Există un singur departament dedicat istoriei culturii și un altul recenziilor și notelor bibliografice. *Studia Historica* se caracterizează și printr-o diversitate tematică și problematică.

În partea alocată istoriei antice sunt inserate trei articole. Primul aparține lui Malcolm Errington și este intitulat *Recent Research an Ancient Macedonia*. Autorul insistă asupra ideii că acele cercetări care sunt axate integral pe traduceri literare nu pot surprinde toate domeniile de activitate ale statului macedonian. Dimpotrivă, se afirmă că numai coroborarea informațiilor furnizate de către izvoarele literare precum și de cele epigrafice asigură formarea unei imagini concrete și detaliate asupra caracteristicilor organizării Macedoniei antice. Axându-se pe inscripțiile descoperite, se analizează evoluția orașelor din zona Kasandriei și a Kaledoniei, îndeosebi a Amphipolisului. Ultima parte a articolului este consacrată interpretării unui număr de trei inscripții care au fost descoperite la Amphipolis, Chalkis și Kinós, fost datate la sfârșitul secolului al III-lea p. Chr.

Următorul articol, *Suetonius, Caligula 26,2: Senatorische Sklavendienste an Kaiserlichen Speisesofa*, semnat de Konrad Väsing, analizează pretențiile lui Caligula de a fi servit la banchete de către senatorii pe care îi supunea unui tratament asemănător sclavilor, astfel încât rangul de senator era tratat cu un mare dispreț.

Ultimul studiu dedicat istoriei antice este cel al lui Radu Ardevan, *Cu privire la inscripția CIL, III, 8227 din Scupi*. În cadrul acestui articol este analizată o inscripție descoperită pe teritoriul orașului antic Scupi din Moesia Inferior (actualmente Skopje în Macedonia), care a fost copiată și publicată în *CIL* de către Alfred von Damaszewski, pentru ca ulterior să dispară. Deși din inscripție s-au păstrat doar nouă rânduri, reputatul specialist clujean apreciază că ea ar fi avut dimensiuni mai mari. În finalul studiului se susține că această inscripție ar fi una funerară și s-ar referi la o familie romanizată, ea fiind datată în vremea Severilor.

Secțiunea dedicată istoriei medievale cuprinde un singur articol, realizat de către Virgil Ciocîltan, *Arabii și Islamul până în secolul al XIII-lea; I. Muhammad și geneza Islamului*. Studiul este structurat în două secvențe. Prima parte, *Peninsula arabă și arabii preislamiți* se vrea o trecere în revistă a factorilor geografici specifici Peninsulei Arabe și a primelor forme de manifestare religioasă a arabilor. În a doua parte, intitulată *Muhammad și Islamul*, autorul analizează modul în care viața socială a lui Muhammad a influențat răspândirea islamismului. Totodată sunt evidențiate și afirmațiile lui Muhammad conform cărora Coranul restabilește puritatea originală a religiei care ar fi fost alterată de evrei și de creștini; acesta „nu poate fi propagat prin foc și sabie. Nici o constrângere în religie; adevărul se deosebește singur de eroare” (p. 52).

Partea atribuită istoriei moderne numără trei articole. Primul este cel al lui Constantin Ardeleanu, *Confruntări militare turco-eteriste în regiunea orașului Galați (1821)*. Autorul insistă asupra importanței orașului Galați pentru tabăra eteristă, dar și pentru cea otomană precum și asupra numeroaselor confruntări care au avut loc între cele două tabere, având drept scop exercitarea stăpânirii asupra acestui centru urban.

Cel de-al doilea articol, *The Attitude of the Local Romanian Population of Bessarabia towards the Russian Authorities and the Problem of “Reactive Identity”* îi aparține lui Andrei Cusco. El prezintă relațiile dintre autoritățile țariste și populația românească din Basarabia în perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Autorul analizează procesul de formare a “identității colective” a românilor care au trăit sub dominație rusă. Ideea, de altfel, a avut un rol decisiv în apariția identității colective a românilor basarabeni, conchide A. Cusco, indiferent de modul în care au evoluat relațiile dintre cele două tabere.

Ultimul studiu din seria celor de istorie modernă este cel al lui Francesco Guida, *Marco Antonio Canini et l’ethogenèse du peuple roumain*. Prima parte a articolului, intitulată *Canini et la Roumanie*, prezintă principalele elemente ale biografiei lui Canini. Autorul insistă îndeosebi asupra activității pe care acesta a desfășurat-o în Principatele Române, unde a susținut cauza și doleanțele națiunii române, într-o oarecare măsură, asemănătoare cu cele ale poporului italian din rândurile căruia provenea. În partea de final a articolului – *L’ethogenèse de la nation roumaine selon Canini* – este prezentată critica pe care Canini o aduce ipotezei lui Brătianu legată de formarea poporului român, folosind în sprijinul afirmațiilor sale un amplu bagaj cultural: Virgilius, Eutropius, Gibbon, studii de-ale cercetătorilor italieni asupra Columnei lui Traian etc. Și în ceea ce privește aspectele lingvistice, autorul ni-l prezintă pe Canini ca fiind adeptul unei poziții extremiste. Limba dacilor și cea a geților, afirmă el, erau diferite, ori limba română este una unitară, ceea ce, din punctul său de vedere, „confirmă încă o dată aportul pozitiv al culturii latine”, deci și acest domeniu demonstrează, în concepția italianului, că rădăcinile românilor sunt pur romane.

Istoria contemporană este prezentă printr-un articol al lui Florin Banu, *Alegerile din 1946. Strategii și propagandă electorală în județul Covurlui*, în care se încearcă să surprindă modul în care Partidul Comunist din România, care a ieșit din ilegalitate la sfârșitul lunii august 1944 și avea un număr redus de membrii, o structură organizatorică măcinată de lupte interne și aproape inexistentă, a ajuns în câteva luni principala forță politică din țară.

Partea dedicată istoriei culturii numără trei articole. Primul, semnat de către Vasile Luca, *Alexandersrezeption in der rumänischen Kultur*, analizează modul în care *Alexandria*, principala sursă de cunoaștere a personalității lui Alexandru Macedon, a fost percepută în spațiul românesc. Astfel, aflăm că Mihai Viteazul a privit-o cu un entuziasm, în vreme ce alți domnitori români și chiar o serie de boieri au fost plictisiți de ea. Autorul înfățișează în cadrul acestui articol și reflecțiile unor monarhi sau ale unor istorici, încercând astfel să aducă mai multă lumină asupra modului în care era receptată imaginea regelui macedonian.

Al doilea articol, *Ideengeschichte: Was bleibt?*, ce aparține lui Ludgen Kühnhardt, se vrea o încercare de urmărire a modului în care numeroasele teorii, concepte

și reflexe generate de istoria ideilor au reușit să tranșează timpul. Autorul, director al Centrului pentru Studii de Integrare Europeană din Bonn, consideră că Aristotel, Sfântul Augustin, Machiavelli, Thomas Hobbes, Alexis de Tocqueville și Hannah Arendt au elaborat cele mai durabile idei despre natura politică, despre relațiile care există între libertate și autoritate și despre cercetarea ordinii umane care poate echilibra drepturile și datoriile.

Partea finală a secțiunii de istorie a culturii se datorează lui Adrian Gabor, care semnează articolul *Profesorului Nicolae Dobrescu (1874–1914)*. Pornind de la un citat de-al lui Dumitru Furtună care elogia personalitatea lui Nicolae Dobrescu, Pr. A. Gabor realizează în prima parte a articolului său o scurtă prezentare a activității desfășurate de N. Dobrescu până la 1 iulie 1911, când va deveni profesor definitiv în cadrul Facultății de Teologie din București, fiind considerat primul profesor al istoriei Bisericii Române. Cea de-a doua parte a studiului este consacrată activității pe care N. Dobrescu a întreprins-o la catedra de Istorie a Bisericii Române, precum și redacția *Revistei Ortodoxe*, al cărei prim număr va vedea lumina zilei la 1 octombrie 1912. Ultima parte a articolului este o trecere în revistă a vastei opere a lui N. Dobrescu: 18 cărți și tratate, 28 de

articole și studii în diferite periodice, opt manuale și cursuri, 11 cronici bisericești și două recenzii.

În finalul revistei sunt prezentate două recenzii. Prima îi aparține lui Decebal Nedu, care analizează lucrarea lui F. J. Lazenby, *The First Punic War. A Military History* (University College London Press, Londra, 1996), iar cea de-a doua lui George Enache, fiind dedicată cărții lui Olivier Gillete, *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist* (traducere în limba română de Mariana Petrișor, București, 2000).

Prospectarea copertei și a paginilor introductive ridică o serie de semne de întrebare, în enumerarea celor care au coordonat editarea revistei, fiind menționate două nume: prof. dr. ing. Emil Constantin și prof. dr. Vasile Lica, când în realitate numai cel de-al doilea și-a asumat responsabilitatea respectivă. De asemenea, în cadrul consiliului editorial se observă prezența unor membrii ce sunt întâlniți și în cadrul colegiului științific, ceea ce nu ni se pare oportun.

Se poate concluziona că *Studia historica* reprezintă un important instrument de lucru pentru cei interesați în domeniul istoriei, facilitând cititorilor români accesul la unele probleme istoriografice colportate în mediile științifice din vestul Europei.

SIMONA IVAȘCĂ